

भक्त

નામ જોઈ ઠગાણું નહિ પણ અંદરનો સાર જોઈ લેવી.

શ્રી નવીન

ભર્તૃહરિ નાટક મોટું

શ્રીઅંકી.

છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,
બુકસેલર સાકરલાલ બુલાખીદાસ.
ઠે. રીચીરોડ—અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૫ મી. પ્રત ૨૦૦૦.

(સર્વ હક પ્રમાણ કરીએ સ્વાધિન રખ્યા છે)

અમદાવાદ

ઠે. ટંકશાળમાં ધી અ. “યુનિયન” પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ કં. લી. માં
મોતીલાલ શામળદાસે છાપ્યું.

સંવત ૧૯૭૨ સને ૧૯૧૬.

કીંમત રૂ. ૦-૮-૦.

નાટક પાત્રા.

પુરૂષ વર્ગ.

સુત્રધાર.....નાટકનો મુખ્ય અધિકારી,

વિદુષક.....મસ્કરો સુત્રધારનો મહત્ત્વગાર.

ભર્તૃહરી.....માળવાનો રાજા.

વિક્રમ.....ભર્તૃહરીનો નાનો ભાઈ.

હયપાળ.....અશ્વોનો રખવાળ.

દારિદ્રદાસ.....લક્ષ્મી આહાણ.

(પ્રધાન, સૈન્યોધીપતી, દોટવાળ, આહાણનો છોકરો;

ચોગીઓ, પ્રજાવર્ગ છડીદાર વીગેરે.)

સ્ત્રી વર્ગ.

તટી.....સુત્રધારની સ્ત્રી.

પિંગળા.....ભર્તૃહરીની મુખ્ય રાણી.

કમલતા.....પિંગળાની દાસી.

અનંગસેના.....શુભકા.

(સુખીઓ, ભર્તૃહરીની બીજી રાણીઓ તથા

તેમની દાસીઓ, આહાણની સ્ત્રી વીગેરે.)

18427

श्री नवीन भर्तृहरि नाटक.

अंक पहिला

प्रवेश १ लो.

स्थान रंगभूमी.

पात्र—सुत्रधार—विदुषक—अने नटी.

सुत्रधार—सरस्वतिनी प्रार्थना.

जय जय सरस्वति भगवति गुणवति,

भारती, दुःख संहारती, मुक्त जननी. जय.

भूर्भने युद्धिशाणी करती, लुब्धा अत्रे आवि वसती;

निवृत्त पीठपर तुं विचरती, विद्या पुस्तक करमां धरती.

चरन्तु शरण लहुं, आशिश अरनिश अहुं. माता,

क्षणाना, गुणगता, शेवक आनंदे अती. जय.

(स्तुति करी रह्या आह)—अहो आर्य आतो, अने भगनीओ ?

आप सर्वने आ नाट्य भूमिमां पधारैला जेष्ठ धरोज
आनंद पासु छुं. आनरोज राजनगर निवासी हरीवाल
कृत भाणवाना मंडाराम भर्तृहरिनुं नाटक. आपनी समक्ष
भजनी यताववाने अति उत्सुक थयो छुं. तेमां जे कांछ
होय आपनी द्रष्टीमां भावम पडे ते लक्षमां नही राखतां
तेनी भाषी आपशो ओवी आशा राखुं छुं.

विदुषक—(प्रवेश करी) अह्या ओ मुरभना सरदार, पथरना भगनडा,
संघना लोकोने ओकडा करी शुं करवा धार्युं छे ? वणी आ
लोकोने वश करवा मोहजणतो मंत्र क्यारतो. भली रह्यो छे ?
क्युं राज सेवा विचार छे ? अने तेमां आ लोकनी मदद
आहे छे. के तारी डोशीनुं गारमुं तेरमुं करवुं छे तेमां आ

લોકની મલાહ પુછે છે ? જે હોય તે આ અંદાને ઝટને પડે
કહી દે કે જે તારું કાર્ય હોય તેમાં યોગ્ય સલાહ આપે.

સુત્રધાર—(વિદુષકને) અલ્યા તને અત્રે કોને એકદમ દાખલ કીધો
પેસા ખરચીને આગ્યો છું કે ઘોણધઆમાં ?

વિદુષક—અરે ગાયનો ભાઈ તને ખચર નથી કે આ બંદાને તો
મૈસા ખરચવાની કે હાથ પસારવાની પંચાતળ નથી, પણ
ઉલટા ભાઈ સાહેબને તો બમે હાથે મોટા મોટા જનો નમસ્કાર
કરી આમંત્રણ કરી આંડી લાવે છે.

સુત્રધાર—અલ્યા તું જણાય છે તો ચાલોક અતે હુશિયાનું જો તું મારા
કામમાં મને મદદ કરીશ તો તેમાં તને બહુ મળ પડશે.

વિદુષક—અરે હૈયાના ટુટેલ ! તે તો મેં તને પરલેલાજ કહેલું છે.
તો વારે વારે શું પુછે છે. તેથી જ્યાં બંદાને મળ પડે ત્યાં
અડે, અતે જો મિથ્યાન મળે તો ત્યાંથી હજાર આદમી ઉપાડે
તો પણ બંદા જાડની પેઠે જરાએ ખસે નહીં.

સુત્રધાર—જો સાંભળ, મારે કાંઈ રાજ લેવાનું નથી; તેમ કોઈ
જમણવાર પણ કરવાનો નથી. પણ (આગળી બતાવીને અત્રે
પ્રધારેલા આ ગૃહસ્થો સમક્ષ માળવાના વૃષ્ટિભર્તૃહરીનું નાટક
ભજવી બતાવવાનું છે તેમાં જો તું સારી રીતે વખતે વખત
મદદ કરીશ તો તારા મિથ્યાન પાણીનું પણ થઇ રહેશે.

વિદુષક—(ખુશી થતો થતો) તો તો હું તમારા કામમાં બનતી
મદદ જરૂર કરીશ.

નટી—(પ્રવેશ કરી સુત્રધારને નમન કરે છે) પ્રાણુથાય ! શી
આજ્ઞા છે ? પાત્રો સત્રજા તૈયાર થઇ રહ્યા છે ફક્ત આપની
આજ્ઞાનીજ વાર છે.

વિદુષક—(નટીને દેખી ચમકીને સ્વગત) અરે આતો કોઈ પરી,
વ્યતરી કે કોઈ ડાકણી છે ? પગ તરફ જોઈ માથું ધુણાવી !
ના ના, ડાકણી તો ના હોય દારણ કે ડાકણને તો પગ પાછળ
હોય છે તે આના તો પગ આગળ, માટે છે તો કોઈ મનુષ્ય
હી છે ! પણ લાવ પુછું તો ખરો, (ચાસન) અસ્થાભાઈ !
આ કોણ છે ? આને જોઈ મને બીક લાગે છે.

સુત્રધાર—(વિદુષકને) ગિહીશમાં બાઈ ! જો મારી સ્ત્રી છે.

વિદુષક—(બણે ખીજવાયો હોમ તેમ) વળી અડીઆં સ્ત્રીનું શું
કામ ? આ એક આંખે કાંણી બાંણી છે કે કેમ ? (બને

આખ નિદાળી જુઓ છં.)

સુત્રધાર—ના બાઈ ના. કાંણી તો કાંઈએ નથી.

વિદુષક—ત્યારે શું તે એક આંખે થોડું જોઈ શકે છે.

સુત્રધાર—નહીં. તે તો જાને આંખોએ સુદ્ધ જોઈ શકે છે,

વિદુષક—ત્યારે તેને પ્રાણનાથ, પથરાનાથ કહી, દેવને નમસ્કાર કરે
તેમ બે હાથ જોડી નમન કર્યું; ને આ બંદાના તો સામુએ
જોતી નથી, તેનું શું કારણ ?

સુત્રધાર—લે માઈ લે તને પણ નમન કરે છે. (નટીને) પ્રીયા
તેને પણ નમન કરો.

નટી—જેવી પ્રાણનાથની આજ્ઞા. (વિદુષકને નમન કરે છે.)

વિદુષક—(ખુશી થને હોય તેમ જરા હસીને) હવે કેવી સમજ !
પહેલાંથી આ બંદાને નમસ્કાર કર્યો હોત તો આટલી મારે
તરફી લેવી પડત ! ! !

(પડદાની અંદર પિંગળા—આલો સાહેલીઓ આલો, હવે
વિશ્રામ ન કરો. આંહીથી ક્રીડાવાન થોડુંકજ દુર છે),

નટી—(એ સાંભળીને) પ્રાણનાથ ! જુઓ સર્વ પાત્રો તૈયાર થઈ
આ તરફ આવતા લાગે છે; માટે આલો અહીં ઝાઝી વાર નકરો.

સુત્રધાર—આલો પ્રીયા. (જાને જાય છે.)

વિદુષક—(સુત્રધારને) અલ્યા છેતરીને જતો રહ્યો કે ? જોઈશું
તું કેટલેક દુર જાય છે તે ? (એમ કહી તે પણ સુત્રધારની
પછવાડે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ ક્રીડાવાન.

પાત્ર—પિંગળા અને તેની સખીઓ તથા દાશી વીગેરે.

પિંગળા—સખિ વસંતિ ! જોને આજ કાલ વસંતનો કેવો બહાર છે ?

વસંતી—હા બાઈ, તેની તો હાલ પુરી જુવાની આલે છે ને ! ! ?

મધુમુખી—તેને આ ઉદ્યાન કેવું રમણીય કરી મુક્યું છે ?

પિંગળા—અને વળી તેનો ચિત્ર ગુલાબ પણ કેવો ગેહેડો રહ્યો છે.

મૃગાનેની—પણ સલિલે ક્યાં બાકી છે તે.

કૃશોદરી—સમિરે પણ તેના મિત્રને ઉઘમાંથી જાગૃત કરવા મથન કરે છે.

પિંગળા—સખિઓ ! વસંત, પુષ્પો, સલિલ સમિર અને સમર એ
પાંચે મિત્રો આ સમયમાં બહુ મજા મારે છે, પોતાના મન

ગમતા સ્થળે વિચરે છે. અને વીરહણીને બહુજ દુઃખ દે છે.
 સુવર્ણખરો—પણ દુઃખતીના જોડલાને જરા પણ દુઃખ નહીં દેત
 અપાર સુખને આપે છે.

પીંગલા—ચાલો ત્યારે તો આજ તેનાજ વર્ણનનું ગીત ગાઇએ.
 (સર્વ સખીઓ ગીત ગાય છે.)

સર્વસખીઓ—

ગરબો.

સખીઓ જુઓ વસંતનો બહારજો, જોઈ આનંદ થયો;
 રમે રાગ રંગે નરનાર જો, ધારી શંગાર સદાયે.
 ખિસે પુષ્પોનાં ખાગ, બહુ હડે પરાગ;
 મન થાયે સરાગ, લોક ખોલે છે ફાગ;
 ખોલે ફાયલ મનહર ખોલે જો વિયોગીને તે ખાળે.

સાખી—નવિન પલ્લવ વૃક્ષો ધરે, શીતળ સમીર સુગંધ,

વસંતોત્સવ ધરે ધર કરે, થઇ બહુ આનંદ. સખીઓ.

(ત્યાં આગળથી હથપાળ બણીકણીને નીકળે છે તેને દેખી
 પિંગલા તેના ઉપર મોહ પામે છે. બંનેની દ્રષ્ટી એકમેક થતાં
 બંનેના ઉપર મનમથદેવ હુમલો કરે છે, પિંગલા એકદમ મૂર્છા ખાઇ
 પૃથ્વીપર પડે છે તેથી સખીઓ ગભરાય છે તેને સાવધ કરવાના
 સાધન લેવા આમ તેમ દોડી જાય છે. વચ્ચે એક સખી તેની આગળ
 ખેંચી નહીં પેતાના વચ્ચેના અંચગથી પીંગલાના મુખ ઉપર મંદમંદ
 પવન નાખે છે, તેથી જરા શુદ્ધિમાં આવી આંખ ઉઘાડીને પુછે છે.)

પિંગલ—ખેની મધુમુખી ! સર્વ સખીઓ ક્યાં ગઇ ?

મધુમુખી—તમે એકદમ પડી ગયાં અને ખેશુદ્ધ થઈ ગયા તેથી
 તમેને શુદ્ધિમાં આણવા માટે ઉપચાર લેવા ગઇઓ છે.

પિંગલા—હવે ઉપચાર કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, કારણ કે મારા
 શરીરને હવે ઠીક છે.

મધુમુખી—ખેની એકદમ આમ થવાનું કારણ શું ?

પિંગલા—(જોડો નીશ્વાસ મુકી) કાંઈ નહીં ખેન, એતો શેજ.

મધુ—તમને કાંઈ મોડું દુઃખ હતપત્ત થયું હોય એમ ભાસે છે ?

પિંગલા—ફક્ત માયામાં ચક્રી આવવાથી હું પડી ગઇ. ખીન્નું
 કાંઈ નથી ખેન !

મધુ—ખેન સારૂ વાત છુપાવો છો ? જે વખતે પેલો છેલ્લ પુરૂષ
 જતો હતો, તે વખતે આપે તેની સામી દ્રષ્ટી મેળવી

ત્યારથીજ હું આપના મનનો ભાવ જાણી ગઇ છું.

પિંગલા—(શરમાઇને) એન મારાથી શરમને લીધે કેવાયું નહીં. પણ માફ કરજો જ્યારથી મેં તેને જોયો છે ત્યારથી તે મારી રંગે રંગે વ્યાપી રહ્યા છે; અને તે મારા ચિત્તને ચોરી ગયો છે. (એમ કહેતાંની સાથે મુખ જહુ ઝઘાન થાય છે, તે જોઇ).

મધુસુખિ— અગોલા શાને લ્યો છો, એ રાહ, શાને વદો આવું વેણુ બાઇ આમ શાને વદો છો. એ ટેક. બાગ્યેલ્યે ભરથાર કહ્યામાં મોજ મજ લ્યોને માણી, બાઇ. છે રહેવાને મહેલ ભગિયા શાને ઉચરો આવી વાણી બાઇ સર્વ આપ સુખી છો બાઇ દુઃખ નથી કાંઈ શાણી. બાઇ.

પિંગલા— એજ રાહ સર્વ વાતે સુખી હું છું તો પણ એક વાતે દુઃખદાઇ.

મધુ—માઈ આમ શાને વદો છો.

પિંગલા—દુઃખ સંસારમાં વીરહતું મોહું એ વિતા સુખ ન કાંઈ.

મધુ—માઈ આમ શાને વદો છો.

પિંગલા—મહેલ ભગિયામાં મુકવો પુજો, જે ન થાયે કામ શાંતી,

મધુ—માઈ આમ શાને વદો છો.

સમતા હશે તો મળશે બધુએ.

પિંગલા—ક્યાં સુધી સમતા રહું આણી અરે સખી કહે તું મનેરે, કહે તું મને મારી શાણી, અરે સખિ.

મધુ—નહીં કરવું બાઇ યોગ્ય આ તમને એમાંછે પાપની ખાણી બાઇ.

પિંગલા—નથી જોઇતી શીખ મારે કાંઈ કહિશ ને એકે કહાણી.

જ તું અહીંથી નથી ખપ તારો હવે ઉચાર ન વાણી.

મધુ—ભુડી તું ભુલ ખામાં અરે તું ધુળ ખામાં, વગર વિચાર્યું ડગ ભરવાથી વિશ્વસે સઘળું કાજ જગતમહી બહુ હારીયાએ ઉભય કુળની જાય લાજ ભુડી અમૃત પાન મુકી તું શાને શિષ ભોજનને ખાય અમર સગ તું સુખ તજીને દુઃખ ગૃહવા કેમ ધાય ભુડી.

પિંગલા—(કોધથી) ખસ ? મારે તારી શિખની જરૂર નથી. મારા મનના પતિને મેળવીશ અને મોજ માણીશ જેને મારા ચિત્તની ચોરી કરી છે તેને શિક્ષા હું પોતેજ કરીશ.

મધુસુખિ—આટલા કોધાતુર ન થાઓ અને પ્રેમજનમાં ન

ગમતા સ્થળે વિચરે છે. અને વીરહણીને બહુજ દુખ દે છે.
 મુવર્ણખરો—પણ દંપતીના જોડવાને જરા પણ દુઃખ નહીં દેતાં
 અપાર સુખને આપે છે.

પીંગલા—ચાલો ત્યારે તો આજ તેનાજ વર્ણનનું ગીત ગાઇએ.
 (સર્વ સખીઓ ગીત ગાય છે.)

સર્વ સખીઓ— ગરબો.
 સખીઓ જુઓ વસંતનો બહારજો, જોઈ આનંદ થયો;
 રંગે રાગ રંગે નરનાર જો, ધારી શૃંગાર સદાયે.
 ખિલે પુષ્પોનાં બાગ, બહુ ઉડે પરાગ;
 મન થાયે સરાગ, લોક જોયે છે કાગ;
 જોયે કાયલ મનહર જોયે જો વિયોગીને તે બાળે.

સાખી—નવિન પદ્મ વૃક્ષો ધરે, શીતળ સમીર સુગંધ,
 વસંતોત્સવ ધર ધર કરે, થઇ બહુ આનંદ. સખીઓ.

(ત્યાં આગળથી હયપાળ બણીકણીને નીકળે છે તેને દેખી
 પિંગળા તેના ઉપર મોહ પામે છે. બંનેની દ્રષ્ટી એકમેક થતાં
 બંનેના ઉપર મનમથદેવ હુમલો કરે છે, પિંગળા એકદમ મૂર્છા ખાઇ
 પૃથ્વીપર પડે છે તેથી સખીઓ ગભરાય છે તેને સાવધ કરવાના
 સાધન લેવા આમ તેમ દોડી જાય છે. વચ્ચે એક સખી તેની આગળ
 બેસી નહીં પેતાના વચ્ચેના અંચળથી પીંગળાના મુખ ઉપર મંદમંદ
 પવન નાખે છે, તેથી જરા શુદ્ધિમાં આવી આંખ ઉઘાડીને પુછે છે.)
 પિંગલ—જેની મધુમુખિ ! સર્વ સખીઓ ક્યાં ગઇ ?

મધુમુખી—તમે એકદમ પડી ગયાં અને બેશુદ્ધ થઈ ગયા તેથી
 તમેને શુદ્ધિમાં આણુના માટે ઉપચાર લેવા ગઇઓ છે.

પિંગલા—હવે ઉપચાર કરવાની કાંઈ જરૂર નથી, કારણ કે મારા
 શરીરને હવે ઠીક છે.

મધુમુખી—જેની એકદમ આમ થવાનું કારણ શું ?

પિંગલા—(જડો નીકાસ મુકી) કાંઈ નહીં બેન, એતો રોજ.

મધુ—તમને કાંઈ મોટું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું હોય એમ ભાસે છે ?

પિંગલા—ક્રૂર માયામાં ચક્રી આવવાથી હું પડી ગઇ. ખીલું
 કાઢી નથી બેન !

મધુ—બેન સાચી વાત છુપાવોડો ? જો વખતે પેલો છેલ પુર
 જતો હતો, તે વખત આપે તેની સામી દ્રષ્ટી મેળ

ફામો આ કામમાં કોણે કાઢ્યો છે સાર તેનો દેખાડો ચિતાર.
અવળા રસ્તે ચડશો તો અચડાશો, વાગશે પગમાં કાંટા ભાગશે,
દુખ ભાગશે અને આખરે અચડાધ પડાધ ડેકાણે આવશો ત્યારે
મારા વેણ સંભાળશો ???

પિંગળા—(વધારે ગુસ્સાથી) તને એક વાર કહ્યું મારે તારી શી-
ખામણુ જોઈતી નથી તું તારે ચાલીજા? હું મારાં લાગ્યા ભાગવી લઇશ.

મધુ—માન માન માફે કહેવું જેની માન

બન નહી નદાન ભુલિ માન તું હેત્રાન માન,

તજી શાન ખો ન પ્રાણ થાશે હાણ,

રાખ ન ગુમાન કાઢીશ શા લાણ,

થાશે બ્યારે જાણુ ઉગે દુખ ભાણુ માન.

(ગદ્ય) મારા દરેક બોલો તમને આ સમયે કડવા ઝેર જેવા લાગે
છે પણ યાદ રાખજો કે જે સમયે મહારાજને જાણુ થઈ તે વખતે
મારા દરેક અક્ષરો અમૃતના ગુટકા સમાન લાગશે માટે આ છેલ્લું
કહું છું. એ વાત દુર કરી ફક્ત પતીભક્તિમાંજ ધ્યાન રાખો.

પિંગળા—(ક્રોધથી) બસ ? મારે તારો એકે શબ્દ સાંભળવાની
જરૂર નથી તું તારે એકદમ અહોંથી ચાલી જા. (મધુમુખી
જાય છે અને તરતજ કામલતા પ્રવેશ કરે છે તે પિંગળાને)

કામલતા—બાપ સાહેબ ? આપની સખીઓના મુખથી આપના
સમાચાર સાંભળી હું એકઃમ દોડી આવી હવેતો આપના
શરીરે હીક છે તેઓ સધળો ઉપચાર લઈ આ તરફ આવે છે.

પિંગળા—(ક્રોધથી અને નિસ્તેજ વદનથી) બાજો એ ઉપચારને.

મધુકંતા—બહુ સાર બાપ સાહેબ. તેઓને પાછી વાંળી સત્વર
આવું છું (જાય છે.)

પિંગળા—બ્યારથી મેં તે છેલ્લ પુરૂષને જોયો છે ત્યારથીજ માફે
મન તેને મળવાને ઉત્સુક પડ ગયું છે. મારા ચિતડાનો ચોર,
મારા મનનો, પતી મારા હૈયાનો હાર, મારી આંખોની, કીકી, મારા શી-
રનો સરદાર, અને અપાર મુખનો દેનાર, મોજ મજ માણનાર, એવાને
તે હું ક્યાંથી મેળવીશ. હું જો તેનું સ્થાન જાણીતી હોત તો સ્વમેવ
જઈ તેને મળત. અને મારા કામાગ્નિને તેના વચન સકીલથી શાંત
પમાડત પણ લાચાર. એટલામાં કામલતા પાછી આવે છે તેને
કામલતા તેઓ સધળીને તું પાછી વીદાય કરી આવી તે હીક થયું.
હવે આપણે અહોંથી ચાલો. કેમકે મને આ સમજીય ઉદ્યાન ઉજડ

વેરાન જેવું લગ છે. વળી સ્નિહ, અગ્નિની જ્વાળા સમાન દેહ-
ખાળે છે. મારા અંગે અંગ જ્વરથી બળી રહ્યાં છે. મને અડધી એક
હગમરવા જેટલી પણ શક્તિ નથી. વિદ્યુત્પ્રભાતના તેજથી મારી
દરેક દરેક રંગો ખેંચાઈ ગઈ છે. (એમ કહી ઉઠી નિસાસો મુકે છે એ જોયે)
કામસતા—કહું શું નથીએ દુઃખીઓ કીધો છે, એ રાહ.

શોકમાં ગરકાવ છે કેમ બાઈ, રાત્રે માટે આપ છે દુઃખદાઈ. શો.
નિસ્તેજ મુખ શે આજે થયું છે, શાની ચિંતા તમને મનમાં. શો.
અજનું મારાજ તમને ખીજ્યા છે, કહો દુઃખદાસીને ખરું હોય બાઈ શો.
આપ મુખે બાઈ મુખ છે મુજને આપ દુખે થઈ અતિદુઃખદાઈ શો.

બાઈ સાહેબ ! આપને એકાએક શોક સદનમાં હુલવાનું શું
કારણ છે ? આપના સુંદર વદને ગુલાબી વસ્ત્ર તથા સફેદ વસ્ત્ર
ધારણ કર્યું છે એ શું ! ! વળી જાણે મહાસાગર મથન કરવાને મંડ્યા
હો એમ જણાય છે. હાથે છાશને વલોવાથી જો માખણ આવતું
હોત, તો લોક રવૈયાને શું કરવા ધરમાં રાખત ? અને જો એકજ
હાથે સઘળું કામ થતું હોત તો ખીજે હાથ નકામોજ થઈ પડત !
એકલા દાંતેજ ખવાનું હોત તો જીભની શી જરૂર હતી ? મારે બાઈ
સાહેબ ! આપના હૃદયની વાત પ્રકાશો અને આપના મનનું દર્દ
ઓછું કરો.

પિંગળા—મારી વહાલી દાસી, તું બહુ કાઠી અને ચતુરછું
તેથીજ તારી આગળ મારી વાત પ્રકાશવામાં પાછી પાતી કરતી નથી.
મને નિશ્ચયે ખાતરી છે કે તું મારું કામ જરૂર બુજાવીશ. મધુમુખિને
કહેતાં તે મારા ઉપર ક્રોધ કરી ચાલી ગઈ પણ શીકર નહીં (રક્તનેત્રે
તેની મને શું પરવા છે ? (નમ્રપણે) સાંભળ ! અમો સઘળી
સખીઓ અત્રે ક્રિડા કરતી મોજ માહતી હતી; એટલામાં એકપુરુષ
દેવાંશી જેવો અત્રેથી નીકળ્યો. બંનેની દ્રષ્ટી ભેગી થતાં જાણે મને
ક્રોધએ કટારીનો ધા માર્યો હોય તેવી થઈ ગઈ, અને પછીથી શી
વાત બની તે તો તું સખિઓના મુખથી માહિતગાર થઈ હઈશ
(નિશાસો નાંખી) શું તેના રૂપનું વખાણ કરે ? જાણે ક્રોધ દેવઆકા-
શમાંથી આ પૃથ્વીને ત્રિષે આવ્યો ન હોય ! વળી પહેરવેશ પહેરવાની
શી તેમની છટા ! ચાલ પણ મનને મોહ પમાડે તેવી ! માથે મડીલ
બાંધેલી તે જાણે સિરપર સુવર્ણનો મુગટજ ધારણ કર્યો ન હોય
તેનું જો જરાયર વર્ણન કરે તો કલાકના કલાક વહી જાય જો તે
પુરૂષને તું મેળવી આપે તો હું તને દરેક વાતે સુખી કરીશ. અને

કેસાંજો આ કામમાં કાણે કાઢ્યો છે સાર તેનો દેખાડો ચિતાર.
અવળા રસ્તે ચડશો તો અચડશો, વાગશે પગમાં કાંટા ભાગશે,
દુખ જાગશે અને આખરે અચડાઈ પછડાઈ ઠેકાણે આવશો ત્યારે
મારાં વેણું સંભાળશો ? ? ?

પિંગલા—(વધારે ગુસ્સાથી) તને એક વાર કહ્યું મારે તારી શી-
આમણું જોઈતી નથી તું તારે ચાલીજા? હું મારા લાગ્યા ભોગવી લઉં.

મધુ—માન માન મારું કહેવું બેની માન

બન નહીં ન દાન ભુલિ ભાન તું હેવાન માન,

તજી શાન ખો ન પ્રાણ થાશે હાણ,

રાખ ન ગુમાન કાઢીશ શા લાણ;

થાશે જ્યારે જાણુ કિંગે દુખ ભાણુ માન.

(ગદ) મારા દરેક બોલો તમને આ સમયે કડવા ઝેર જેવા લાગે
છે પણ યાદ રાખજો કે જે સમયે મહારાજાને જાણુ થયું તે વખતે
મારા દરેક અક્ષરો અમૃતના ગુટકા સમાન લાગશે માટે આ છેલ્લું
કહું છું એ વાત દુર કરી દેકત પતીભક્તિમાન ધ્યાન રાખો.

પિંગલા—(ક્રોધથી) બસ ? મારે તારો એકે શબ્દ સાંભળવાની
જરૂર નથી તું તારે એકદમ અહોંથી ચાલી જા. (મધુમુખી
જાય છે અને તરતજ કામલતા પ્રવેશ કરે છે તે પિંગલાને)

કામલતા—આઈ સાહેબ ? આપની સખીઓના મુખથી આપના
સમાચાર સાંભળી હું એકદમ દોડી આવી હવે તો આપના
શરીરે હીક છે તેઓ સઘળો ઉપચાર લઈ આ તરફ આવે છે.

પિંગલા—(ક્રોધથી અને નિસ્તેજ વદનથી) બાળો એ ઉપચારને.

મધુકાંતા—બહુ સાર આઈ સાહેબ. તેઓને પાછી વાળી સંતર
આવું છું (જાય છે.)

પિંગલા—જ્યારથી મેં તે છેલ્લું પુરૂષને જોયો છે ત્યારથીજ મારું
મન તેને મળવાને ઉત્સુક પડ્યું છે. મારા ચિત્તડાનો ચોર,
મારા મનનો, પત્ની મારા હૈયાનો હાર, મારી આંખોની કીકી, મારા શી-
રનો સરદાર, અને અપાર સુખનો દેનાર, મોજ મજા આણનાર, એવાને
તે હું ક્યાંથી મેળવીશ. હું જો તેનું સ્થાન જાણીતી હોત તો સ્વપ્નમાં
જઈ તેને મળત. અને મારા કામાસિને તેના વચન સંકીર્ણથી શાંત
પ્રમાડત પણ લાચાર એટલામાં કામલતા પાછી આવે છે તેને
કામલતા તેઓ સઘળીને તું પાછી વીધાય કરી આવી તે હીક થયું.
હવે આપણે અહોંથી ચાલો. કેમકે મને આ રમણીય ઉદ્યાન ઉજડ

વેરાન જેવું લગ છે. વળી સાર, અગ્નિની જ્વાળા સમાન દેહ બાળે છે. મારા અંગે અંગ જ્વરથી ખળી રહ્યાં છે. મને અર્ધાંચી એક ડગમરવા જેટલી પણ શકિન નહીં નથી. વિદ્યુત્પ્રભાતના તેજથી મારી દરેક દરેક રંગો ખેંચાઈ ગઈ છે. (એમ કહી ઉઠે નિસાસો મુકે છે એ જોયે)

કામસતા—કહું શું નશીએ દુઃખીઓ કીધો છે, એ રાહ.
શોકમાં ગરકાવ હો કેમ બાઈ, શાને માટે આપ હો દુઃખદાઈ. શો. નિસ્તેજ મુખ શે આજે થયું છે, શાની ચિંતા તમને મનમાંઈ. શો. અજશું મારાજ તમને ખીજ્યા છે, કહો દુઃખદાસીને ખૂંડે હોય બાઈ શો. આપ મુખે બાઈ મુખ છે મુજને આપ દુખે થઈ અતિદુઃખદાઈ શો.

બાઈ સાહેબ ! આપને એકાએક શોક સદનમાં દુખવાનું શું કારણ છે ? આપના મુંઝવે વધેને ગુલામી વસ્ત્ર તજી સદેવ વસ્ત્ર ધારણ કર્યું છે એ શું ! ! વળી જાણે મહાસાગર મથન કરવાને મંડ્યા હો એમ જણાય છે. હાથે છારાને વલોવાથી જો માખણ આવતું હોત, તો લોક રવૈયાને શું કરવા ઘરમાં રાખત ? અને જો એકજ હાથે સઘળું કામ થતું હોત તો બીજો હાથ નકામોજ થઈ પડત ! એકલા દાંતેજ ખવાતું હોત તો જીભની શી જરૂર હતી ? મારે બાઈ સાહેબ ! આપના હૃદયની વાત પ્રકાશો અને આપના મનનું દર્દે જોહું કરો.

પિંગળા—મારી વહાલી દાસી, તું બહુ ડાહી અને ચતુરછું તેથીજ તારી આગળ મારી વાત પ્રકાશવામાં પાછી પાતી કરતી નથી. મને નિશ્ચયે ખાતરી છે કે તું માફ કામ જરૂર જુઝવીશ. મધુમુખિને કહેતાં તે મારા ઉપર ક્રોધ કરી ચાલી ગઈ પણ શીકર નહીં (રક્તનેત્રે તેની મને શું પરવા છે ? (નમ્રપણે) સાંભળ ! અમે સઘળી સખીઓ અત્રે ક્રિડા કરતી મોજ માહતી હતી; એટલામાં એકપુરુષ દેવાંશી જેવો અત્રેથી નીકળ્યો. જાનેની દ્રષ્ટી ભેગી થતાં જાણે મને ક્રોધએ કટારીનો ઘા માર્યો હોય તેવી થઈ ગઈ, અને પછીથી શી વાત બની તે તો તું સખીઓના મુખથી માહિતગાર થઈ હઈશ (નિશ્ચયે નાંખી) શું તેના રૂપનું વખાણ કરે ? જાણે કોઈ દેવઆકાશમાંથી આ પૃથ્વીને વિષે આવ્યો ન હોય ! વળી પહેરવેશ પહેરવાની શી તેમની છટા ! આજ પણ મનને મોહ પમાડે તેવી ! માથે મંડીત્ર બાંધેલી તે જાણે સિરપર સુવર્ણનો મુગરજ ધારણ કર્યો ન હોય તેનું જો જરાજર વર્ણન કરે તો ક્યાકલા ક્યાક વહી જાય જો તે પુરપને તું મેળવી આવે તો હું તને દરેક વાતે સુખી કરીશ. અને

ફસાઓ આ કામમાં કોણે કાઢ્યો છે સાર તેનો દેખાડો ચિતાર. અવળા રસ્તે ચડશો તો અથડાશો, વાગશો, પગમાં કાંટા ભાગશો, દુખ ભાગશો અને આખરે અથડાઈ પડ્યાઈ ડેકાણે આવશો ત્યારે મારા વેણ સંભાળશો ? ? ?

પિંગલા—(વધારે ગુસ્સાથી) તને એક વાર કહ્યું મારે તારી શી-
ખામણુ જ્ઞેષ્ઠી નથી તું તારે ચાલીજા? હું મારાં લાગ્યાં ભોગવી લઉં.

મધુ—માન માન મારે કહેવું બેની માન

ખત નહી ન દાન ભુલિ માન તું હેવાન માન,

તજી શાન ખો ન પ્રાણ ચારો હાણ,

રાખ ન ગુમાન કાઢીશ શા લાણ;

થાશે જ્યારે જાણ હોયે દુખ ભાણ માન.

(ગદ્ય) મારા દરેક બોલો તમને આ સમયે કડવા ઝેર જેવા લાગે છે પણ પાદ રાખજો કે જે સમયે મહારાજાને જાણ થયું તે વખતે મારા દરેક અક્ષરો અમૃતના ચુંટડા સમાન લાગશે માટે આ છેલ્લું કહું છું એ વાત દુર કરી ફક્ત પતીભક્તિમાંજ ધ્યાન રાખો.

પિંગલા—(ક્રોધથી) બસ ? મારે તારે એકે શબ્દ સંભળવાની જરૂર નથી તું તારે એકદમ અહોંથી ચાલી જા. (મધુમુખી જાય છે અને તરતજ કામલતા પ્રવેશ કરે છે તે પોંગળાને.)

કામલતા—આંધ સાહેબ ? આપની સખીઓના મુખથી આપના સમાચાર સાંભળી હું એકઃમ દોડી આવી હવેતો આપના શરીરે ટીક છે તેઓ સઘળો ઉપચાર લઈ આ તરફ આવે છે.

પિંગલા—(ક્રોધથી અને નિસ્તેજ વદનથી) બાળો એ ઉપચારને.

મહાકાતા—બહુ સાર આંધ સાહેબ. તેઓને પાછી વાળી સત્વર આવું છું (જાય છે.)

પિંગળા—જ્યારથી મેં તે છેલ્લ પુરવતે જોયો છે ત્યારથીજ મારું મન તેને મળવાને ઉત્સુક પડ્યું ગયું છે. મારા ચિત્તડાનો ચોર, મારા મનનો, પતી મારા હૈયાનો હાર, મારી આંખોની, કીકી, મારા શી-રનો સરદાર, અને અપાર સુખનો દેનાર, મોજ મજા માણનાર, એવાને તે હું ક્યાંથી મેળવીશ. હું જો તેનું સ્થાન જાણીતી હોત તો સ્વમેવ જઈ તેને મળત. અને મારા કામાશિને તેના વચન સંતોષથી શાંત પમાડત પણ લાચાર. એટલામાં કામલતા પાછી આવે છે તેને કામલતા તેઓ સઘળીને તું પાછી વીઘાય કરી આવી તે ટીક થયું. હવે આપણે અહોંથી ચાલો. કેમકે મને આ રમણીય ઉદ્યાન ઉંડડ

શ્રી નવીન ભર્તૃહરી નાટક.

રાત્રન જેવું લગ છે. વળી સંતર, અગ્નિની જવાળા સમાન દેહ-
ખાળે છે. મારા અંગે અંગ જવરથી ખળી રહ્યાં છે. મને અહાંથી એક
ડગમરવા જેટલી પણ શક્તિ નહીં નથી. વિદ્યુત્પ્રભાતના તેજ્યા મારી
દરેક દરેક રંગો જે આઈ ગઈ છે. (એમ કહી ઉઠી નિસાસો મુકે છે એ જોયે)
કામલતા—કહું શું નશીએ દુઃખીઓ કીધો છે, એ રાહ.
શોકમાં ગરકાવ છે કેમ ખાઈ, શાને માટે આપ છો દુઃખદાઈ. શો.
નિસ્તેજ મુખ શે આજે થયું છે, શાની ચિંતા તમને મનમાં છે. શો.
અંજનું મારાંજ તમને ખીન્યા છે, કહો દુઃખદાસીને ખરું હોય ખાઈ શો.
આપ મુખે ખાઈ મુખ છે મુજને આપ દુખે થઈ અતિ દુઃખદાઈ શો.
ખાઈ સાહેબ! આપને એકાએક શોક સદનમાં દુખવાનું શું

કારણ છે? આપના સુંદર વદને ગુનાખી વસ્ત્ર તજી સફેદ વસ્ત્ર
ધારણ કર્યું છે એ શું!! વળી જાણે મહાસાગર મથન કરવાને મંડ્યા
હો એમ જણાવ છે. હાથે છાશને વલોવાથી જો માખણ આવતું
હોત, તો લોક રવૈયાને શું કરવા ઘરમાં રાખત? અને જો એકજ
હાથે સઘળું કામ થતું હોત તો બીજો હાથ નકામોજ થઈ પડત!
એકલા દાંતેજ ખવાતું હોત તો જીભની શી જરૂર હતી? મારું ખાઈ
સાહેબ! આપના હૃદયની વાત પ્રકાશો અને આપના મનનું દર્દ
ઓછું કરો

પિંગળા—મારી વહાલી દાસી, તું બહુ ડાહી અને ચતુરછું
તેથીજ તારી આગળ મારી વાત પ્રકાશવામાં પાછી પાની કરતી નથી.
મને નિશ્ચે ખાતરી છે કે તું મારું કામ જરૂર ખૂબજીશ. મધુસૂખને
કહેતાં તે મારા ઉપર કોષ કરી ચાલી ગઈ પણ શીકર નહીં (રકતનેત્રે
તેની મને શું પરવા છે? (નમ્રપણે) સાંભળ! અમો સઘળી
સખીઓ અંત્રે ક્રિડા કરતી મોજ માહતી હતી; એટલામાં એકપુર
દેવાંશી જોવો અંત્રેથી નીકળ્યો. અનેની દ્રષ્ટી લેગી થતાં જાણે.
કાષ્ટએ કટારીનો ધ્રા માર્યો હોય તેવી થઈ ગઈ, અને પછીથી
વાત બની તે તો તું સખીઓના મુખથી માહીતગાર થઈ હઈશ
(નિશાશો નાંખી) શું તેના રૂપનું વખાણ કરું? જાણે કોઈ દેવ આકા-
શમાંથી આ પૃથ્વીને વિષે આવ્યો ન હોય! વળી પહેરવેશ પહેરવાની
શી તેમની છતાં! ચાલ પણ મનને મોહ પમાડે તેવી! માથે મંડીલ
ખાંધેલી તે જાણે શિરપર સુવર્ણનો મુગટજ ધારણ કર્યો ન હોય
તેનું જો જરાબર વર્ણન કરું તો કલાકના કલાક વહી જાય જો તે
પુરપને તું મેળવી આપે તો હું તને દરેક વાતે સુખી કરીશ. અને

તને મોં માગ્યું ધનામ આપીય.

કામલતા—(મનમ બીજો કોઈ નહીં પણ તે મારો પ્યારો હયપાળજી હોવો જોઈએ. કારણ કે તેના શિવાય કોઈ અવર પુરુષ એવા દમામથી ફરતો નથી. જે સ્ત્રીની નજર તેના ઉપર પડે તે સ્ત્રીનું મન હરણ કરી લેવાની શક્તિ તેનામાં જ છે. (ચાસન) પણ બાપ સાહેબ ? તે પુરુષનું નામ કામ તો બતાવો ? નામ વગર ક્યાંથી તે શી રીતે મેળવી આવું.

પિંગળા—જે મને તેના નામની ખગર હોત તો તને પહેલાં જ ન બતાવી દેત, મને તારો પક્કો ભરસો છે કે તે નામ કામ વગર જ તેનો પત્તો મેળવી શકેશ.

કામલતા— ઈંદ્રિ સલાની ગજલ.

બાપ કરો વખાણુ જેના, એ મુરખ સરદાર;

અક્ષલ એમાં કાંઈ નથી, એ છે અતિ ગમાર.

બાપ.

આનંદમાં રહો હમેશા, આપ પતિ સાથ;

આમ તેમ કાંઈ મારે, કાંઈ ન આવે હાથ.

બાપ.

ભૂપ ભાગ્યરાણી મુકી, ચિત મુકાવો કેમ;

બાણું લક્ષ્મી છે ધણી, સુખ પામો આપે જેમ.

બાપ.

(ગદ્ય) બાપ સાહેબ ! આપ સમજી ચક્ર નિચ કામ કરવા કેમ મુશ્કેલી રાખો છો ? વળી જે આ કૃત્યની મહારાજને ખગર પડે તો

તમારે તથા મારે બંનેનું નિકદન કાઢી નાંખે; મારે મારે કહેવું માનો તો એ કામ જવા ધો.

પિંગળા—તું પણ બધુમુખિની જેન નીકળી. હું તને આટલી બીહીકણુ ને નાહિમતવાન જાણતી નહોતી. ખેર ? મારા લાગ્યા હું ભોગવીશ ? (નિરાશ વદને) જ્યારે મારુસતો અવગૃહ થાય છે ત્યારે પૂરેવે રતેહી પરાંગ મુખ થાય છે. (એમ કહી ઉડા નિસાસો મુકે છે.)

મનમલતા— માઠનો રાગ.

શોક નહીં ધરો બાપરે, મનમાં શાને મુજબો.

મનમાં.

દીલગીર તમે નવ થાઓરે.

જાઉ છું હું સત્વર અહીંથી, કરજો આપનું કામ;

વેગે લાવું એને હું હમણા, મનમાં ધારો હામરે. મનમાં.

ચાતુરી ચકાવે બાપ, કરજો આ નું કામ;

જાહેર જગમાં થાયે નહીં મન, રાખો એટલી હામરે. મનમાં.

પિંગળા—તેની ચિંતા ધરવી ન તારે, જે તું મારે ચાતુર્ય.

મહારાજને કેવો રમાડુ, જાણે શું મગદુરે,
મનમાં શાને મુગ્ધય, મનમાં શાને મુગ્ધયરે,
નહીં ચિંતા કરતું કાય.

(ગદ્ય) અહીંયાં મને ઘણો વખત થઇ ગયો છે, માટે હવે અહીંથી સત્વર જવું જોઇએ; મેહેલે મહારાજ વાટ જોઇ રહ્યા હશે ને ચિંતા કરતાં હશે. તું અહીંથી તારા કામે સીધાવ અને હું મારા મેહેલે જઈ છું.

કામલતા—ખડુ સાડ પાછ સાહેબ, પધારો. (બંને જણા જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—મધુમુખિ એકલી.

મધુમુખિ— રાગ આશાગોડીના.

સમરની વેદના ભારી, અહો ઇશ સમરની વેદના ભારી. એ ટેક.
ઇશ જેવો મહારાજ ભર્તૃહરી, તે છાંડી કરે નિય સંગ ચારી. અહો.
ત્રણસેને સાઠ મુકી એકને ઇચ્છે, તેનાં દીલમાં છે જારી છીનારી. અ.
અહો ઇશ્વર-તેં આ શું સુખડયું, શું મતિ ફરીછે તારી. અહો.
દેવ બુદ્ધિ તું જાણ મારીની, એવી વિનતિ છે મારી. અહો.

(ગદ્ય) અહાહા ! ! ! શી કામદેવની પ્રબળતા છે ? મોટા મોટા અકવતિને પણ થોડા સમયમાં જીતી લે છે. સતિત્વપણાને ધારણ કરનારી સ્ત્રીનું સત સુકાવવા પાછો હઠતો નથી; યોગીઓનો યોગ્ય સુકાવવા હમેશ મથ્યા કરે છે. તેને દેવ ગણનારને ધિક્કાર છે, દેવને જે પુજે છે તેને દુઃખનું નામ સ્વપ્નામાં પણ આવતું નથી. આને તો જે સમરે છે તેને ઉલટી પીડા ભોગવવી પડે છે; તેમજ થોડું મુખ આપી દુખ સાગરમાં ધકેલી દે છે. અનેક નરનારીઓનું મુળમાંથી નિકંદન કાઢે છે. તો તેવાને દેવ ગણવા અને દેવપણાની બુદ્ધિથી તેની સેવના કરવી એનું કારણ શું ? અરે હવે વિપરીત થવા બેઠું છે. હાય અફસોસ ? (એમ કહી નિસ્તેજ એકેરે પોતાના ઘર તરફ જાય છે).

તને મોં માગ્યું ઇનામ આપીશ.

કામલતા—(મનઃ) ખીજો કોઈ નહીં પણ તે મારો પ્યારો હયપાળજી હોવો જોઈએ. કારણ કે તેના શિવાય કોઈ અવર પુરુષ એવા દમામથી ફરતો નથી. જે સ્ત્રીની નજરે તેના ઉપર પડે તે સ્ત્રીનું મન હરણ કરી લેવાની શક્તિ તેનામાં જ છે. (આમન) પણ આમ સાહેબ? તે પુરુષનું નામ કામ તો જતાવો? નામ વગર ક્યાંથી તે શી રીતે મેળવી આવું.

પિંગળા—જે મને તેના નામની ખબર હોત તો તને પકેલાં જ ન જતાવી દેત, મને તારો પક્કો ભરસો છે કે તે નામ કામ વગર જ તેનો પત્તો મેળવી શકીશ.

કામલતા— ઈંદ્ર સલાની ગજલ.

આમ કરો વખાણ જેના, એ મુરખ સરદાર;
અક્ષય એમાં કાંઈ નથી, એ છે અતિ ગમાર. આમ.

આનંદમાં રહો હમેશાં, આપ પતિ સાથ;
આમ તેમ કાંઈ મારે, કાંઈ ન આવે હાથ. આમ.

ભૂપ ભાગ્યશાળી મુકી, ચિત ચુકાવો કેમ;
ખાણું લક્ષ્મી છે ધણી. સુખ પામો આપે જેમ. આમ.

(ગદ્ય) આમ સાહેબ! આપ સમજી ચક્ર નિચ કામ કરવા કેમ ઇચ્છા રાખો છો? વળી જે આ કૃત્યની મહારાજાને ખબર પડે તો તમારે તથા મારે બંનેનું નિકંદન કાઢી નાંખે; માટે મારે કહેવું માનો તો એ કામ જવા દો.

પિંગળા—તું પણ બધુમુખિની બેન નીકળી. હું તને આટલી ખીહીકણુ ને નાહિમતવાન જાણતી નહોતી ખેર? મારા લાગ્યા હું ભોગવીશ ન (નિરાશ વદને) જ્યારે માણસનો અવગૃહ થાય છે ત્યારે પૂર્વ સ્નેહી પરાંગ મુખ થાય છે. (એમ કહી ઉઠા નિસાસો મુકે છે)

માઠનો રાગ.
મન્દામલતા—

શોક નહીં ધરો ખામરે, મનમાં શાંત મુજબો.
દીવગીર તમે તવ ચાઓરે. મનમાં.

જઈ છું હું સત્વર અહીંથી, કરજો આપનું કામ;
વેગે લાવું એને હું હમણાં, મનમાં ધારો હામરે. મનમાં.

ચાતુરી ચલાવે ખામ, કરજો આ તું કામ;
જાહેર જગમાં ચામે નહીં મન, રાખો એટલી હામરે. મનમાં.

પિંગળા—તેની ચિંતા ધરવો. મને તું મારે ચાતુર્ય.

પ્રપેશ ૪ થો.

સ્થળ હયપાળનું ઘર.

પાત્ર—હયપાળ અને પાછળથી કામલતા દાસી.

હયપાળ—(એકલો મન સાથે) જ્યારથી મેં તે મનકર મુતિ નીરળી છે ત્યારથી મારું મન એકે વસ્તુ ઉપર લાગતું નથી. જ્યાં જોઉં છું ત્યાં તેનીજ છબી સામે આવીને ઉભી રહે છે અને તે ચિત્ત ચોરક ચતુરા મને ક્યાંથી મળે? કાચલને કાગળનો સ્પર્શ કેમ થાય? અપ્સરા મૃત્યુ લોકના મનુષ્યને કેમ ધમ્મકે? તેમ તે મન મોહના મને ક્યાંથી મળે? હરેક રીતે મારા મનને સમજવું છું પણ કોઈ પ્રકારે તે સમજવું નથી, રાત દીવસ તેનુંજ સમરણ થયા કરે છે. કદાચ તેનું મન મારા પ્રત્યે નહીં હોય તો પછી મારી કેવી મારી દેશા? પણ જે વખતે બંનેની દ્રષ્ટી એક થતાં તેનો ભાવ મારા ઉપર જણાતો હતો. તેથી આશા રહે છે કે મારું દુખ થોડા વખતમાં દુર થવું જોઈએ. (એવામાં કામલતા આવી હયપાળની આંખો દાખે તે તેથી ગભરાઈને) કાંટા સરખા હાથ મારી આંખે કાને દાખ્યા? જે હોય તે હાથ ખસેડી લ્યો મને દરદ થાય છે.

કામલતા—શું કમળમાં કાંટા ઉગ્યા કે ?

હયપાળ—(કામલતાનો ચમ્દ સાંભળી) કોણ પ્રિયા કામલતા? આત્યારે તું ક્યાંથી? (મનમાં) આ પીડા વળી આ વખતે ક્યાંથી ખડી? હવે તો જેમ તેમ કરી જસદીથી બધા કાઢું તો ઠીક (આસન) પ્યારી, આજતો મારી તબિયત ઠીક નથી, માટે કૃપા કરી પાછી આલીંગ (મનમાં અહીંયા જેટલો સમ્ય કાઢશે તેટલો વખત મારા દુખમાં વધારો થશે પણ હવે જેમ તેમ પટાવ્યા વગર છુટકો છે ?

કામલતા—(હયપાળ વગર બોલ્યો ઉભો રહે છે તે જોઈ) કેમ ! નહીં બોલો કે ? ? ? હવે આમરે શું કામ છે ? અમારા દુરતા રૂપાળા રંગીલાં તમને મળવાનાં છે ? ? ?

હયપાળ—(મનમાં) આ-હો મારી વાત સાંભળી હોય-એમ લાગે છે, નહીં તો આમ બોલે નહીં, હવે તેને હરેક રીતે સમજાવી, મનાવી, પટાવી વિદાય કર્યા શીનાય છુટકો નથી. (આસન હસ્તે ચહેરે) વાહ ! આટલું કહેતામાં ચીડાઈ ગઈ કે ? આવીજ તારી નીતની રીત કે ? ! આજ જરા મારી તબિયત ઠીક નહિં હોવાથી એમ કહ્યું. અરે પ્યારી, મારી મધુરો, તારા વિના અને

તારા કરતાં અધિક ખીજી મને કોણ મળવાની છે ? ખોટું ખોટું બોલી મારા દુખમાં વધારો ન કર.

કામલતા—પુરૂષ કેવા દગારા હોયછે પોતાનો કસુર ન ગણતા ખીજના શીરપર યુનોહ મુકેછે વાહરે તમારા ઢોગ મારા કરતાં જે અધીક મળવાની તે મળવાનીજ. શાને છુપાવો છો મારુ દીલ-દાર હવે અમારા માંન ઉતારવાના અને અમારી સામુ જોવાના સોગન લેવાના.

હયપાળ—(જરા ક્રોધથી) મરકરી જવા દેને ખીજી વાતકર.

કામલતા—ખીજી વાત કેમ કર જે વાત જે સમયે ચાલતી હોય તેજ વાત થાય કે ખીજી.

હયપાળ—(મનમાં) રાંડે નક્કી વાત જાણી એમાં કંઈ પણ સંસય નહીં જે ખીજની પાસે વાત કરશે તો મારૂ જરૂર કાસેળ નીકળશે માટે આ વાત તેના મનમાંથી દુર થાય એવો યત્ન કરવો જોઈએ અને કલાવી પુલાવી ખુશી કરી તેનામાં પેટેલા શાલને દુર કર (ચાલને) અરે ગાંડી આ તું શું લેવેછે આજ તને કંઈ પ્રેત એત વળગ્યું છે કાંઈ ચેતી થઈ છે.

કામલતા—પ્રેત તો તમને વળગ્યું છે અને તેને લીધે તમે ગાંડા બની ગયા છો હું જે કહું છું તે ખરૂંજ કહું છું જે હમે તે થોડા સમયમાંજ જણાશે.

હયપાળ—તું આવી વહેમી ક્યાંથી થઈ તારા સમ જો હું કાંઈ જાણતો હોઉંતો.

કામલતા—મારા સોગન જુઠા ન ખાઓ હવે તો મને મારવાને આહશો તો હું મરૂં એટલે તમારે વચમાંથી પીડા ટળી જાય, પણ યાદ રાખજો કે મારા વગર એ કામ બનવાનું નથી પછી તમે મને ગમે તેમ ઉડાવો હું બધું જાણું છું હો !

હયપાળ—(મનમાં) ખરેજ મનહર મુરતીએ મોકલેલી તેની આ દાસી છે એમ જણાય છે નહીં તો આ બધી વાત ક્યાંથી જાણે (ચાલને) બોલ તું શું જાણે છે !

કામલતા—જેટલું હું જાણું છું તેના કરતા તમે ઓછું જાણો છો પણ હવે મારે મુખેથી કહેવરાવી શું કરસે. તમારા મનને પુછીનેજ ખાત્રી કરોને લ્યો. હું હવે જાણું કારણ કે મારા ખોટી થવાથી તમારા મનને દુઃખ થતું હશે (જવા માંડેછે એટલે હયપાળ તેનો હાથ પકડી ઉભી રાખેછે તેથી) શું કામ મારો હાથ પકડે

છો. તમારા કહેવાથી જાક હું માટે જવા દ્યો તકામી મને રોકવાથી તમારા દર્દમાં વધારો થશે.

હયપાળ—અરે ગાંડીરે ગાંડી તુનો મસ્કરીમાં ઠઠો કરતી જણાયછે ને શું (મનમાં) આનાથીજ મારે કાર્ય પાત એમ જણાય છે માટે હવે તેને પાસમાં લઈ કામ કાડી લઉં પછી છેતરે વાત (આસન ખોલ તું જાણેછે તે કહીશ)

કામલતા—એ એમ કહેવાનું રસ્તામાં નથી પડયું એ પહેલા મારો બદોબસ્ત કરો પછી તમારું મનગમતું કરો જો તમે યશો મારા તાબેદાર તો તમારો બેડો પાર જો મને લટકાવી તો તમને દધશ અટકાવી.

હયપાળ—પણ હવે કાંઈ બોલીશ કે માથુકુટ કરીશ.

કામલતા—પહેલા તમે બોલોકે હું આ તે કેવો ન્યાય, સાદું કેમ થાય તે જાણો છો કે નહીં.

હયપાળ—જો મારું કામ કરીશ તો હું તને ખુશી કરીશ પછી કાંઈ.

કામલતા—હું કાંઈ પૈસાની ભુખી નથી તે પૈસો લઈ ખુશી થાઉં.

હયપાળ—તારા કામનો બદલો શાથી ચાહે છે.

કામલતા—જે હું ચાહું છું તે તમે નથી ચાલતાં.

હયપાળ—(જરા કોધથી) હવે કાંઈ બોલીશ કે મસ્કરી કર્યા કરીશ.

કામલતા—(લટકો કરતી નીસ્તેજ મુખે) જાઓ મારે કાંઈ નથી જોઈતું હું તો મારે આ ચાલી.

હયપાળ—(મનમાં) વળી છટકી (હાથ પકડી જતી અટકાવીને) (આસન) વાહરે મારી લટકારી મટકારી આ શું કેવું દીવાનાપણું.

કામલતા—હા હા હું દીવાની નાદાની હેવાની પણ ગુમાની કરી કોકે પણ હવે તો હું જમણ બહુવાર થઈ મને છોડો વેચનાર તૈયાર પણ લેનારની મરજી નહીં તો ફલાલ શું કરે. ખાલી માથાફોડ કરાવીને તકામો વખત ગુમાવવો છટ (ચાલવા માટે છે એટલે હયપાળ તેનો હાથ જોરથી પકડે છે તેથી) છોડો મારો હાથ તુરંતે તો કામકરતી અટકીશ તમારામાં શું શુકરવાર વળવાનો છે, આટલી મહેનતના બદલામાં ઉલટો હાથ ગુમાવવો વાહરે ! લેને ગાંધ પુત ને ને ખોધ આવી ખસમ ! એવી રીત કરવા ધારી છે અજાણ ! વાહરે ! ફુનિઆના ઢોંગ સોંગ (હયપાળને) છોડો મારો હાથ, સાર નહીં વાતમાં તો વળવું શું પ્રત્યાતમાં.

હયપાળ—શુનો પોતે કરે ને કલક ખીંખને લગાવે. આ રીત

તું ઠીક રીખી. લેત દેત જાને તૈયાર છે. ક્રૂત વાંધો દલાડીનો છે. વાંધો ભાગ્યો કે શોદો થયો, બોલ હવે શું કહે છે.

કામલતા—શું કહે, મેં પ્રથમથીજ કહ્યું કે હું પૈસાની ખ્યાસી નથી.

હયપાળ—ત્યારે તારે શું જોઈએ છીએ. વાડી, ગાડી, બંગલો ઘર, સોતુ રૂપું, હીરા, માણેક, મોતી કે જરીયન વસ્ત્ર !

કામલતા—તેને તો હું સ્વપ્નમાં પણ ઇચ્છતી નથી. મારા માલીકની મહેરબાનીથી હું સર્વે વાતે સંપુર્ણ છું.

હયપાળ—ત્યારે એથી તો વધારે હું શું આપી શકું ? એ કાંઈ સમજતું નથી. એ કરતાં બીજી એવી શી અમૂલ્ય ચીજ છે જે તું લેવા ચાહે છે.

કામલતા—એ ચીજ એવી છે કે એના આગળ દુનિયાની દેખીતી તમામ ચીજો નકામી છે જે લેવા ધારે છે તેને કરોડો રૂપિયા ખર્ચનાં પણ મળતી નથી, અને જે આપવા ધારે છે તેની પાસેથી વિના મુલ્યે પણ કોઈ ખરોદતું નથી. પણ અરસપરસ એક બીજાની મરજી હોય છે તો થોડી મહેનતે અને વિના દામે તે ચીજ મેળવી શકે છે.

હયપાળ—એવી શું ચીજ છે કે જેને માટે તું આટલી બધી ભાંજગડ ચલાવી રહી છે.

કામલતા—જે છે તે છે. બોલો તમે આપી શકશો કે કેમ ?

હયપાળ—મારું કામ થશે તો જરૂર આપીશ. પછી કાંઈ.

કામલતા—તમે આપવા હા કહો કે તમારું કામ ફતેહ.

હયપાળ—હા કહું ને પછી મારું કામ ન કરે તો ?

કામલતા—રહેવા દ્યો ત્યારે તમારી મરજી, વિશ્વાસ આવતો હોય તો હા કહો નહી તો મારે કાંઈ તેની જરૂર નથી, પણ અમે બેરો તમારા જેવાં એવકાં નહીં હોઈએ ! એક થોડી શી વાતમાં કેટલી બધી માયાકુટ ! વાઈ એસો ત્યારે. (જવા માડે છે તેને)

હયપાળ—હું હાર્યો તું જીતી પછી કાંઈ ? બોલ શું માગવા ચાહે છે.

કામલતા—જ્યાં વિશ્વાસ નહી ત્યાં વાત શી ? નકામી ભાંજગડ શું કરવા કરો છો ? ખાલી ખોટી કરી માલીકનો કપકો ખવરાવશો જવા દો. ના રોકો. બેવિશ્વાસુ આગળ શખ્તો ઉચ્ચાર શો ?

હયપાળ—ભુલ્યો, જખમારી માફ કર. (બે હાથ ભેડી નમસ્કાર કરી પગે લાગવા જાય છે.) (તેને)

કામલતા—જાઓ જાઓ તમે વળી પુરૂષ ચરીત્ર કરવા શીખ્યા હો ? સ્ત્રી ચરિત્ર તો બહુજી અને બધે ભેધું પણ પુરૂષ ચરિત્ર તો જાણે તે આંહીજ ભેધું, હાજ્યાજી કરી ભોળી ભામાને શું કરવા ભમાવો હો ? આપના સામર્થ્ય હો તો હા કહો નહીં તો ના કહો એટલે પાત્રું સૌ જાને રસ્તે તો લાગે. ખોટી થવા કરવામાં શું સાર છે ?

હયપાળ—આજ તો તે મને પુરેપુરો યકવ્યો છે. ખોલ તું શું લેવા ચાહે છે ? હું આપવા તૈયાર છું માફ કામ થાય ચાય નહીં.

કામલતા—હાશ ! હવે કેવા કેકાણે આવ્યા. પ્રથમથીજ કે-
શુભ કંઈ હોત તો આટલી ભાંજગડ કરવી પડત ?

હયપાળ—(હાથથી પોતાનું માથું દાબતો) હશે ને બની તે ખરી હવે ઝટ બોલી દે.

કામલતા—કું કહું ને માફ વેળ ખાલી જાય તો ?

હયપાળ—તારો એક અક્ષર પણ ખાલી નહીં જાય બોલ.

કામલતા—જો જો હો ! આપો વચન ભેદજો.

હયપાળ—લે આ બાપ દાદાનો કોલ. (વચન આપે છે)

બોલ તું શું ચાહે છે.

કામલતા—તમારો પ્યાર.

હયપાળ—(ચક્રિત થઈને) અરે નાદાન ! આટલા વાસ્તે આટલી બધી પચાત ? બેરાં બુદ્ધી તે બેરાં બુદ્ધી. તેતો મેં તને કેટલા દીવસોથી આપેલોજ ને તેમાં વળી તેં નવું શું માગ્યું ? આયડીઓમાં બુદ્ધિ આંછી હોય છે તેનો અનુભવ મને જાણ ખરેખરો થયો.

કામલતા—અમે બેરાં જાત આંછી બુદ્ધિનાં બેરાં પણ પુરૂષ જેવાં નગરાં નહીં હોકે ? શુભકું કાંટે અમે વેદને વેરી ન ગણીએ. અમારી ગાંડ સુતરની ન સેમજવી. જો રેશમની ગાંડ જેવા પુરૂષો હોત તો તમને આટલું કહેવું પડત ? તમારો આપેલો પ્યાર જીનો થઈ ગયો. બચપણથી પુત્રાન થતાં હવે વૃદ્ધાવસ્થા આવી છે. હવે તેના દરેક અવયવો અણગમતાં થવા લાગ્યાં છે. હાલ તે મરણ પથારીએ પડેલો છે તે થોડા દીવસ પછી મરણના શરણ થઈ ગયો હોતો નહોતો. થઈ જશે મારા મહેરજાન. માફ કરજો વધુ બોલાયું હોય તો ફરીથી તેને જોવા ને રાખવા ઇચ્છા હોય તો, અને મને નિભા-

વવા મરજી હોય તો પુનઃ-તેને જન્મ આપી તેનો ઉદ્ધાર કરો, કે જે લાંગો વખત સુધી નભી ટકી શકે.

હુયપાળ—અરે ગાંડીરે ગાંડી, જે બીજા રોપી છોડવો થઇ મોટું વૃક્ષ થયું તેને પોતાને હાથે કાણુ મુર્ખ નાશ પમાડે ?

કામલતા—તે વાત ખરી, પણ માણસનું મન હમેશાં એક સરખું રહેતું નથી, તેથી ભય રહે છે કે કદાચ કુહાડીથી ફેંટું છેદન કરી મુળમાંથી નાશ કરે. અગર સંસારનો પવન લાગતાં પડી તે ભાંગી જાય તેની શી ખાતરી ? માટે એના નાશનો ભય રહે નહીં તેવું થાય એટલે બસ.

હુયપાળ—ત્યારે શું તને તે બાબતનું લખત કરી આપું ?

કામલતા—વખત બખતની કાંઇ જરૂર નથી, પોયાં તે પોયાં ને ડાયાં તે સાયાં. મન ફરે ત્યારે વખતને શું ધોઇ પીવું ? માટે નેને હમેશ જન્મ પર્યંત નીભાવવા વચન આપો એટલે બસ.

હુયપાળ—(મનમાં) હાલ તો વચન આપવા દે. પછી જોઇ લેવાશે. (આમન) લે આ વચન, (વચન આપે છે) પછી કાંઈ ?

કામલતા—જે જા હો. એવકા ના થતા.

હુયપાળ—અરે ભોળી આ શું બોલે છે ! એતો કદી બને ?

કામલતા—ઠીક ત્યારે એક વચની રહેજો (પીંગળાએ આપેલો હાર કાઢી) ત્યારે લ્યો આ મુક્તા હાર પ્યારના સાટાનું પ્રથમ બાનું. પણ માઈં માજેલું મહેનતાણું વિસારતા નડી હો કે ?

હુયપાળ—વાહરે મારી દીલદાર ! છો તો મહુ હુશીઆર, પ્યારનો સાર તો તું જાણે છેને ?

કામલતા—હુશીયારી ન રાખું તો આવી જોખમદારી કેમ ઉકારું. મહારાજ જાણે તો કાંઈ બાકી રહે કે ? તમારે પણ ખજ-રદારી રાખવી અને આકાશી વાપરવી સદા ચેતતા રહેવું કે આ કામ કોઇના કળવામાં ન આવે. મારી આઈ છેતો બહુ હુશીયાર તેની ચાતુરીનો કોઈ પામશે નહીં પાર, અને કોઇ વાતનો જાણવા દેશે નહીં સાર, પણ દેવ આગળ લાચાર. (સાડી બતાવીને) પેહેરો આ સાડી અને લાજ કાઢી ચાલો મારી સાથે.

હુયપાળ—હું મરદ થઇ સ્ત્રીનો પોશાક પેહેરું ?

કામલતા—હું ક્યાં કહું છું તમારી મરજી હોય તો પહેરો ? ચાલો ઝટ વાર ન કરો. થઇ છે બહુ વાર માટે મારી બાઇ

કોઈ દિન ખ્યારા સ્વામીરે.

ચેત ના પડે.

આપ વિયોગથી, દુખ થાય અપારરે;

જેઠ મૂખ, કહું અમુક, પાસું સુખ, તેવું હું દુઃખ,

મળે છો આપ આરેરે.

ચેત ના પડે.

બર્તુહરી—

સીંહાનો કના.

પ્રાણપ્રિયા, નવ રાખું જુદાં, નવ ગમરા તું રહીય હું આંધ. પ્રાણ.

અચળ ચતુરા ચતુર છો પ્રિયા, તુમવિણ રહેવું ગમે નહીં કાંઈ. પ્રાણ.

જેજન તારે જલકી રહ્યું તે, દેખી દરે ખ્યારી દીલની માંહી. પ્રાણ.

વાણી મનોહર રવે તું રંભા, સ્વર્ગ મુકી કેમ આવી તું. આંહી. પ્રાણ.

મધુર વચન તારાં સુણીને ખ્યારી, આનંદસાગર મુજ જાય છત્રકાંધ. પ્રાણ.

ખ્યારી મારી તું ન રહે મુજથી ખ્યારી, તુજ વિયોગ લાગે દુઃખદાંધ. પ્રાણ.

ત્રણસો સાંઠમાં છે તું પટરાણી, માનવતી તું જલશ મુજાંધ. પ્રાણ.

(પિંગળા—પ્રાણતાય ! આપેજ હમણાં આપની વિતી કહી

તો મને કેમ વિતતું નહીં હોય ? આપના કરતાં પણ મને વિયોગતું

વધારે દુઃખ લાગે છે. એક પળ એક વરસ સમાન લાગે છે. માટે

સ્વામીનાથ ! (આંખમાં આંસુ લાવી) આ તમારી દાશીને અલગ

કરતા નહીં.

બર્તુહરી—પ્રિયા, આમ માંહી ન ચા તારા સુખને માટે તો

મેં મારે બધું કાર્ય છોડી દીધું છે. તેમજ રાજકાજની પણ કાંઈ

દરગાર રાખી નથી. વહાલી ! તે તો મને તારા પ્રેમરૂપી ઘરમાં

બંધીવાન કરી લીધો છે. મનહર મુખની ખેડી એવી તો સજડ જડી

છે કે તે તોડી કાંઈ પણ દુર જવાતું નથી, વળી ગુલામ પુખ્તોએજ

મોહીત થઈ તમારી ઉપર વાસ કર્યો છે. તેમજા કટાક્ષ પ્રહારથી

શુક પોતાની નાશિકા અત્રે ભુલી ગયો છે. મુખકૃતિ જેઠ પરવાળા-

એ ખુશી થઈ પોતાનો રંગ અરપણ કર્યો છે. એવી રીતે દુજો, પુત્રો

અને દેવો તમારાથી મોહ પામી દુર રહી શકતા નથી તો મારે ગ-

જું શું કે તમારાથી દુર રહી શકું !

પિંગળા—ખ્યારા પ્રિતમ ! આપતું કહેવું યથાર્થ છે. આપે

પણ મોહજનમાં એવી શુકેડી છે કે જરાએ હાલી ચાલી શકતી

નથી. નિરૂપાય છું કે આપને બહાર જતાં અટકાવી શકતા નથી.

હવે તો કૃપા કરી વિયોગ દુઃખ ન દયો તો સાર.

બર્તુહરી—પ્રિયા ! હું હવે તમારાથી દુર નહીં રહું દુઃખી

ન થાઓ.

પિંગળા—સ્વામીનાથ ! ત્રિઓનો એવોજ સ્વભાવ હોય છે વિયોગ દુઃખ તેનાથી ઘડીબર પણ મટતું થઈ શકતું નથી. મુખ્ય પ્રશ્નો વરસોના વરસો સુધી પરદેશમાં પડી રહે છે તેની ત્રિઓની શી દશા થતી હશે ? મદન મહારાજનો અમલ બહુ જોરાવર છે.

ભર્તૃહરી—તેઓ બિચારી વગર અસિએ બળતી હશે. અને પ્રધુમના સર્વ શાસ્ત્રોથી વિદ્યાઈ જતી હશે ? મુખ્યતઃ એ, સંબંધીનું ક્યાં બાન હોય છે કે સંસારમાં ત્રિઓ સુખનું સ્થાન છે; અને તે વિરહ દુઃખમાં દુઃખી થતી હશે.

યળી— નારીના કટાક્ષ પાસે પુરૂષ છે શુભામ. એ રાહ.

જગમાં જેને જન્મ ધરી, લાવે ન લીધો લગાર,

કામળાંગી માણી નહી, ધરીને આ અવતાર.

પ્રિયા સંગે જોડીને, કર્યું ન પ્રેમ પાન;

મોજ વિલાસ સુખ તણું દીધું ન જણે દાન.

જનમ્યો પણ ના જનમ્યા જેવો, જાણ્યો ન કામ શુંગાર;

તેને જન્મ ધરીને દીધો, વૃથા ભુમિને બાર.

મનુષ્ય તણા સુખને માટે, નારી નિપજવી;

તેને તણ દુર રહે તે, છે મહા પાપી.

પિંગળા—યથાર્થ છે પ્રાણનાથ ! દાસી એ દાસી ? (દાસી આવી)

સુશીલા—(નમન કરીને) શો હુકમ છે બાઈ સાહેબ ?

પિંગળા—મહારાજને માટે શુધેલા હાર, અને છુગ પુકપો, લાવ, (દાસી પુલ્કના હાર વિગેરે લાવે છે તે લઈ પિંગળા ભર્તૃહરીના કંઠમાં હાર આરોપવા જાય છે, તેને)

ભર્તૃહરી—કામળાંગી ? તમારા કરને તસ્તી ન આપતાં લાવો મારા હાથેજ પહેરી લઉં.

પિંગળા—સ્વામીનાથ ? આપ એ શું બોલોછે ? દાસીની તે પછી શું કામ આવવાની છે ? પિંગળા, ભર્તૃહરીના કંઠમાં હાર નાંખે છે, તેને ભર્તૃહરી ચુમન કરે છે. સામી ઉભી રહી છુગ પુખ્તોથી મહારાજને વધાવે છે.)

ભર્તૃહરી—(બહુ ખુશી થઈ) વાહવા પ્રિયા ! આજ તો તે આનંદસાગરને ઉઠાવો નાંખ્યો !

સુશીલા—વાર બાઈ સાહેબ, બીજો શું હુકમ છે ?

પિંગળા—જી, પેલાં નવિન આવેલા મુંદર ફળો લઈ આવ.

મુશીલા—વાર આઠ સાહેબ. (કદી ક્યા લેવા ગય છે. તેને કાર પાસે વિક્રમ મળે છે. તે મહેલ અંદર જતો હોવાથી તેને અટકાવે છે તેથી-).

વીક્રમ—કેમરે મને અટકાવ કરવાનું શું કારણ છે ?

મુશીલા—(નમનતાદર્શી) આઠ સાહેબ ! પિંગળા, રાણી સાહેબનો એવા સખત દુક્રમ છે કે કોઈ બંતુ સરખાને પણ આંદી પ્રવેશ થયાં હોયો નહીં જો કોઈ પ્રવેશ કરશે તો તેને સખત શિક્ષા કરવામાં આવશે.

વીક્રમ—(આ સાંભળી મનમાં) અહોહો ! આટલી બધી તેની સત્તા ? અને મારા બાઈને સખત કેદખાનું ? શો બુદ્ધમ શો બુદ્ધમ ! બિચારા ભોળા નરને આં ખબર છે કે મહેલમાં અને રાજમાં શું ચાલ છે ? ક્યાંથી ખબર પડે ? હેય માત્ર પણ મહાર નીકળવાનીજ જોતી સત્તા નહીં. શાસ્ત્રમાં હતું છે કે “ અતિ સર્વ વરજીતમ ” તેમ આમાંથી કોઈક દિવસ વિપરીત પરિણામ ચલાવું. અને રાજ છુણ મળી જવાનું, ત્યાં સ્થિતિઓનું રાજ્ય, ત્યાં નંખોદની પાટી. કેણુ યોનાર છે કે કોણુ પુછનાર; ધારું કરવું. અને સ્વાર્થાઓનું પેટ ભરવું. માટે મારે હવે ખચિત મહારાજની આંખ ઉઘાડવી અને તેમની બહેર મારિ મગેલી સધળી ઉદ્ધિયોને પાછી સતેજ કરવી (ચાતસ) કેમ મને પણ જવાની રજા છે કે ?

મુશીલા - સાહેબ એ વાત હું આપને પ્રથમેજ કહી ચુકી છું કે ગમે તે આવે અને ગમે તેટલું કહે પણ તેને આંહિ આવવાનું હોયો નહિ, તેમ તેની અરજ પણ આંહિ આવિ કરવિ નહિ.

વીક્રમ—તે(કોધયિ) શો બુદ્ધમ ? કેમ મનેજવા દે છે કે નહિ ?

મુશીલા—તા સાહેબ ? મારાંયિ એ નહિ બને. (ગેટલું કહે- તામાંજ દાશીને ધકકો મારી મહેલ અંદર દાખલ થાય છે. વિક્રમને આવેશો જોઈ બંને અસ્થિત થાય છે, બંનેને વિક્રમ નમન કરે છે.

પિંગળા—(સંકોધ) કેમ તમને આંહિ આવતા કોઈએ અટકાવ્યા નહિ ? અમર્યાદશીલ કેમ થયા ? શું તમોને ખબર નથિ કે મહારાજ રાણી વાસમાં બિરાજેલા છે ? છેક સરમ કેમ તજ ? તમારે આવવું હતું તો પ્રથમ કોઈની સાથે કહેરાવી રજા મંગાવવિ હતી.

વીક્રમ—(નરમાશયિ) માતૃશ્રી મારે માટે રજા ? હું તો નમારો છોર, વળિ બચ્ચાને માખાપ આગળ આવવું તેમાં સરમ શી

અને મર્યાદા છોડાવી શી ! તેમ રજા લેવાનું કારણ પણ શું !

પિંગળા—મહારાજ અત્રે ખીરાજેલા છે એટલે કોઇ વાતની હરકત નથી પણ આજનો સમય બહુ ખોટો છે સહેજ વાતમાં પણ લોકો આજ ચડાવવા ચુકતું નથી.

વિક્રમ—માતૃશ્રી ! આપની વાત સત્ય છે મારે માટે મના હશે એ તો હું નહોતો જાણતો.

પિંગળા—સમજી ચક્રને આ શું બોલ્યા ? દંપતી જ્યાં ખીરાજેલા હોય છે ત્યાં હરેક કોઇને જવા આવવાની સ્ત્રીનીજ ખંધી છે સમજી ચક્ર છેક છોડવાદી કરવી એ કાંઇ ઠીક નથી.

ભર્તૃહરી—છોકરાઓની ભુલ ચુક લક્ષમાં લેવી નહીં એ તો આપણુ બન્નું.

પિંગળા—ત્યારેજ કાંઇ ઉપાય નથીને (આસન ખતાવીને વીક્રમને) બેશો ભાઈ આ આસન ઉપર (બેસે છે)

ભર્તૃહરી—પ્રિય બંધુ વિક્રમ ! આજે તારૂં એકદમ અને ઉદ્ધતાઇ બરેલું આવવું કેમ થયું !

વિક્રમ—(હાથ જોડી નમન કરીને)પ્રીય બ્રાતા ! આજ અત્રે પધારવા સખંધી હકીકત શી કહું આપે હવે રાજની લગામ તદ્દન છોડી દીધી છે તેથી જ્યાં જોજી છું ત્યાં આપના વીના અંધારૂં ઘેર લાગે છે. રાજમાં એટલી ઉંચલ પાથલ ચક્ર છે કે જે કહેતાં કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી ખંડીઆ રાજાઓ દરબારીઓ તથા સર્વ પ્રજા મંડળ પોતપોતાની મરજી મુજબ વર્તે છે અને તેઓને માથે કોઇ ધણી ન હોય તેમ વીચરે છે વધારે શું કહું. બ્રાતા હવે તો કૃપા કરી કચેરીમાં પધારો અને રાજ સુધારો એક હાથે ખાખોચીયું પણ તરાવું નથી પણ બે હાથ સાથે મળી મોઢું સરોવર તરાય છે નિરૂપાયે અને બહુ સહન નહીં થવાયી છેવટે મર્યાદા મુકી આંહી આવ્યો છું.

ભર્તૃહરી—કેમ પ્રિયા ! આ વાતમાં તમારી શું સલાહ છે.

પિંગળા—તમે કહેતા હતાને મારો વિક્રમ ભાઈ આ રાજ્ય વિગેરેનું સર્વ કામ કરવા શક્તિમાન છે, પણ જોયું ભરસાની બેસે પાડો જણ્યો એ તો જેના કામ જે કરે છોકરાથી છાશ પીવાતી હોત તો પછી મોટાનું કામ ન પડત, (મનમાં) આંહી હવે ઓછો સમય રોકાય તેજ સાર માટે તેવોજ ઉપાય લઉં. ક્યું તો મહા ખોટું પણ મારા લાભમાં ફાયદો થયો આ પીડાને

ટાળવાની મને મહેનત પડત તે હવે સહેજમાં પીડા ટળી જશે. તે રાજકાજમાં રોકાશે તેટલા વખતમાં મારા વાહાલા રસીકથી હું મોજમજ માણી લાઇશ. જ્યાં પુન્ય પધારા ત્યાં પુન્ય આધળા નશીબ સીધુ ત્યાં સર્વ સીધુજ થયા કરે. ગૃહ ઘેર ત્યાં સર્વ લીલા લહેર અને સુખની મહેર ભાગ્યશાળીને ઘેર ભૂત-રણે અને વીના અડચણે સર્વ વીધન ટળે ધન્ય છે પ્રભુ તારા મહીમાને તારી મરજી મારા ઉપર અપાર છે એજ મારા સુખનો સાર છે (આસન તોએ પણ ધન્ય છે તેમને જે આટલું કાર્ય એજ ચલાવી શકે). તેમનું કહેવું ખરૂં છે અને તે સખંધી બંદોબસ્ત કરવો જોઇએ.

ભર્તુહરી—અંધુ વીક્રમ તું કોઇ વાતે સુઝાઇશ નહી. તેમ અમરાઇશ નહી હું ચોડો ચોડો સમય કચેરીમાં આવ્યા કરીશ.

વિક્રમ—તો તો મારા મોટા ભાગ્ય રાજ્યનો અને પ્રજાના સુખનો પણ ઉદય થયો ગણાશે; તેમ હજારોના શુભ આશીર્વાદ આપને મળશે હવે મને જવાની આજ્ઞા છે.

ભર્તુહરી—પ્રિય વિક્રમ! ધણાં દીવસે મેળાપ થયે છતાં આમ ઉતાવળ શું કરે છે! દાસી ફળ લેવા મગજે તે આરોગીને પછી જા.

વિક્રમ—ખડુ સારૂ ભ્રાતા જેવી આપની આજ્ઞા (દાસી ફળ લઇને આવે છે તે પિંગળા લઇને બંનેને પિરશે છે અને પોતે પણ તેમાંથી વધેલા ફળ ખાય છે ખાતાં ખાતાં.)

વિક્રમ—અહાહા! શી ફળની સુંદરતા અને મધુરતા! આવાં મીઠાશનાળાં ફળતો આજ સુધીમાં મેં કોઈ દીવસે જોયા નથી તો શી! માતૃશ્રી! આવા ફળ તો આપણા રાજની હદમાં થતાં હોય તેમ મને તો લાગતું નથી.

પિંગળા—આપનું કહેવું ખરૂં છે દીવરજી! આ ફળ તો મારા પિતાશ્રીને ત્યાંથી આવેલા છે.

વિક્રમ—(આશ્ચર્યતાથી) એમ કે!

ભર્તુહરી—ચાલો બંધુ વિક્રમ! આપણે મહાકળશ્વરના મંદીરે દર્શન કરવા જઇએ.

વિક્રમ—ચાલો ભ્રાતા.

ભર્તુહરી—પ્રિય! હું સત્વર પાછો આવું છું તમે વિયોગ દુઃખ ધરતા ના.

પિંગળા—ખડુ સારૂ સ્વામીનાથ! પણ જેમ બને તેમ પાછા

જલદીથી પધારજો. બહુ વખત રોકાશે નહીં. (ગંદગદ કરે) મને તમારા વિના થડી પણ નહીં ગમે.

ભર્તૃહરી—પ્રિયા, ગભરાઓ નહીં. હુંતો આ આવ્યો. વિક્રમ તથા ભર્તૃહરી જાય છે.

પીંગળા—(હોઠ પીસીને) કાશ ગઈ. કાશ ? હવે તિરાંત થઈ. (અતિ ઉછરંગથી) પ્યારા સંગે. અતિ ઉમંગે મોજ માણીશું વિષ રંગે પણ દાશી હજી સુધી કેમ કાંઈ ખબર લાઈને આવી નહીં. (વિચાર વમળમાં પડે છે એવામાં કામલતા હયપાળને સ્ત્રી વેશે લાઈને આવે છે તેને જોઈ કામલતાને) કેમ કામલતા ? શું ખબર લાવી, કાંઈ પતો મળ્યો કે ? વળી આ નવીન બાઈ ડોણ છે ?

કામલતા—(મૈં દાવડું રાખીને) બાઈ સાહેબ બધે તપાસ કર્યો અને આખા નગરમાં ફરી ફરી થાકી ગઈ તો પણ તેનો કાંઈએ પતો લાગ્યો નહીં. આખરે થાકી પાકી ફરી, અત્રે આવતાં રસ્તામાં મારી સખી મળી તેને લઈ આદિં આવી છું.

પીંગળા—કામલતાનાં વેણ સાંભળી ભૂતના વળગાડતી પેઠે બેહોસ થઈ વ્યાધિચરત યજ્ઞેલી હોય તેમ દીન વદને ધીમે સાહે) ત્યારે તું આવી ચતુર છતાં મારે હુખસાગરમાં હુખવું ? તારી મહેનતનો ખલો નહીં ભુલું. મારાં ઉપર કૃપા કરી ફરી તપાસ કર અને ગમે તેમ કરી વિરહાગ્નિથી મને બળતી ઉગાર (ગભરાટથી) હું બળું છું. મને દ્રાહ બચાવો, મારાથી કામાગ્નિ સહન થઈ શકતો નથી.

કામલતા—બાઈ સાહેબ ! આમ છેક શું ગભરાઓ છો એ તે કાંઈ ખબર ચીક છે તે ઝટ લાવી હાઝર કરું ! આ કામ કેવી રીતે કરવાનું છે તે તો તમે સારી રીતે જાણો છો. સમજી થઈ આમ કરો તે દીક કહેવાય. ખીજું કામ હોય તો પુછતાંએ પતો મેળવાય પણ આને તો એક અક્ષરે ના ઉચારાય. જો મેં તેને નજરે દીડો હોત તો તેને ઘેર જઈ બોલાવી ન લાવત પણ હવે મારે શી રીતે કરવું. વિચારમાં પડી હોય એમ ડોળ કરે છે)

પીંગળા—(ગળગળે સાહે) ત્યારે શું તું હવે મને હુખમાં જ રાખવા ચાહે છે ? (જરા ગુસ્સાથી) તું ઉડાવવું જવાબ દઈ મને અધીરી ન બનાવ ? તારા પ્રત્યેક બોલ મારા કર્ણને ભેદે છે. આ વખત મસ્કરીતો નથી. ડોળ કરવું સુધી દે, ખરું હોય તે કહી દે.

કામલતા—(સ્મિત મુખે) વાહ ! બાઈ વાહ ! તમે તો પુરા

કામાધિન યષ્ઠ ગયાં છેને શું? તમે ક્ષત્રાણી, બહાદુર કહેવાઓ તો
ક્યાં ગઈ તમારી હિંમત! ફક્ત એકનેજ વશ કરી નથી શક્તાં તો
રણમાં હમરોને શું હઠાવશો?

પીંગળા—વહાલી દાસી! તું બહુ મને સતોવે છે. હવે તો
હું છેક લાચાર યષ્ઠ ગઈ છું. જે તું મને દુઃખ સગરથી કાઢે લાવવા
આહતી હોય તો તારો વચન પ્રહાર રહેવા દઈ કાર્ય સંધવાની હીંમત
રૂપી દોર ફેંક કે જે ગૃહી હું મુખ રૂપી નાવમાં બેશી કાઢે આવું.

કામલતા—ભાઈ સાહેબ! આપ ધીરજ ધરો, આજ સુધી હું
કાંઈ કામમાં પાછી પડી છું? તે આ કામ કરવામાં અશક્ત થાઉં
લાવો માફ ઇનામ.

હયપાળ—(સ્ત્રીવેશે) મનમાં રાંડ કેવી લુચ્ચી છે? પોતાના
માલીકને કેવી ઉડાવે છે? બડી જખરી?

પીંગળા—તે ક્યાં છે

કામલતા—જ્યાં છે ત્યાં છે ઇનામ. આપણું છે કે કેમ?

પીંગળા—(નરમાશયી) તે કાણ ના કહે છે. પણ તેને
આંહી લાબ્યા વિના?

કામલતા—આપે લાવવાનું સાદું ક્યું હતું? ફક્ત શોષ કરવા
કહ્યું હતું.

પીંગળા—જોળવાનું ને લાવવાનું જુડું કહેવું પડે ખરું કે?

કામલતા—અમને ચાકર માણસને શું ખબર પડે કે બને
એણું કહેવાનું હશે આપે જોળવાનું કહ્યું હતું તે જોળી લાવી. લા-
વવાનું કહ્યું હોત તો સાથે લેતી આવત.

પીંગળા—(એક કાચર યષ્ઠ) હું તો હવે તરાથી થાકી, હવે
તારી સામે એક શબ્દ જોલવાની મારી શક્તિ નથી. જેમ તને માફ
બહેતર જણાય તેમ કર, પણ આ તારી સાથે સખી આવેલી તે
કાંઈ જોલતી નથી તેમ કાંઈ પુરૂષ આહી નહીં છતાં લાજ કાઢી આમ
તેમ ધુમ્કા કરે ને એ શું?

કામલતા—ભાઈ સાહેબ! એ મારી સખી બહુ શરમાળ છે
તે કાંઈના જોલાબ્યા વીના જોલતી નથી પણ જ્યાં તેનું મન મગે
છે ત્યાં શરમ કે લાજ જરાએ રાખતી નથી. એ મારા કરતાં એટલી
ચાલાક છે? આપ એને ઘડી પણ સુતી મુકવા ચાહશો નહિ એને
ફરેક રીતે ખુશી રાખશો તો તો તે તમારો સંગ મુકશે નહિ. પણ
હૃદયી વધારે ખુશી કરશે. પણ કદાચ કાંઈ વાતનું વચક પડશે તો

ફરીથી તમારા મુખ સામું તો શું પણ તમારા દ્વાર સામું પણ નેશે નહિ એ એવી હલીલી ને અડંગી છે માટે સાવચેતથી કામ લેજો અને સખ્યતાથી વર્તજો. ખીજી દાસીઓ ઉપર હુકમ કરો છો તેમ તેના ઉપર આપનો હુકમ કે આજ્ઞા ચાલશે નહિ હુકમ ઉઠાવવા તથા આજ્ઞા પાળવામાં હલીલી અને આળસુ છે. તમારાથી જરાબર જળવાય તો સ્નેહ ધરજો, મીઠાસની ભરેલી છે, ને ખુશામત કરવામાં આમી વાળી નથી પછી જેવી આપની મરજી.

હુયપાલ—(મનમાં માણા પેટે ફેરવે છે માકડાની પેટે નચાવે છે ને બાળકની માફક બહેકાવે છે તો પણ હજી પોતાનો ભરમ ફેડાડતી નથી વાહરે વાહ !

પીંગળા—તું તારે હમેશ તારી સાથે લેતી તો આવજો એ તો બહુ ઠીક થશે.

કામલતા—બાધ સાહેબ મારી સાથે લાવવા કરવાની કાંઈ એ જરૂર પડે તેમ નથી સ્નેહ થયો અને તમારું તથા એતું મન મળ્યું એટલે મારોએ ભાવ પુછશે નહિ. એ તો આપો આપ પોતાની મેળેજ આવશે. જ્યાં મેળમળ મહાલવા મળે ત્યાં મુરખ હોય તે ન આવે. જે વૃક્ષ શીતળ છાયા આપતું હોય તેને કીચો મુખ તજી તડકાથી તપતા વૃક્ષની ગરમ છાયા નીચે જોસે. હવે હું આપનું કાર્ય બજાવવા બહુ છું. જોજો તેના કૃત્ય ઉપર ગુસ્સે થશો નહી કારણ કે તે ગામડાની અંદર હલકા લોકમાં રહેલી તેથી રાજકાજના નીચ-મની શી ખજર. જો આના ઉપર ગુસ્સો કરી એને ખીજવશો તો તમારું સધળું ધુળ મળ્યું સમજો. પછી મારા હાથમાં કાંઈ બાજી રહેશે નહી.

પીંગળા—બહુ સાહે તેની જરાએ તારે શીકર કરવી નહી. હવે તું તારા કામે સીધાવ. (કામલતા જાય છે અને હયપાળ સ્ત્રી વેશે છે તેને (આવ બાઈ આવ આંહી જોસ, ધીરે ધીરે જઈ પિંગળાની સોડમાં જોસે છે તેને) લાજ કાઢેલી કાઢી નાંખ. આંહી કોઈ પુરુષ નથી શરમાય છે શાને (લાજ કાઢી નાંખતી નથી તેથી) ગાંડી આંહી તે વરી સ્ત્રીઓના આગળ લાજ હોય (પિંગળા હયપાળે કાઢેલી લાજ કાઢી નાખે છે અને હયપાળને જોઈ અચંપો પામી ઉભી થઈ) કોણ મારા વહાલા પ્રિતત્તમ ! ! ! એમ કહી બેઠે છે કીડોધાનમાં બાણ મારી ગયા હતા તેજ કે (હસતા વદને) હુઆ કામલતાએ મને છેતરી. મેં મુખીએ તેના મર્મ વાડ્યો બેદ ન કર્યો.

હયપાલ—તારે પ્રથમ મને કટારી મારી તેજ કાઢીક થયું કે મારા ગુનેહગારને કામલતાએ મને મેળવી આપ્યો.

પીંગલા—તારે તો તમારો ને મારો બંનેનો ગુનો એક સરખો થયો માટે બંનેમાંથી એકને સજા ન થવી જોઈએ.

હયપાલ—પિંગળા ઉભી રહી છે તેને પ્યારો હવે ઉભી થઈ રહીશું કરીશ અત્યાર સુધી તો મારું ચીતવન કન્ટો જતોએ અથવા કાતી નહોતી અને મળવા ઉત્સુક થઈ રહી હતી તો હવે શરમાય છે શું કરવા.

પીંગલા—સ્ત્રીઓને શરમ તો હોયજ પણ ફક્ત હું તો આ પત્ની આરાતીજ રાહ જોતી હતી હવે આપની આરા થઈ તો આ એકી (એસેછે) પ્યારા જ્યારથી તમારું મને દર્શન થયું હતું ત્યારથી મારું ચીત આપની પાછળ ભમરાની પેઠે ફરતું હતું સઘળી વસ્તુઓ ઉપરથી મારું મન ઉઠી ગયું હતું. મને આ મહેલ અને અવાસ શૂળી સમાન લાગતા હતા. શૂંગાર અંગારની પેઠે બાળતો હતો. મારી સર્વ ઇદ્રિઓ પોતાનું કામ કરાળા ભરેલી રીતે કરતા હતા. મારું મન કમળ સંકોચાઈ ગયું હતું. અને તન પુષ્પ કામ તાપથી કરમાઈ ગયું હતું. આજ આપનાં દર્શન થવાથી મારું સઘળું દુખ દદ નાશ પામ્યું છે ને જમણતા મટી ભાન ઠેકાણે આવ્યું છે જેને હું દુખભય જાણતી હતી તથા અરૂચી ધરાવતી હતી તે સર્વ સુખકારી અને અમૃત સરખું થઈ ગયું છે પ્યારા ! હવે હું હરેક વાતે સુખી થઈ છું.

હયપાલ—પ્રેમનો એવોજ મહીમા છે પ્યારી ! એ ભલભલાના ભાન બુલાવે છે ને ચતુરને ચગડોળે ચડાવે છે.

પીંગલા—કોઈ હાજર છે કે (અંદરથી)

સુશીલા—આખ સાહેબ શો હુકમ છે,

પીંગલા—મીઠાઈ મેવો અને દ્રાક્ષરસ લાવ અને તેની સાથે તાંબુલની પેટી લેતી આવજો.

સુશીલા—(અંદરથી) વાર આખ સાહેબ ! આ લાવી સર્વ શામાન લઈ ધીમે ધીમે ચાલતી લંગડાતી આવે છે તેને.)

પીંગલા—કેમ સુશીલા ! આજ આમ કેમ ચાલે છે શું કોઈ દરદ થયું છે કે,

સુશીલા—ખાધ સાહેબ દર્દ બૃદ્ધ તો કાંઈ થયું નથી પણ આપની આજ્ઞા પાળવાની આ પ્રસાદી મળી છે. (આંખમાં આંસુ લાવે છે ને મીઠાઈ વીગેરેનો થાળ નીચે મુકે છે.)

પીંગલા—શું તું પડી ગઈ છે.

સુશીલા—પડી નથી ગઈ પણ પાડી નાંખી.

પીંગલા—કોણે

પીંગલા—આપના દીયેરજીએ.

પીંગલા—શા માટે.

સુશીલા—આપની પાસે નહીં આવવા દેવાથી

પીંગલા—ગાંડી, પુરૂષ સાથે એવડી હુજત કરીએ.

સુશીલા—ત્યારે શું આપના કોપના તાબે થઈએ.

પીંગલા—જ નહીંને દવા બવા લગાડ.

સુશીલા—વાર ખાધ સાહેબ (જય છે જતાં જતાં) ખાધ સાહેબની મતી બગડી છે. ખાણુ લક્ષણવાળા પતીને તજી આવ્યા કાણીયા સાથે ચારી કરી એ ખુવાર થવાની નીશાની છે મોટા માણસને કોણ કહે, હવે આંહી ચાકરી કરવાનો આપણો ધર્મ નથી. (અકસોસ કરતી જાય છે.)

પીંગલા—(હયપાળને) પ્રિતમ આરોગો આ સુંદર દુખો ને સ્વાદીય મીઠાઈ !

હયપાલ—શું હું એકલો ખાઉં, આટલું બધું મારા એકલાથી ખવાય !

પીંગલા—હું તેમાંથી મારા માટે અલગ કાઢી લઉં છું. પછી તો ચાલશેને !

હયપાલ—એમ કે, અલગ કાઢી લેવાનું કાંઈ કારણ.

પીંગલા—આપની સામે જેસી ખાતાં વટલાઈએ.

હયપાલ—(જરા રક્ત નેત્રે) ત્યારે પ્રિત કરતાં નહીં વટલાય એમ હતું ત્યારે તો પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈતો હતો.

પીંગલા—(હાથ જોડી) આમ દાસી પર ગુસ્સે ન થાઓ આ દાસી આપનો સર્વ હુકમ ઉઠાવવા તૈયાર છે.

હયપાલ—ખ્યારી વહાલામાં વટાળ હોય નહિ લે આવી જા (જાને જણુ લેમાં જમવા જેસે છે પિંગળા એક હાથે હયપાળને પંજો નાંખે છે અને એક ખીજાને આમન સામન ખવરાવે છે). ખ્યારી આ દ્રુળ તો બહુ મીઠું છે. (પોતાના ખાધેલા રજાએ)

પીંગલા—(ચુસ્તપાઈ) હું છતાં કોની મગદુર છે કે તમને એક આંગળી પણ કહી શકે? વિક્રમભાઈ તે કોણ? તમારે કોઈની પરવા ન રાખવી આ તન મન અને ધન એ તમને અરપણ તમારે જોઈએ તેમ કરો. બંને ભાઈઓ મારા આંગળ ચાંચણ જેવા છે. આહું તો ચંદ વારમાં ચોળા નાખું. બે ફીકર રહો રસીક!

હયપાલ—પ્યારી તારું કહેવું દીક છે! પણ હક કરવી એ ચોગ્ય નથી, જ્યાં જાસ્તી ત્યાં જંટ નાસ્તી. માટે હવે રજા આપવા વિલખ ન થવો જોઈએ.

પીંગલા—(સજળ નેત્રે અને ગદગદ કંઠે) પાછા મ્યારે પધારશે પ્રાણાધાર! તમારો વિયોગ મને બહુ દુઃખ દેશે.

હયપાલ—આમ નિરાશ ન થા. તું જે વખતે તેડાવીશ તે વખતે સર્વ કામ છોડી તારી સમક્ષ આવીને ઉભો રહીશ.

પીંગલા—(નિરાશ વદને) પધારો પ્રીતમ. પાછા સત્વર પધારજો. (હયપાળને જતો જોઈને)

ઈંદ્ર સલાની ગજલ.

પ્રિતમ મારો જાય છે, કેવો લાગે ફક્ક નર;

ચાલ કેવી ચાલે છે તે વાંકા રાખી કર.

મહિલ માથે શાભતી, મુગટની પર;

વેશ ભુપતિ સમાન, જણાય છે ખર.

આંખથી ધસારતો કરી કેવો ચાલે;

ચાલ ચાલે હંસની જેમ મગનમાં માલે.

સુંદર કેવી સુરત શોભે ઈંદ્રની સમાન;

ખોટ કાંઈ વાતે નહીં, વહા! શું શુમાન.

(દેખાતો બંધ થાય છે એટલે ગદ્ય) પ્યારા! પ્યારા! હવે

તું પાછો કેવારે મળીશ? (એમ કહી મુર્છાગત થાય છે)

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ કચેરી.

પાત્ર—પ્રધાનજી, સૈન્યાધિપતિ, વેત્રધાર, વિક્રમ, ભર્તૃહરી, મુલુકા, આરોઠ, ખજાનચી, ન્યાયાધીશ, કોટવાળ, શાહુકાર, મારવાડી, પારશી, વીગેરે અને પાછળથી દારિદ્રદાસ તથા તેનો છોકરો.

પ્રધાનશુ—પણ અરે ! હવે આ રાજ્યની શી વ્યવસ્થા થશે મહારાજાએ મુળગું કચેરીમાં આવવું બંધ કર્યું, હુસ્ના લોકોનો તોર અને જોર બહુ વધ્યું છે. સધળા દરબારીઓ અને ખંડીઆ રાજ્ય સ્વતંત્ર બની ગયા છે ખીયારા વિક્રમ ભાઇને કાણ માંડે છે ? ગમે તેટલા તારા ચળકાટ મારે પણ ચંદ્ર વિના પૃથ્વી ઉપર પુરતો પ્રકાશ પડતો નથી. સૂર્ય નહિ હોવાથીજ ઉષ્ણકાળમાં લોકો છત રહિત અને ઉપાત વગર ઉઘાડે પગે નિડર બની આવે છે. અરે હાય ! અકસોસ ! અકસોસ ! (ઉઠે તિસાસો નાંખે છે તેવામાં સૈન્યાધિપતિ આવે છે પ્રધાનશુને વિચારમાં લીન થએલા જોઇ.

સૈન્યાધીપતી—(નમન કરીને કેમ પ્રધાનશુ સાહેબ આપ શા વિચારમાં પડ્યા છો ? વળી આજ કોઈ નવું દીપણ જાગ્યું છે કે શું ?

પ્રધાનશુ—(નિસ્તેજ વદને) નવું તો કંઈજ નથી પણ દિવસે દિવસે રાજ્યની ઉલટા સુલટી ન યાય-એવામાં મહારાજા આવવાની નેકી પોકારાય છે.

વેત્રધાર—(અંદરથી) ગાંધાહાણ, પ્રતિપાળ, અખંડ પ્રાંઠ પ્રતાપી, અરિદળ ગંજન, પરદુષ ભંજન, નેક ન્યાયવંત, ક્ષત્રિ કુળ દિપક, પ્રજાપાલક, દિન દુઃખ ટાળક સૂર્યવંશી, મુગટમણી, માળવ પતિ મહારાજકુ ધણી ખમા આ આ (આ નેકી સાંભળી બંને અત્યંત ખુશી થતાં)

પ્રધાનશુ—અહો ! આજ તો ધન ધણી ધન દહારો આજ, સૂર્ય કેશી તરફ ઉગ્યો ? હવે તો રાત્રિ વિતિ ને પ્રભાત પ્રગટ થયું ?

સૈન્યાધીપતી—અને તે સાથે દુષ્ટ ધુરડોની આંખો પણ બંધ થઈ.

વેત્રધાર—(પ્રવેશ કરીને) અનુએ બાનુસે નિધા રાખીઓ મહેરબાન ! અપની અપની અદબસે ગિરાજીએજ મહારાજા કચેરીમે પ્રવેશ કરતે હય. (સર્વ તેમને નીચા વળી નમન કરે છે. વિક્રમ પણ તરત પ્રવેશ કરે છે ને પ્રણામ કરે છે)

વેત્રધાર—બાતા, વિક્રમભાઇકી સલામ પે નિધા રખીઓ મહેરબાન ! (ભર્તૃહરી તથા વિક્રમ બંને પોતાને યોગ્ય આસને ખીરાજે છે એટલે) મહારાજા સાહેબ, મુણકા પ્રવેશ કરતેકુ રજા મંગતી હે.

ભર્તૃહરી—જલદી પ્રવેશ કરાવ (મુણકા પ્રવેશ કરે છે અને તે મહારાજાને નમન કરી ઉભો રહે છે તેને) સમય જોઇને કોઇ

એવી વીજ માઆ કે ઈચેરીમાં ખીરાજોલાનાં મન પ્રકૃષ્ઠિત થાય.
ગુણીકા—અહુ સારે રાજા ધિરાજા જેવી આપની આરા.

યૌવન ખીલ્યુ આઘ્યા પછી રસપાન કરો. એ રાહ.

આજે આનંદ આનંદ સર્વ વ્યાપી રહ્યા;

માતુ પ્રમટ થયો, શોક દૂર ગયો.

આજે.

આપે પધારી ઉપકારી કીધા અમને,

દીર્ઘ આયુષ્ય પ્રભુજી આરા આપો તમને;

જન્મ સદ્ગુણ થયો, ઉર આલ્હાદ થયો.

આજે.

આપે ખીરાજી આસન પાવન કર્યું.

નેત્ર સદ્ગુણ થયાં પ્રભુ દુઃખ હર્યું;

ચંદ્ર છાઈ રહ્યો, જય જયકાર થયો.

આજે.

(મહારાજા સુંદર સાડી શીરપાવમાં આપી ગુણકાને વિદાય કરે છે.)

વીક્રમ—(નમન કરીને) બ્રાતા! આજે આપે પધારી અમને
ભારી ઉપકાર કીધા છે. અમારો સુખનો સુર્ય ઉદય થયો છે તે
સાથે આ રાજ્યનો તેમજ પ્રજાનો સુખનો સુર્ય ભુમંડળમાંથી પ્રગટ
થયો છે.

ભર્તૃહરી—બ્રાતા વિક્રમ! મહાકાળેશ્વર મહાદેવજીની મહેન-
આનીથી સહુ સારોવાતાં થશે. (પ્રધાનજી તરફ નજર કરીને).

નારીના કટાક્ષ પાસ પુરૂષ છે ગુલામ. એ રાહ.

કહો પ્રધાન મારા તમે, રાજ્ય તણો વૃતાંત;

સુખી કે દુખી પ્રજા છે, કહો ન રાણી બ્રાંત.

દુષ્ટ જનો કાર્યમાં કાવે છે કે નહિ;

રાજ્યમંડળ કેવી રીતે, ચાલે છે ચાલી.

નિશાળમાં વિદ્યા દેવીનું કેવું ચાલે છે જ્ઞેર;

હુન્નરકળા કેાશ્વરતાનો કેવો ચાલે છે શોર.

ઉપલી રાહ.

પ્રધાન—

મહારાજા આપ રાજ્ય તણું પૂછો ન વૃતાંત;

કહેતાં જામ ચાલે નહીં, મન થાએ કદપાંત.

રાજ્ય મંડળનું શું પુછો; સ્વતંત્ર તે ગયા;

વિદ્યા હુન્નર દેશમાંથી મંદ થઈ ગયા.

ન્યાય તો થયો વિદાય, સુખ પ્રજાનું ગયું;

આપ નહીં પધારવાથી, આ અંધારું થયું.

આજ આપ આવવાથી, શોક દૂર ગયો;

પ્રજનો દુખ ભાર ઓછો, આજથી થયો.

ભર્તૃહરી—(સાંભળતાની સાથે એકદમ ક્રોધાતુર થઈ પ્રધાન પીગેરેને) તમારા ઉપર વિશ્વાસ રાખી તમેને રાજનો કારભાર સોંપ્યો તેનું આ ફળ ? મારો તમારા ઉપર પુર્ણ વિશ્વાસ હતો. અને પુર્ણ ખાતરી હતી કે મારું રાજ્ય મારા વિના યથાસ્થિત ચાલશે, પણ તે ધારણું મારું ભુલ ભરેલું/નીકર્યું તમે બધા પ્રમાદી થઈ તમે પણ મારી પેઠે મોજ શોખમાં પડી ગયા; ને ખીચારી રાંકડી પ્રજાને દુઃખના બોળ તમે કચડી નાંખી તમેને જાણે રાજ તરફની ઓછી ચિંતા હોય ! પણ વિક્રમે શું કર્યું ? તેને પણ તમારા મંડલમાંથી એથઆંખમાં તક્તીન થઈ રાજ ખટપટની ચટપટ મુકી દીધી (જરા નરમ થઈ) પણ એમાં તમારો શો દોષ છે ? મેં જ મોટી ભુલ કરી કે તમારા ઉપર ભરોસો રાખી રાજ લગામ તદ્દન છોડી દીધી. (નિઃશ્વેજ મુખે) અરેરે ! મેં મારા બાળકની પેઠે પાળેલી પ્રજા, તે આવા અકલ સંકટમાં આવી પડી ? પણ જે થયું તે કીક થયું ? કે વૃક્ષ ઉગતાં જ ખખર પડી વૃક્ષ મોઢું થયા પછી જે જાણ થઈ હોત તો તેને છેલ્લા ભારે મહેનત અને અતિ અડચણ પડત ખેર જે થયું તે ખરું (ક્રોધથી) મારાં બંધ થએલાં નેત્ર આજે ખુલ્યાં, અને મોજ ઉધમાંથી જાગત થયો. હવે હું સારી રીતે ચોતરફ જોઈ શકીશ, અને મારી નજરમાં જે ખરાબ માલમ પડશે તેને હું મારી દ્રષ્ટીથી દૂર કરીશ.

પ્રધાનજી—(હાથ જોડી) મહારાજ સાહેબ આપ ! આટલા ગુસ્સે ન થાઓ. શાંત થાઓ, અમારા ઉપર ખોટો આરોપ ના મુકો અમેને જે મહેનત પડે છે તે અમારું મન જાણે છે. અમે પ્રમાદી તથા નિમકહરામ નથી થયા. અમેએ અમારી ખતતી દોશોષ કરી છે, પણ ધણી વીના દોર મુનાં છે એ પ્રમાણે હાલ તો બન્યું છે.

વીક્રમ—(હાથ જોડી) બધું ! જેટ બધું ! આપ સેવકપર પ્રકોપ ન કરો. જ્યાં સુધી આપનું હુણ આ પાપી પેટમાં પેસે છે ત્યાં સુધી આ સેવક આપનું મારું ચિંતવવા મથન કરશે નહીં. ઉજ્જવિલાસમાં માથે ગમે તેટલું કપડું ઓઢો પણ છત્ર વિના પુરી છાયા મળતી નથી તેમ આપની હાજરી વિના અમારી મહેનત મિથ્યા થઈ છે અમે એક પણ પણ પ્રમોદને તાળે થયા નથી, અને થવાના પણ નથી. મહારાજ આપનાં કઠોર વચનો આ મારા પાપી દાન સાંભળવાને લાયક થયા તેથી મને ખુબ અફસોસ થાય છે.

ભર્તૃહરી—તમારી અયાગ મહેનત છતાં આવું પરિણામ કેમ આવ્યું ?

વીક્રમ—આવા ધણીની ગેરહાજરીને લીધે લોકો નિડર થયા અને માથે ઘીક રાખી નહિ. જેથી અમે નિષ્વાસ અને નિમક-હલાલ સમજતા હતા તે લોકો લાગ્યા તરકડી અને જીલમી જણાયા પ્રજાને યોદ્ધા કંઈપર આવતાં અમે અમારી જાતની કોશેશ કરી લોકોની યોગજ બાંધ્યાં અને તેઓને આપની હજુરમાં જાહેર કરવાનું આજ ઉપાય થોડો છે.

ભર્તૃહરી—(શુસ્થાથી) ક્યાં છે તે હરામીઓ ? જલદી તેઓને મારી પામે લાહો કે સખત શિક્ષા કરી મારા હક્કેલા લોકોને શાંત કરે.

વીક્રમ—જંધુ આપ શાંત થાઓ, હમણાંજ અત્રે સધળું આપને જાહેર થશે.

ભર્તૃહરી—(તરમ પડી) ઠીક ત્યારે (સૈન્યાધિપતિને)

ઓખાહરણના રાગની રાહ.

સુણો સૈન્યાધિપતી તમે મારા, કેમ સૈન્યમાં ચાલે તમારા;

રોજ કરાવો ક્યાંયત, ઘોડા દોડાવો કરી સરત,

કેમ ? બખતર રહે છે કે સાફ, સમરાત્રીને રાખો દો આપ

રાખો હથીઆર આપ સુધારી, આવે કોક દીગે દામમારી.

સૈન્યાધીપતી—મુજ ઉપર ગુજરી પીતા પાદશાહ જણી એરાહ.

નવ ચીતા રાખો કાંધ; તમે મહાગજ;

રીતગર ચાલે છે, સૈન્ય તણું સૌ કાંજ.

સૌનાપર રાખી દામ, ચલાવું સમ.

કદો શીર ઉઠાવો તણી કરે નહીં મરજ.

થાયે આપ હુકમ જે વખત, તૈયાર સડે થાએ.

દુશ્મનની શી મગદુર જીતીને જાએ,

પણ મહેર કરી મહારાજ, અર્જ સ્વીકારો;

નિત્ય દર્શન દેવા, સેવકને ચિત્ત ધારો.

વેત્રધાર—જેવી મહારાજની આજ્ઞા. (જાય છે અને કોટવાળ તથા ન્યાયાધીશને બોલાવે છે. અને તરતજ પાછળથી ખમ્મનચી પણ આવે છે. ત્રણે જણા મહારાજને નમન કરે છે.)

ભર્તૃહરી—(કોટવાળ, ખમ્મનચી તથા ન્યાયાધીશ વિક્રમને જોઈ) બૂને છે તેથી (લુચ્ચા હરામખોરો! હવે શું મૂળે છો દુષ્ટો તમારા

ઉપર મેં પુરું વિશ્વાસ રાખી તેમને પુરું સત્તા આપી તેનો આ બદલો
વેત્રધાર—(નમન કરીને) મહારાજ કોઈ બારોટ આપના
દર્શનની મજાએ બહાર જિઓ છે હુકમ હોય તો અહીં પ્રવેશ કરાવું.

ભર્તૃહરી—બહુ સાર જલદી પ્રવેશ કરાવ (બારોટ આવી
નમન કરીને)

બારોટ—ખમાં બાપુને ખમાં ! ભર્તૃહરી ભુપકોધણી ખમા !

કવીતની રાહ.

ગૌ બ્રાહ્મણ પ્રતિપાળ દીન ભંજન દયાળ;
સખ ધર્મકુ દેવે પુણી સુસ્ત નરોડી ઉડાવે સુસ્તી;
હુલ્લુ કરે ખેલા, ધર્મ રૂપી માલવ મહારાજ હે.
કેસ સે કરે કુસ્તી એસા રાજ ક્ષત્રી વાદ હે.
સુખે શોભો શામ માને રમત રાજ રામ;
દુઃખકો ન જાણે તામ એસો નેક ન્યાયી ભુપ હે.
હે રાજમે પ્રભુ કી મહેર બડો છુસ્કો માલવ શકેર;
દેખનકી બડી લહેર ધામ બડો બીશાલ હે,
હુશ્મનકો દળ હરાવે લડાઇમે ફતેહ પામે;
કાયર દેખ ભાગ જાવે એસો માલવ પતિ બિકાલ હે;
મેં દુરિઆય બહોત ગામ દેખે બહોત રાજ ધામ;
પહેલવાન કે પેખે કામ મગર ભર્તૃહરી હલ કીયોહે;
અચ્છે અચ્છેકી પીછાન દેવે દીતકુ અભય દાન;
શરણાગતકુ પુત્ર સમાન રખણવારો ભયોહે.
કહત હે હરીજન સુનો સખ સખા જન;

સખ બાબતોમે હે પ્રણિત દાતા માલવ પતિ મહીપાળહે;

ભર્તૃહરી—પ્રધાનજી. ખજાનચી ઉપર ચીઠી લખી આ
બારોટજીને એક હજાર સુવર્ણ મહેર તથા સેલા પાધડીનો શીરપાવ
અપાવો.

પ્રધાન—જેની રાજેદ્રની આજ્ઞા.

વિક્રમ—અને તે સાથે તેમને અત્રે આવવા આમંત્ર પણ
કરવું.

પ્રધાનજી—બહુ સાર ! (પ્રધાનજી ચીઠી લખી મહારાજની
સહી કરાવી બારોટને આપે છે તે લઈ બારોટ નમન કરી વિ-
ધાય છે.)

વિક્રમ—બ્રાત્રી કાટવાર, અને ન્યાયાધિશને બોલાવવા હુકમ થયો એમ છે.

ભર્તૃહરી—તેઓનું આજે શું કામ પડ્યું છે ?

વિક્રમ—જે કામ છે તે સંબંધે ખજાનચી કાટવાળ તથા ન્યાયાધિશનું છે તેઓજ આપણા રાજની પાંચમાલીના પાંચો નાખનાર છે તેના કર્તવ્યની વાત રાજના કાનમાં કહે છે તેથી.

ભર્તૃહરી—(આશ્ચર્યતાથી) એમ કે ! (સકોથેથી વેત્રધારીને બોલે) કાટવાર તથા ન્યાયાધિશને બોલાવી લાવો.

વેત્રધાર—જેની માહારાજની આજ્ઞા (જય છે અને કાટવાળ તથા ન્યાયાધિશને બોલાવી લાવે છે અને તરતજ પાછળથી ખજાનચી પણ આવે છે ત્રણે જણા મહારાજને નમન કરે છે.

ભર્તૃહરી—(કાટવાળ તથા ખજાનચી તથા ન્યાયાધિશ જે વિક્રમને દેખી મુજબ છે તેને હુકમ્યા હરામખોરો હવે મુજબ છે શું દુટ્ટો તમારા ઉપર મેં પુરું વિશ્વાસ રાખી તમને પુરું સત્તા આપી તેનો આ લાભ કે ? પ્રપચીઓ પ્રજા પીડો તમારે કાણ મોઢું આહી શું કરવા દેખાડ્યું કુતરાઓ મારે લુણ ખાઈ હરામ કીધું વિદમ આ હરામખોરોની સંઘળી મીઠકત તામે કરી તેમને કેદ કરો અને આ પારસી શેઠ જ્યાં સુધી સંતોષ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓને તમારાથી અને તેવી દીતે શિક્ષા કરો આ પારસી શેઠ તેમની માલમતા પુરું રીતે પામે એટલે આ અને દુટ્ટોને મારા રાજ્યની હદ બહાર કરી દેજો એ સંબંધી હવે મને કાંઈ પુછવા પણ રાખશોજ નહીં, દોલ તચંદ શેઠ અને પુનમચંદ મારવાડી મોટે નંબર ૧૯૦૩ અને ૧૯૫૯ ના અને સીપાઇને પકડી મંગાવી તેઓની પાસેથી સદરહ અને સેઠોની માલમતા લઈ તે શેઠોને પાછી સોંપો અને ખુટતી રહે તે આપણી તીજેરીમાંથી પુરી કરી બનેતું મનસંતોષ થાય તેમ કરો બંરેને સીપાઇઓને જીવતા સુધી શુળી ઉપર લટકાવી રાખો કે કરીથી આવો અન્યાય કોઈ પણ કરે નહીં (કાટવાળ તથા ન્યાયાધિશને સીપાઇઓ બાંધી કેદખાનામાં લઈ જાય છે જતાં જતાં.)

કાટવાળ—હાથનાં કર્યા હૈયે વાગ્યા પાપ કોઈનું સંજીવનું નથી.

ન્યાયાધિશ—ખાયડી છોકરાઓનું શું થશે ? (બંનેને લઈ ગયા પછી)

વિક્રમ—જેયું બ્રાતા ! આપની આ દીવી રાજ્ય લગામનું ફળ ? જ્યારથી મારે કાને વાત આવવા લાગી ત્યારથી હું તેની તપાસમાંજ મથ્યા કરતો હતો.

ભર્તુહરી—શાળાણ છે વિક્રમ ! તે આજ મારી પુરું આંખ ઉઘાડી ! અને મારી કુંભકર્ણની ઊંધમાંથી હું આજજન્મ જન્મતો હોઉં એમ જણાયું. હું જેના આધારે આ સુખ અને વૈભવ મોગવું છું. તેજેજન મેં દુઃખના યોગ્ય તળે કચડી નાંખી છે. મને ખતી પ્રજા પાળક કહે છે પણ હું તે નામને યોગ્ય નથી. પણ પ્રજાપીડતા નામને લાયક છું આખું રાજ્ય જેના વડે શોભી રહ્યું છે અને જેના લીધે હું ખગવાન બન્યો છું. વળી જેઓ મારી આજ્ઞાને ઉલ્લંઘન કરવાને આનાદાની કરતા નથી તેઓને એકદમ મેં ભર સમુદ્રમાં હડસેલી મુક્યા છે. કેવી મારી મુખાર્ધ ? ધિક્કાર છે મને કે સર્વનું સુખ હરી લઈ હું એકલો સુખ સાગરમાં મહાલું છું આ અન્યાયનો જવાબ હું ધર્માસન આગળ શું દઈશ (અદ્રસો કરે છે. અને પુરું પસ્તાય છે).

વિક્રમ—(તે જોઈને) બ્રાતા ! જોઈ બ્રાતા ! ” ગત ન સો-આમી ” જે વાત મની ગઈ તેનો શોય કરવો એ મિથ્યા છે; હવે થી કામ ન વિશુશે એવો ઉપાય યોજવા જોઈએ. જાગ્યા ત્યારથી સવાર ગણી દરેરાજ કચેરીમાં પધારવા મહેરબાની કરશે તો પ્રજા ઉપર મોટો ઉપકાર કર્યો ગણાશે, અને આપનો કેટલું પણ અવર્ણ્ય વાદ ગણાશે નહીં. બાકી તો અમે આપની છાયામાં છીએજ !

વેત્રધાર—(નમન કરીને) મહારાજ સાહેબ ! બહાર ઉભેલો આદ્યજ્ઞ આપને મળવાને ઇચ્છે છે ! હુકમ હોય તો પ્રવેશ કરાવું.

ભર્તુહરી—જલદી પ્રવેશ કરાવ ?

વેત્રધાર—જેવો મહારાજ સાહેબનો હુકમ. (નમન કરી બાજ છે અને દારિદ્રાસને છાકરા સહિત તેડી લાવે છે. કચેરીમાં પગ મૂકતાજ કચેરીનો દાઠ જોઈ ચકિત થઈ જઈ પાછો પગે પાછો જવાની તૈયારી કરે છે તે જોઈ).

ભર્તુહરી—ભુદેવ ગમરાઓ નહીં અહીં આવો (દારિદ્રાસને છીડીદાર આગળ ઠેલે છે તે પાછો જતો જાય છે એટલે) ખીશો માં ખીહો છો શા માટે ? સુખેથી પધારો.

હારિદ્રદાસ—કચેરી અંદર પ્રવેશ કરી મહારાજને ઉતાર ન આપતાં મોટાં તખ્તા બણી જોધ મનમાં) ચાલ । ચાલ । પેલું સામું ખારણું ઉધાડું છે લાંબી નાશી બાઉ (વળી વિચાર કરીને) ના । ના । નાસવું એતો ઠીક નહીં. નાઠે કામ સી રીતે થશે ? (ખુરશી તરફ જોધને) આતે કેવું આસન ? નિચે વળી જગ્યા ને અધર બેસવાનું ? આતો સઘળા મુર્ખજ નજાય છે. આવા રૂપાળા રંગીલા લુગડાં અને ઘરેણા ગાઠાં પહેરીને આવ્યા છે તે શું કાંઈ આંહી લાડું બાડું જમવાના છે કે શું ? વળી આમાં કેટલાક બેઠા છે, કેટલાક ઉભા છે, એ શું ? એમને બેસવા માટે આસન ન હોય તો જોય બેસવામાં તેમના બાપનું શું જાય ? વળી આ અધર બેઠેલા હાથમાં પતરાળું રાખી જમશે કે શું ? બલે બધા મમે તે રીતે જમે, થણું બંદાતો બાસું પત્રાળુ પાથરી પલાંઠા વાળી મોટે કોળીએ જમશે.

છોકરો—બાપા । બાપા । શા વિચારમાં પડ્યા છો ? (આંગળીથી દેખાડીને) આ બધી ચીજો આપણા ઘરમાં હોય તો કેવું સાફ ?

હારિદ્રદાસ—(છોકરાનું મોં દાખી બોલતો અંધ રાખે છે ને હળવેથી) જાનો રે મુરખ ।

ભર્તૃહરી—મહારાજ છોકરાનું મોં કેમ દાખો છો ? છોકરો શું કહે છે ?

હારિદ્રદાસ—(જાણે ઉધમાંથી જખકી ઉઠતો હોય તેમ કાંઈ નહીં રાજધિરાજ) એતો સહેજ છોકરું મુર્ખ છે તે મિથ્યા બોલવા કરે છે.

છોકરો—બાપા । બાપા । (મહારાજનું આસન ખતાવી) પેલું પીળું પીળું દેખાય છે તે મારે બેસવા માટે માગી લેજો હો કે ?

હારિદ્રદાસ—(છોકરાને લપડાક મારીને ધમકાવે છે) પાછો બોલ્યો નાદાન । (છોકરો રડે છે તે જોધ)

ભર્તૃહરી—મહારાજ ? કેમ છોકરાને રડાવો છો ? તેને શું જોધએ હીએ ? ને આપનું પધારવું કેમ થયું છે ?

હારિદ્રદાસ—(બે હાથ જોડી નમન કરતો)

હરીગીત છંદની ચાલ.

માલપપતિ મહારાજ આજે,

આપ પાસે આવીઓ;

અમર કરવા આપને હું.

(જોગીમાંથી કાઢીને) અમરકળ આ લાવીએ.)

આરાગીને આપ ચાઓ અમર,

પાળો પ્રજા પુત્ર તુલ્ય,

ન્યાય ચુકવો નેકી ચઢતે,

આવે નહી કોઇ દીન ભુલ.

રામ રાજ્ય છે આપનું,

નથી દુઃખ અહિં કોઈ વાતનું;

કળ લાઇ શીરપાવ આપો,

કાપો દુઃખ રંક જતનું.

ભર્તૃહરી—(કળ જોઇને) મહારાજ ! આ કળ આપની પાસે ક્યાંથી આવ્યું.)

દારિદ્રદાસ—કૃપાસાગર મારી દરિદ્રતાના દુઃખથી હેરાન થઈ તે દુઃખ દુર કરવા માટે મેં શીવરાંભુની આરાધના કરવા માંડી, સારી ચાકરી તપાસી જોઈ તથા તેમની તરફ સંપૂર્ણ ધ્યાન જોઈ માન ઉપર પ્રસન્ન થઇ આ એક કળ આપ્યું છે. તે આપની વખત કહ્યું છે કે જે આ કળ આપે તે અમર થશે. માટે તે કળ, આપને યોગ્ય જાણી, આપને અર્પણ કરવા સાદું આવ્યો છું. મારા જેવા દરિદ્રને આ કળ ખાધાથી શું ફાયદો ? આપ જેવા સંપતિવાન, પ્રજા પાળ, સર્વ ભૈરવ અને અનેક સુખનાં ભોગી આ કળ ખાઈ અમર થાય તો ઉભયને સુખની શીમા રહે નહીં માટે મહારાજ ! આ કળ લઈ મારી મનો કામના પુરણ કરો. (કળ આપે છે તે લઈ.)

ભર્તૃહરી—ભુદેવ, તમારી શી ઇચ્છા છે ?

દારિદ્રદાસ—ભાગ્યવાન આગળ શું ભાખવું ? જેવી ભુપતિની મરણ !

ભર્તૃહરી—(વિક્રમને) બ્રાતા વિક્રમ ! આ ભુદેવને ચાર લાખ સુવર્ણ મહોર અને પાકુ સીધું તથા સેલાં પામડી અને કાંતો શિરપાવ આપી સુખાસનમાં બેસારી બહુ માનથી વિદાય કરજો.

વિક્રમ—જેવી જેટ બ્રાતાની આજ્ઞા ? (દારિદ્રદાસને) ચાલો અહારાજ ? (જવા માંડે છે એટલે.)

ભર્તૃહરી—(દારિદ્રદાસને) કેમ કાંઈ બીજી ઇચ્છા છે ? જે

કાંઈ તમારી ઇચ્છા હાય તે સુખેથી ભોલજો. શરમાતા નહી.

છોકરો—આપા ! આપા ! (મહારાજનું આસન બાજીને)
પેલું મેં દેખાડ્યું હતું તે અપાવો ને ? નહીં તો હુંતો નહીં-આવું
આવું આ ઉભો. કહી અદબ વાળી ઉભો રહે છે તે જોઈ.

ભર્તૃહરી—ક્રમ ! છોકરાને શું જોઈએ છીએ ?

દારિદ્રદાસ—અહો કૃપાવતાર ! જે માગ્યા મેઘ વૃષ્ટિ કરે
અને કલ્પવૃક્ષ જેમ મનની ઇચ્છા સંપૂર્ણ કરે તેમ આજે આપે મારા
ઉપર અતિ કૃપા કરી છે, અને મારા ધાર્યા કરતાં મને યોગણું
મળ્યું છે, હવે મારે બીજી કાંઈ ઇચ્છા નથી પણ આ છોકરો આ-
પના આસન જેવું આસન લેવા માટે રહે છે અને તે હક લઈ અ-
હીંથી આઘો ખસતો નથી. (છોકરાને મુર્ખ ! માળો મુર્ખ, આપણે
તે એવું આસન શોધે કે ? (છોકરાનો હાથ પકડી ખેંચીને) હાથ !
હાથ ? એ કરતાં સરસ તને : બીજું આસન અપાવીશ (ઉભેલી
જગ્યાએથી ખસતો નથી એટલે)

ભર્તૃહરી—(વિક્રમને) તેને આપણી જુની પડેલી કંચનની
ખુરશી આપી રાજ કરજો. બાળ હક છે. નાદાન છોકરો કાંઈ
સમજે છે ?

છોકરો—(ખુશી થતો થતો) આપા ! એ આસન ઉપર
હું બેસીશ હો !

વિક્રમ—(નમન કરી) બહુ સારું “ છોકરાને ” ચાલ છો-
કરા વિક્રમ. દારિદ્રદાસને છોકરો ત્રણે જણ જાય છે જતાં જતાં અ-
બહ કલ્યાણ ! શિવમસ્તુ ! પ્રસન્ન સ્તુ ? “ કહેતો કહેતો જાય છે,”

ભર્તૃહરી—પ્રધાનજી જે આ ત્રણ જગ્યાઓ ખાલી પડી છે
તેના ઉપર યોગ્ય ને ખાનદાન માણસોની નીમતોડ કરીએ. આવા
નાદાનોની આવી જોખમદારી જગા આપશો નહીં.

પ્રધાનજી—બહુ સારું મહારાજ ! આપ બે રીકર રહો.

ભર્તૃહરી—તમે તથા ભાઈ વિક્રમ બંને જણ મળી પુરમાં
તથા આપણા તાળાના અવર રાજ્યમાં તપાસ કરી જે જે દોષો
તમારી દ્રષ્ટીમાં આવે તેમાં જે કાંઈ સુધારો તથા વધારો ઘટાડો
કરવો પડે તેમાં મારી સંમતી લઈ તમારી મરજી મુજબ બંદોબસ્ત
કરવો.

પ્રધાનશ્રી—૧ જેવી મહારાજની મરજી હુકમને આધીન છું.

સેન્યાધીપતિ—મહારાજ ! ખગતચીની બેવકુલાઈથી લશ્કરનો પગાર બહુ મહીતાનો ચઢી ગયો છે માટે અપાવવા હુકમ થયેો જોઈએ.

ભર્તૃહરી—બહુ સાહે ! તેની તજવીજ કરી અપાવવાનો હું બંદોબસ્ત કરીશ. મને અત્રે આવવા ઘણો વખત યેઈ ગયો છે માટે હવે કચેરી ખરખાસ્ત થવી જોઈએ.

પ્રધાનશ્રી—જેવી મહારાજ સાહેબની મરજી. (વેત્રધારીને) કચેરી ખરખાસ્ત કરો.

વેત્રધાર—કચેરી ખરખાસ્ત (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ અધીશારા.

પાત્ર—ધોડાના ખાસદારો, સ્વારો, વિક્રમ, અને પાછળથી હયપાળ. (કેટલાક ધોડાઓને નવનંવે છે કેટલાક ધોડાની ચાકરી કરે છે, કેટલાક ધોડાની પાસે પાસે પડેલી લાદ તથા ખરાબ ચથેડી ઘાસના ટોપલા ભરી બીજને આપે છે, કેટલાક ખરાબ ચથેડી ઘાસ વીગેરેના ટોપલા ઉકરડામાં નાંખવા જાય છે, કેટલાક ધોડાને માટે દાખાતા તોજરા ભરી લાવી ધોડાના મોઢે ચડાવે છે, કેટલાક ગાડીઓ વીગેરે સાફ કરે છે, વીગેરે કામ ચાલી રહ્યું છે. એવામાં વિક્રમ આવી પ્રવેશ કરે છે. સર્વ પોત પોતાના કામમાં મુગ્ધાયેલા હોવાથી કોઈને વિક્રમ આવવાની ખબર પડતી નથી અને દૂઠાબાણ કરે છે. તે જોઈ.

વિક્રમ—ક્રમ હયપાળજી નથી કે ? આ શબ્દ સાંભળી બધા વીક્રમ સામુ જોઈ સ્તબ્ધ થઈ જાય છે એક નોકર પાસે આવી.

નોકર—(નમન કરી) ના સાહેબ. તેઓ તો કાંઈ બહાર ગયેલા છે.

વિક્રમ—શા કામ પ્રસંગે ?

નોકર—સાહેબ કામનું તો—(એમ કહી બોલતા અચકી જાય છે)

૨ નોકર—(મનમાં લાગ તો ઠીક આવ્યો છે રોજ હરાને કરે છે માટે સમય આવ્યો ચુકવો નહી લાવ વાડી નાંખુ સારે (૧ લા નોકરને બાધ અચકાય છે શા કાટે ? જો જાણુ તો હોય તે કહી દેતે.

૧ નોકર—આ ગયા છે તેની મને ખબર નથી.

૨ નોકર—અહીં બરાબર રહે છેજા ક્યાં ? કોણ જાણે
ક્યાં ફરે છે.

૩ નોકર—(મનમાં આને ઠીક કહ્યું હવે મારે જોલકું ફા-
વશે અને વિક્રમ લાઇની ધ્યાનમાં પણ ઉતરશે. (આસન) મહા
રાજા દીક્ષમાં એકાદ કલાક અને રહેતા હોય તો તેમનું પુરું ભાગ્ય.
ધડીક આવી ઘોડાનો તપાસ કર્યો કરી ન કર્યો અમને બગાવી તરત
પાછા ચાલ્યા જાય છે.

વિક્રમ—ઠીક ચાલો. જોઇએ અંદર (વિક્રમ આગળ અને
પાછળ બીજા મળી ઘોડાઓની પાસે જાય છે વિક્રમ ઘોડાઓને,
તપાસે છે તેમાં ફટલાક ફરેલા કેટલાક દરો કેટલાક મરણ પથા-
રીએ પડેલા કે જેમાંથી છવ જતા કેટલાકને ગીધ ગળેણ તથા
કાગડા કોચી રહ્યા છે આવો દેખાવ જોઇ ત્રાસ પામી ખુબ ગુસ્સે
ધાય છે તેથી નોકરોને) હરામખોરો ? તમે આવો તપાસ રાખો છો ?
તમારાથી ઘોડા સંભાળતા તથા બેવકુફો ? આ શી સલાનાસતી !
પાટી વાળા છે મહારાજાનો પગાર શું હરામખો આપ્યો છે જુઓ !
બીજી વખત આ પ્રમાણે માલમ પડશે તો તમારે માટે મારે મોટો
ચિંતાર કરવો પડશે (જોવામાં હયપાળજી બહારથી આવે છે તે વિક્ર-
મને જોઇ ચમકે છે તે જરા તરમ થઇ જાય છે તો પણ સલામ
કરી ઉભો રહે છે તેને) કેમ હયપાળજી તમે તો અશ્વશાળાની
પાસ બરાબર રાખો છો ને ? અશ્વોને તો બહુ સારા સુધારા અશ્વોની
તો આટલી બધી માનજત થાય છે બચારા બિજાનો ઉપરથી ઉઠ
વાને પણ ચક્રિમાત તથા ધન્ય છે તમેને તમારા જેવી બધા નો-
કરી કરતા હોય તો બિચારા માલીક ને અશ્વો વિગેરે રાખવાની
જરૂર પડે નહી. આજો દહારો બહાર ફરવું ને સેવ સપારા કરવા
ધણીનો પગાર ચઢે છે પછી શીકર શી છે તમારા જેવા તફ્ટ અને
નીમકહરામ નોકર આજ સુધી મે કોઇ જોયો નહી શરમાઓ શર-
માઓ ને ધણીના પૈસા હક કરીને ખાઓ બહુ બે દરકારીપણ અને
બિનકાળજીયા થવું એ સારું નહી જો કરીથી આવી તમારી વર્તણુક
માલમ પડશે તો મારે તમારા માટે મહારાજા સુધી જવું પડશે.
હયપાળ—કૃપાનાથ માફ કરશો ફરીથી આવું જોવામાં
નહી આવે (મનમાં) ફરીથી આંહી આવવા પામીશ નહી તો ?

વીક્રમ—હાલ તો હું જોઈ છું પણ યાદ રાખજો કે ફરીથી આમ થાય નહીં.

હયપાળ—અહુ સાર સીધાં! સાહેબ વિક્રમ જાય છે તેને (મનમાં અચ્ચા વિક્રમ તને થોડીજ અખર છે કે હું કેવા હોદા ઉપર છું અને કોનો માનીતો છું ધારૂં તો ભર્તૃહરીને પણ ભસ્મ ફરી નાંખુ તો તું શા વિરાઠમાં છે. મેં જ તારા આટલા વેણું સહન કર્યા છે તે દ્રક્ષા તારી આખર જળવવા માટે જ હવે જોજે કે આનું પરિભાણ શું આવે છે કોથું સાંથી કાપવું એજ વધારે ઉત્તમ છે (ચાસન) કેમ અલ્યા પાનિઆ તમોને કોઈ વિક્રમ ભાઈ બોલ્યા કે!

પાનિઓ—સાહેબ અમારી તો ધુળ કાઢી નાંખી અને એટલા બધા ધમકાવ્યા કે અમે તો સાહેબ એક રાજ્ય પણ ન બોલી શક્યા.

હયપાળ—(મોટા ગુમસ્તી) અહીં કીક છે જોઈ લાવશે.

લાલિઓ—(મનમાં હો તારી હુની આ તો કોઇને નેહી ગાંઠે હું એનો માજક વિક્રમભાઈને હું જોઈ લેવાનો ?

પાનિઓ—સાહેબ ઘોડાને દાણા આપવાને વખત થયો છે.

હયપાળ—(કોઠથી મોટે સાદે) અહુ સાર! લે આ ડુંગ્રી કોઠારમાંથી દાણા કાઢી ઘોડાને મુકે ગયેડાઓને કોઈ વાતની ગમજ ના પડે એમને અંદર લાવવાની શી જરૂર હતી ?

લાલિઓ—એમ તે હું ફરીએ પોતેજ એકદમ અંદરે આવીને ઉભા તે હું કાઢી મુકીએ ?

હયપાળ—(ગુસ્સાથી) બધાં માંડી મુચ્ચા હસો બહાર કોઈ મરે સારે અખર પડેને જાઓ લાલ ઉઠાવી ઝાડુ બાડુ કાઢી સાફ કરો અને પછી ઘોડાઓને દાણો મુકો.

પાનિઓ—અહુ સાર (કહી લાલિઓ પાનિઓ વિગેરે જાયછે)

હયપાળ—(ખુશી થતા)

મારા ભગ્ય તણો નહીં પાર એ રાહ.

મારા નસિય તણો નહીં પાર,

મને મળી પિંગળા નારી.

માજવ પતિની તે છે મહિલા રૂપ તણો બંડાર;

મન મોહક યદ્ધ માનુનિ મારો ધન્ય મારો અવતાર. મારા,

એહ રતી હું પતિ તેહનો કામદેવ અવતાર;

નિલ નવ નવિ મોજ મણાવે ધનામનો નહીં પાર, મારા,

તું થકી આ દેહ મારી નભે છે. પ્રિયા સહીઃ
અમર કરવા આવ્યો પ્યારી, ફળ પાસે લધ નાહરી
રાણી મારી મૃગાનેની, જોઈ ખુશી થાજી વેણી
મુખનો મટકો તે વળી લટકો, ચટકે શુદ્ધ હરી માહરી.
પિંગળા—પ્રાણનાથ ! આ ફળ ખાધને હું શું કરું ? એ ફળ
તો આપનેજ થોડ્ય છે. આપ અમર રહેશો તો મને અને સધળી
પ્રજાને સુખી કરી શકશો.

ભર્તૃહરી—પણ વહાલી, એ બધું તમારા વિના ક્યા છે.

પિંગળા—પ્રાણેશ્વર ! આપ સમજાવું થઈ કેમ લુપ્તો છો ? જો
શ્રીધીજ રોજનાં કામ થતાં હોતાં તથા સંસારનો સધળો ભાર
ઉઠાવવા સમર્થ હોત, તો પછી પુરૂષ સજવાનું કામ શ્રદ્ધાકર શું
કરવા કરત ? વળી—

છાંધા.

નરપાખી જે નાર, કલંક કરોડો ખેસે;
નરનાખી જે નાર, પરાયા નર ત્યાં પેશે
નરનાખી જે નાર, પુંઠ સૌ તેની જુએ;
નરપાખી જે નાર, પાણી પોતાનું ખુએ.
નરપાખી નારી એકલી, વડો તેહમાં વાંક છે;
વળિ વિશ્વમાં નારી નર વિણ હશે, એતો આડો આંક છે.
નરપાખી જે નાર, છેક હળવી તે તરણું;
નરપાખી જે નાર, હોય રણમાં જમ હરણું.
નરપાખી જે નાર, જેમ વગડાની વાગળ;
નરપાખી જે નાર, કરે છે નિંદા પાગળ.
નરપાખી જે નાર, એકલી, શ્રદ્ધા મુની સરવ છે;
વળી માન ન પામે માનુની, મળી જાય જસ ગરવ છે.
(ગદ્ય) માટે પ્રાણનાથ તમે આરોગો.

ભર્તૃહરી—વહાલી ! હું અમર થઈ તારી વિરહ યથા હું
કેમ સહન કરી શકું ? તારા વડેજ મારો દેહ આ ઉભો છે, ને તુંજ
મારો જીવનહાર છે, તુંજ મારા સર્વ સુખનું સ્થાન છે. તુંજ મારી
અક્ષુ છે, તું જ માફે ચૈતન્ય છે; તુંજ માફે તનમન છે. અને તારા
વડેજ હું સહિતા સર્વ કામ કરી શકું છું, માટે વહાલી આ ફળ
તો તમેજ પ્રાસન્ન કરો.

પીંગણા—નાના, પ્રાણનાથ ! એ તે કેમ બને ! એ તો આપજ આરોગી ; મારા સમ હવે વધુ બોલા તો.

ભર્તૃહરી—ધ્યાત્રી સૌગત માં દીયો. એ તો તમારેજ આરોગ્યું પડશે. તમારા વિના મને સર્વ સુખ અકારાં છે.

પીંગણા—પ્રાણનાથ ! આ તો અનુગતુ કહેવાય ? ઠીક છે લાવો ત્યારે (ફળ લે છે.)

ભર્તૃહરી—કેમ વહાલાં ? વળી શા વિચારમાં પડ્યા ? આરોગી બચાવો.

પીંગણા—સ્વામીનાથ ! સ્નાન પુજન કર્યા પછી જમવું એ ઉત્તમ છે.

ભર્તૃહરી—જેવી તમારી મરજી. પ્રિયા ! દર્શનનો સમય થયો છે. માટે હવે મને જવાની રજા છે ?

પીંગણા—મારે આપને રજા શી આપવાની હતી ! ફક્ત એટલુંજ કે પાછા વહેલા પધારજો. આ દાઢીને હૃદયથી દુર રાખશો નહીં.

ભર્તૃહરી—નયનાનંદ ! આમ છેક ગાંડા કેમ થાઓ છો ? હું તો આ આગ્યો ? (ભર્તૃહર જાય છે ને પિંગણા ફળ બેઠું વિચારે છે)

પીંગણા—અરે ! આ ફળ ખાઈ હું શું કરું ? આ ફળ તો મારા દયાનંદને યોગ્ય છે. તે અમર થાય તો મને સુખની કાંઈ ખાકી રહે નહિં. મને મારા જીવન પર્યંત મોજા વિલાસ મળ્યા કરે. હું અમર થવાથી માઈ શું હીત થવાનું હતું ? મહારાજ તેની આગળ શું વિસ્મયમાં છે ? કેવો મારા વાલાનો રોષ ? કેવી તેની આલવાની છટા ! કેવો તેનો ચક્ષુ મિત્રાપ ! કેવી તેની નેન નચાવવાની ખુશી ! શી તેના સુખની સુદરતા ! રમણીય તેનું હસવું ! કર્ણને આલ્લાદકારી તેનું મૃદુ ભાષણ ! વારી જઈ મારા ત્રાલમ ! અહાહા ! ઇશ્વર તે મારા ઉપર મોટી કૃપા કરી મારા યોગ્યજ પુરુષ મને મેળવી આપ્યો છે. તો હું કૃપાનાથ ! તે પ્રીત હમેશાં નબે એવી મારી અરજ છે. બસ ! બસ ? આ ફળ આરોગ્યવાને યોગ્ય તો એજ છે ? માટે લાવ તેને બોલાવી મંગાવું ? - દ્વાર તરફ જોઈ દાશી !

કામલતા—(અંદરથી) એ આવી ખાઈ સાહેબ ? (આવે છે તેને)

પિંગળા—દક્ષણી રાગની લાવણી રાહ.

દાસી એ વિના, નહીં પડે એનરે.

અરર હાય ! કેવે કાય, મન મુંઝાય, દુઃખ થાય,

એ વિના એ દાશીરે દાશી.

ધ્યારો નીરખી, મોહ બહુ પામુરે;

મળવા મન, માંડે તન, વિકળ મન, દિશે આ વન.

હો અગન, ધ્યારા વિના દાશીરે દાશી.

કેમ કહે હવે, સુખ નહીં પામુરે;

જલદી લાવ, વેગે આવ, ધારી દાવ, રહીને સાવ.

મુને લાવ, એનાપર છે દાશીરે દાશી.

કામલતા—આઈ સાહેબ ! આમ વાત કરતામાંજ અધિરા

અતી જઈ આકુળ વ્યાકુળ થઈ જાઓ તે કાંઈ યોગ્ય કહેવાય નહીં.

આ કાર્ય કાંઈ સહેલું નથી કે ધારીએ તે વખત કરી શકીએ એ

તો અગસર જોઈનેજ કરવું પડે. આ કામની કાંઈને ખબર ન પડે

તે આપણું કામ કરવું. અતે કાંઈ નાના છોકરના ખેલ છે? જીવ

સદાનું કામ છે? વધારે લપ છપ કરીએ તો જાણુ થતાં જીવનું

જોખમ થાય ! કાંઈ સમજીએ છો? કહેવત છે કે “અત્રીરા સો બા-

વરા તે ધીરા સો ગંભીર” માટે આપ શાંત ચિત્ત રાખો તે ધીરજ

ધરી, સમયોચિત સર્વે કાર્ય થશે.

પીંગળા—વધ્યાને પ્રસવ પીડાની શી ખબર પડે? તેનું સ્મ-

રણ થતાંજ માંડે મન આકુળ વ્યાકુળ થઈ દુખિત થાય છે, મનને

ધણું સમજવું છું પણ તે જરાએ સ્થિર રહેતું નથી. મારાથી

તેના તિરહના વેદના ખમાતી નથી. મારા તનમાં અગ્નિ પ્રદિપ્ત થયો

છે. બડકાથી બળુ છું ! બળુ છું ! (ગદગદ કરે) મારાપર દયા લાવ

તે મારા ધ્યારને લેવાવ—જે બાકળી થઈ આમ તેમ કરે છે.

કામલતા—તે જોઈ અરે લાલદેવ ઈસ તરફ જઈ.

એ રાહ.

અરે ! આમ શું ? છેક ગમરાઈ,

સમય જોઈ તેડી હું લાવું છું આઈ

નહીં ખાંર પડે વાત આ ફો સમે,

માટે હુશઆરીથી રે'જો તમે.

જશે ન્યારે આ વાત રાખતે દાન,

નહીં આપણા દેહમાં રે'શે પ્રાણ.

પીંગળા—નાનીના કરાક્ષ પાસે પુરૂષ છે મુક્તિ આપે રાહ.

નયન આણુથી પુરૂષ, નારી પાસે છે મુક્તિ,
હાવ આવ કરીને એની, હરી લક્ષ્મી હામ.

ગાણી દાસી જાણે શું આ, મારી વાત કાંત;
પ્રેમામૃત પાષ અતિ રાખું છું હું શાંત.

ગમે તેવો પુરૂષ હોય, જે એ જગપતી,
પગમાં પાડી નાંખી એ, જે હાંમત હોય અતી.

આપણા ચરિત્ર જાણે, તે પુરૂષ કહેવાય;
બાકી બધા પુરૂષ પણ તે, આપણાથી જાય.

કામલતા—(હસ્તે વદને) વાહ ! આમ વાહ ! તમે તો પુરો
પ્રપંચ પાદ સીધ્યા હોને શું ? હુંતો જલ્પની હતી કે આપ કાંઈક
કાયાં હશે ? હું પરિક્ષા કરવામાં કેવી કાગાઈ ? હવે જુઓ આ-
પનું કામ (ચપટી વગાડીને) આમ કહું છું પણ બાઈ સાહેબ !
આમાં મને શું લા'લુ ? બસ ! બાકી વેઠ કરાવશે ને પે.તેજ પેટ
ભરાવશે કે ? જાઓ ત્યારે તો હું નથી જતી. આ બેઠી હેઠી.
(બેસવા જાય છે એટલે)

પીંગળા— (નમ્ર વચનથી) પ્યારી કામલતા ! આ સમય
મસ્કરીતો નથી. જે પગ જાય છે તે વરસ સમાન લાગે છે. કામદેવે
મારાપર હૃદયો કરી માફ સરસ્વ હુંડી લાઈ મને નિરાધાર કરી છે.
વિરહવ્યથાએ મારી સર્વ ઈંદ્રીયો શન્ય કરી મુકી છે, હું અકળાઈ,
હું, મુંઝાઈ છું કામ જરાએ કળ વળવા દેતો નથી, માફ મન
અને નેત્રો તેના મણી આકર્ષાઈ રહ્યાં છે. તારી આ મહેનતનો બ-
દલો હું કદાપી નહિં ભુલું ? (પોતાના ગળામાંથી મોતીની માળા
કાઢી) હે આ પુત્રની પાંખડી ? (આપે છે કામલતા લે છે) કેમ
હવે ખુશી થઈ ? જા. હવે મત્વર જઈ માફ કામ જગતી વહેલી
આવ. ને વિરહ વ્યથાથી મુક્ત કર.

કામલતા—(મોતી માળા લઈ ખુશી થતી)

રાગ કાલીંગહાની કબીરો.

શોચ તમે નહીં કરો કાંઈ, વેલી લાવું બાઈ;

જાઉં છું હું વેગે તેડવાને કાજરેશ

રંગ ભોગ ભોગવો, નીચિંતથી આ બાઈ;

હયપાળજી સાથ તમે આજરેશ.

માફ કરો વેલુ હું જે બોલી મારી બાઈ;

કેણુ માની માઈ તમે આજરેજી,
જઈ અમથાળામાં હું વેજે મારી આધ;
શાંત મન કરવા આવ આજરેજી,

(ગદ) માઈ શીર તમારે ખોળે છે હો ! જેજે સાવચેતીથી
ચાલજે કે કામ આપણું કોઈ કળે નહીં.

પિંગળા—મારી પાસે ઘણા સમયથી રહી છતાં મારી
કળા નહીં કે ? વાહ ! વાહ ! ! જા; જા, ગાંડી ન થા નેજે ફિકર
રહે. તાઈ કામ ઉમંગથી ઉડાવ. સુખેથી સિધાવ અને સત્વર
પાછી આવ. (દાશી જાય છે. ને પિંગળા કળ સાચું જોઈને વાહ !
કળ વાહ ! તારા એ ધન્ય ભાગ્ય કે તું મારા પ્રેમીના હાથમાં બિરા-
જીસ ! તેમના કર વિશે, આકાશ મધે ઉગેલા ચંદ્ર સમાન શોભાને
પામીશ. એમનો એવો મૃદુ છે કે તેને જરાએ પિડાકારી નહીં ચાય;
હાલમાં તો ખેસ બાપુ આ રથાને, (એમ કહી કંચન કટોરીમાં
મુકે છે. એટલામાં હયપાળજી રોડમાં આવે છે તેને પિંગળા સામી
લેવા જાય છે.

ઓ અલખેલા, આવો આવોને પ્યારા નાથ. એ રાહ.
ઓ હખીલા, હેલા. પધારો, પધારો પધારો, પધારોને
મારા રંગ બીના, તળથું છું તળથું છું તળથું છું તળથું છું.
દીક કીધું પ્રાણુ આપ પધારી, કીધી આભારી આ તમ નારી.
પ્રેમ મુધારસ પાઓ પિઓ પ્યારા દાશીની આજે અજ ર્વિકારી. ઓ,
કામના તાપનો પરિતાપ ટાળો, રંગે રમડો પલંગ પધારી;
વિનતી મારી, હ્યો ઉર ધારી, પ્રેમ પ્યારા નાથ,
નિત્ય પધારી, આપો મુખ મારી, વિનવું જોડી હોથ;
દાસી ન મુકો વિમારી,

ઓ હખીલા.

(પિંગળા, તેને જેમ જેમ ભેટવા જાય છે, તેમ તેમ તેને
હયપાળ તરછોડી નાંખે છે. તેથી નીરાશ થઈ.) પ્યારા ! આજે
દાસીપર આટલો બધો કાપ શો ! દાસીથી જે કાંઈ આપની અવજા
થઈ હોય તે માફ કરશો.

હયપાલ—(ક્રોધાવેશે) બરા હું તારી સાથે ચારી ચાહતો
નથી. તેમ અત્રે આવવા માંગતો નથી. બસ ! બળકદાર મને અને
આવવા આમંત્રણ કોઈ દીવસ કર્યું છે તો ! !

પિંગળા—(હાથ જોડીને) પ્યારા આટલા ગુસ્સે થવાનું કે
રણ શું છે તે કાંઈ કહેશો ? દાસી આપનો હુકમ બજાવવા તૈયાર છે

હયપાળ—(મનમાં) ઠીક દાવ આવ્યો છે । આપણું કામ ફતેહ ? ને ખેડા પાર ! ! (ચાસન ગુસ્સેથી) ખસ ! કાંઈ નહીં ? નકામું માફ માથું ન ફેડાવ. અત્રેથી મને જવા દે ? ખોટી ન કર. આંહી વાર ત્યશે તો નોકરીપર વખતસર હાજર થવાશે નહીં, તેથી માગ ગરીબનો રોટલો ટળશે ને ખીયારાં છોકરાં જુએ મરશે તારી મંગે રહેવાથી કાંઈ મારો દી વળવાનો નથી.

પીંગલા—(નરનાસથી) ખારા ! શાંત થાઓ ! દાસી પર આટલો ખધો જુલમ ન ગુજરો, દાસી આપની હરેક તરેહની સેવા ઉઠાવતા હાજર છે તેમ આપનો દરેક બોલ ઉઠાવવા ઉત્સુક છે. લ્યો ! આ મુક્તાક્ષનો હાર અને અમર ફળ ! એ ફળ આરોગીને અમર થાઓ ને દાસીને સદા મુખ આપો (આપવા માંડે છે તે લઇને હયપાળ બંને વસ્તુ ફેંકી દે છે.

હયપાળ—(ગુસ્સેથી ખમા ચડાવીને) બલ્યો તારો હાર ? ને બલ્યું તારું અમરફળ ! ઘોડાની લાદ ઉઠાવીને તો મારાં હાડ નરમ થઇ ગયાં તો હવે મારે અમર થઇને શું કરવું છે ? આટલો તો પરતવતાનો જુલમ છે કે સહન થઈ શકતો નથી તો વળી અમર થઇ ક્યાં મુધી દુઃખમાં કચડાવું ? ખસ ! ખસ ! હવે મને નાહક ન રોક અને મને જવાદે. વિક્રમજી ઓચિતા આવી ચડશે તો મારી) છુળા કાઠી નાંખશે.

પીંગલા—(ભોંય ઉપર પડેલો હાર તથા ફળ લઇને ખારા ! આટલા ખધા કોધાતુર ન થાઓ દાસી ઉપર કૃપા કરીને હવે શાંત થાઓ. વહાલા ! કોધામીવી બળું છું તેમાંથી હવે મને અચ્ચલો વધુ પ્રજ્વલીત ન કરો. શાંત થાઓ, અને શાંત કરો દાસીપર કૃપા કરો અને કોધાતુર થવાનું કારણ કહો.

હયપાળ—(મનમાં) હવે ખરાબર લાગ આવ્યો છે માટે લાવ એ વીમીયાનું વાટી નાંખુ એટલે પાપ જાય ને સુખ થાય (ચાસન કોધથી) શું કહું તારું કપાળ ? (જરા શાંતતાથી) તારો રહેજ મારા ગુસ્સાનું કારણ છે ?

પીંગલા—(ગમરાતી) શું કાંઈ મારાથી અગર મારા કાંઈ પણ માણસથી અપમાન થયું છે ?

હયપાળ—ના, ના, તેમ તો કાંઈ નથી.

પીંગલા—ત્યારે શું ? જો આપને હરકત ન હોય તો તે મને કહેશો. ?

હયપાળ—જ્યાં સુધી તારો મારાપર પ્રેમ છે ત્યાં સુધી તો તારી ચતાના બળે મને કોઈ દુકારો કરે તેમ નથી; પણ જે તારો હોમર ! રામનો બાપ, આખા રાજના ધણી, અને તમે બંને પર ખુલ્લું સત્તાધીશ, તેજ ફક્ત અત્રે આવતા મને અટકાવે છે.

પિંગળા—(ગભરાટથી) શું તેણે આપણા સ્નેહની વાત જાણી ? તેને આ વાત કાણે જાહેર કરી ! જાણતા હોતો જટ ખોસો તેના શીરને શરીરથી એકદમ જુદું કરાવું. ખોસો ! મને સાંભળ્યા વિના સંજુરી વળશે તહીં.

હયપાળ—ગભરાઓ નહીં ! એક અક્ષર પણ જાણવા પામ્યો નથી, પણ તે ચરચા ત્રિયા એવિતો અશ્વશાળામાં આવે છે. મને ત્યાં હાજર નહીં લેવાથી, મારી ખાનગી તપાસ કરાવે છે. ચારદી-વસ ઉપર એવિતો આની મધ્ય કાઢી નાંખી, તેમ હું બહારથી આવ્યો એટલે મને પણ ઉધડો લીધો; માટે આપણાથી હવે આંહી અવાશે પણ નહીં અને ઠપકો ખવાશે પણ નહીં અત્યારથી મારે તે તારે હવે છેલ્લી સલામ છે.

પિંગળા—(ગુસ્સાથી લાલચોળ થઈ) અરે ! વિક્રમને એવી શી સત્તા છે કે જે આટલા તમારા ઉપર જુદામ ગુજારી શક્યો. મારા જીમર ઉપર જુદામ ગુજારનારું હવે મારે નિકદત કાઢવું જોઈએ, આ સ્થળે ક્યાં મહારાજા પોતે નથી હોતા.

હયપાળ—ધ્યારો એમ ના બોલ ! લાગતો એતો રાજ્ય છત્ર છે.

પિંગળા—ગમે તે હોય પણ હવે હું તેને છોડનાર નથી. મારા પ્રાણને દુઃખ તે મનને દુઃખ છે. અને આપનું અપમાન કયું તે મારું અપમાન કયું બરાબર છે. બસ બસ ! એ દુષ્ટને કદી છોડનાર નથી મારા વિવાસ સુખનો ભંગ પડાવનારનો હું જરૂર નાશ કરીશ !

હયપાળ—ધ્યારો એમ ના થવું જોઈએ. હોય ! એ તો રાજ્યનું કામ છે. જાગે તે જીવે માટે ચોગરદમ તપાસ રાખવી એ વિક્રમભાઈની ફરજ છે. એમના હયાતી, રાજ્યને અને પ્રજાને સુખકારી છે. એક વાસ્તે અનેકનું સુખ ન હોયું તું મહારાજા છે. તો તારા હુકમને મારા જેવા હજારો પુરુષ તાબે હશે. કોઈ મનમાં ન લાવવું.

પિંગળા—(રક્ત નેત્રે) આપ એ શું બોલો છો મારા જીમર

પ્રાણુ ! આઠાશમાં તારા ધણા ચળકાટ મારે છે પણ ચંદ્ર વિના પૃથ્વિને પુરો પ્રકાશ મળતો નથી. (નમ્ર વચનથી) મારા હૈયાના હાર ! આપ પરથી હું વારી જઈ. ઇશ્વર આપને આપાદ રાખો ? સ્વપ્નામાં પણ અવરતા દર્શનનો અભિલાષ રાખતી નથી જ્યાં બં-નેનું મન એકત્ર ત્યાંજ સર્વ સુખ મળે. શરિરમાં પ્રાણુ તો એકજ હોય છે ? આપ ધીરજ રાખો. આપનો દુખ કટો હું મારી મન શોધથી બહુજ સહેલથી કાઢી શકાશ, જેની આપને જરા પણ ખબર નહીં પડે આપના માટે રસના એવો તો સાફ કરી મુકીશ કે પછી કાંઈ પણ આપને અડચણ નડશે નહીં.

હયપાળ—(ખુશી થતો) વાહ ! પ્યારી વાહ ! (બેટે છે) ધન્ય છે તારી-ચતુરાઈને ! બસ એમ થાય તો પછી આપણા સુખમાં કાંઈ ખામી રહે નહીં, ને સદાને માટે આનંદ આનંદ થઈ રહે !

પીંગલા—પ્યારા આતે શું મોટી વાત છે. ધાઈ તો એક સમે આખું માળવાનું રાજ ઉચ્ચ પાચલ કરી નાંખુ. અમારૂં અખળા નામ યથાસ્થિત છે કેમકે અમારૂં બળ કોઈથી કળી શકાતું નથી. ધારીએ તે ફરીએ, ને પુરૂષોના મન હરીએ, ને સુખે સમાધે વિના ભયથી ચિત આફે તેમ હરીએ ફરીએ.

હયપાળ—(વાંસો ઠોટીને આપાશ ! પ્યારી આપાશ તારા જેવી તારીઓ જગમાં થોડી હશે. જેને તારા જેવી સ્ત્રી મળી હશે, તેનો ભગ્ય ચંદ્ર પુણું ખીલ્યો હશે. પ્યારી હવે રજા છે ?

પીંગલા—રજા ! રજા આપું તો મૂળ કોની સાથે માણું ? અહં એતો નહી બને, રજા માગી સજ્જ ક્યાં કરો છો ! આ સુખથી એ સખ્દ નીકળવાનોજ નથી.

હયપાળ—મધુરી હવે મધુર વચનનો વરસાદ નહીં વરસાવો ? હું બહુ ભિન્નઈ ગયો છું ને તેની ઠંડકથી થરથરું છું.

પીંગલા—ગભરાઓ નહીં અકળાઓ નહીં ! આમ ફક્ત એકજ ફેરામાં સ્થિત શું થઈ ગયા ?

હયપાળ—હવે તો રોકો નહી તો સારું.

પીંગલા—વાર ? લ્યો આ મુક્તાફળ ને અમરફળ (આપીને) અમર થાઓને દાશીને જન્મ પર્યંત સુખ આપો. અત્યારે તો આટલાથીજ સંતોષ માનજો. વધુ લોભ રાખીને ચોરી ના કરતાહો !

હયપાળ—(ગુસ્સે થઈ) શું હું ચોર ? અને લોભી ? (એમ કહી મુક્તાહારને ફળ ફેંકી દે છે. પીંગળા સર્વ ઉઠાવી લઈ ફરી આપના માટે છે.)

પીંગળા—(જરા ગુસ્સેથી) ચોર ! ચોર ! હમર વખત ચોર ! ! (અમરકળ તથા મુક્તાહાર દેખાડીને.) આ લો છો કે નહીં તો ગુગ પાડું છું.

હયપાળ—(ગભરાઈને) અહું હું ! ! આયુ ભોલે છે ! આ આખીને શું મુદ્દાભાવ સહીત પકડાવવો ધાર્યો છે ? જીજો સદા ઠગારી હોય છે એ વાત આજ ખરી ફરી અને અહીં મેલાવી ફસાવવો હતો, તો મને અશ્વશાળામાંજ ઠાર મરાવવો હતો તારા પગે લાગુ છું (પગે લાગે છે હવે ફરી અહીં નહીં આપું, કૃપા કરી મને જવા દે (થર થર પડે છે તે જોઈ)

પીંગળા—(હસીને) વાહ ! વાહ ! ! આટલામાંજ ગભરાઈ ગયા કે ? જણાઈ ગયું તમારું પાણી, મુછોતા આપડા વાળી ફાંફડા ખની મરદાઈ દખવો છો તો આજ કે ? (હયપાળ છૂટા આંત્ર વેણ સાંભળી સરમાઈ જાય છે તેને) શરમાઓ નહીં ? ગભરાઓ નહીં ! મારા ચિતડાના ચોર ! તારા પ્રેમના લોભી ! જોડો હવે ચોર અને લોભી ખરા કે નહીં !

હયપાળ—(આનંદથી) અરે વાહરે વાહ ! મારી અંચળ ચતુરા ! તે તો મને તારા વચન તંતુથી બાંધી લઈ મારા મુખથીજ મુતો મનાવ્યો ને શું ? વાહ ! વાહ ! ફરી ઠગારી ?

પીંગળા—ઠગારી પણ તમારી પ્યારી છું હો ! ! (મુક્તાહાર અને અમરકળ બતાવીને) કેમ હવે પ્રેમનું પગરણ લેશો કે નહીં ?

હયપાળ—(મોતીહાર લઈને) લે હવે થયું ? આ અમરકળ તો હું નહીં લઉં.

પીંગળા—તારે હું જવા નહીં દઉં. ! !

હયપાળ—અહાહા હા હા ! પ્યારી ! તેતો હદ કંધી ? પ્રેમની સીમાજ ન રાખી ? અમરકળ લઈને (લે હવે રાગ) કેમ હવે જવાની આગા !

પીંગળા—જેની પ્રાણેશની ઇચ્છા ! (એવામાં દાસી અંદરથી.)

દાસી—બાઈસાહેબ, મોજનું વખત થયો છે માટે વેળાસર પધારો.

પીંગળા—એ આવી. (હયપાળ તરફ.) મારી રાહ દેખી સો ઓટી થતાં હશે માટે આપની આગા છે ?

હયપાળ—મારી ક્યાં ના છે મારે પણ નોકરીનો સમય થઇ ગયો છે ફક્ત તારી રમનીજ રાહ હતી.

પીંગલા—સીધારો પ્રાણેશ્વર આ દાસીની ખખર લેવા પાછા વેળાસર પધારજો (હયપાળ જાય છે તેને જોતી જોતી આવારણા; લેતી લેતી અંદર જાય છે). —

પ્રવેશ ૪ થી.

સ્થળ—અનંગસેના ગુણીકાનું ઘર.

પાત્ર—અનંગસેના દાસી અને હયપાળ.

દાસી—(અનંગસેના કોચપર સુતી છે અને તેને દાસી આસ્તે, આસ્તે પંખો ઉડાડતી) બાઈ સાહેબ આપનું રૂપ તેજ અને સંગારનો ભયકો તો ઝોરજ છે વાહ કેવી શોભા તે આપે છે જાણે અપ્સરાજ આકાશમાંથી અન્ને આવી.

અનંગસેના—પણ એ બધું દુનિઆને ફસાવવાની બ્રમજાળ છે રૂપ રંગ એ બધું નકામું છે અને તેઓ સઘળા નર્કદાર તરફ આકર્ષવાને લોહ ચુબક સમાન છે

દાસી—જ્યારે આપ એવું સમજો છો ત્યારે બિચારા પ્રામર પ્રાણીઓના તન ધન શું કરવા હરોજો સુંદર સેથો ચટકદાર ચાંદલો મનહર માળા કામણગારા કકણ નખરાદાર નેપુર ચિતહર ચોળી અને સ્નેહ વધારનારી સાડી શું કરવા સજો છો વળી પુરુષનું કાળજી હરનાર કાળજનું શું કામ અંજન કરો છો ? અને જોખમાં બેસી કટાક્ષ નાખી પુરુષોને કામાતુર કેમ બતાવો છો ? આ તે તમારી કેવી સીદ્ધતા બિચારા હયપાળનું ધન હરી લઇને હવે તેને ખસેડવા માંગો છો તેજ તમે કે ?

અનંગસેના—(સ્મિતહાસ્યથી) મુર્ખિ રે મુર્ખિ! આતો નિચ કુળમાં ઉત્પન્ન થયાં એટલે પેટને વારસે આવા આચરણ આચર્યાવિના છુટકો નહીં બાકી તો આ સઘળાં ચિન્હો નર્કવાસની નિશાનીઓ છે હવે પુરુષોનો પ્યાર હું ધ્વંસીતી નથી પ્રભુજી મને એવાં દામથી દુર રાખે.

દાસી—(હાથના ચાળા કરી) વાહરે મારી ભક્તાણી બાઈ તમે તો હવે પુરા ભગત થઇ ગયાંને શું જો આવી ભક્તિ રાખશો તો બીજા માગશો એ તો કરતાં હોય તેમ કરીએ અને જાણની દુણી ભરીએ જેવો બીજાનો ધધો તેવો આપણો ધધો લોકો માલ આપી ધન હરે છે તેમ આપણે મન આપી ધન હરોએ છીએ.

ચોરી અગર ખુન કરીનેજ લાવ્યો હશે એમાં જરાએ શક નહી વળી
આળા પણ બહુજ મુશ્કેલી છે; માટે તે મારે લેવી થોડી નથી,
કદાચ તે પકડાઈ જાય તો મને સમડાઈ જતાં વાર ન લાગે, મહારાજને
આપ જાણુ. તો આમાંથી નીકળે નહી લાણુ, થઈએ છુગપાણુ ને આ-
ખરે ખીન મોતે ખોઈએ પ્રાણુ માટે લોભી થયું એ ઠીક નથી (યાસન)
નાના માળા તો હું નહીં લઉં, આજ લઈ શું કરે કાલી પેટીને શોભા-
વવી તેમાં શું સાર; ખીજી વખતે લાવજો કે તે વખતે મારા શરીરને
ઠીક હશે તો મહેરી આપના હૃદયને આનંદ આપીને તને સફળ કરીશ.

હુયપાળ—ખીજી વખત પહેરજો પણ હાલ તો હ્યો. મારા
સમ જો કાંઈ ખોલો તો ?

અનંગસેના—અહ ! આજ તો હું લેવાનીજ નથી. આજ
મારું ચિત્ત ઠેકાણે નથી તે કાંઈ વિસરી જઈ ને કાંઈ લઈ જાય તો
ઉભયતું હૃદય અને ને માદ આવતાં સુધી કાંઈ કળ ન વળે માટે
આજ તો પાછીજ લઈ જાઓ.

હુયપાળ—જેની તમારી મરજી ! પણ આ અમરજી તો હ્યો
તે આરોગી અમર થાઓ અને સેવકને અમર સુખ આપો.

અનંગસેના—(ફળ જોઈ મનમાં) એ લેવામાં તો કાંઈ
હરકત નથી એ નહીં લઉં તો કળા કળાઈ જશે ? ખાવું ન ખાવું
એ તો પછી આપણાજ હાથમાં છે ને ? માટે હાલ તો એ લેવા દે.
(યાસન) લાવો ? હવે થયા રાજી (લઈને) પણ મારા શરીરને
ઠીક થશે ત્યારે ખાઈશ ?

હુયપાળ—જેની તમારી મરજી પણ જરૂર ખાજે ભુજતાં નહીં
મારા સમ છે, હવે સેવકને રજા છે ?

અનંગસેના—હા પધારો (હુયપાળ જતાં જતાં એ ત્રણ
વાર પાછો આવી ફળ ખાવાની સુચના આપે છે જાય છે એટલે
લાંબા હાથ કરી) કાશ ગઈ ને પીડા ટલી હાથ ! હવે મારા મનને
આરામ થયો ને સર્વ રોગ ગયો (અમરજી જોઈ) કેવું આ
સુંદર ફળ ! અરે ફળ ! મારા જેની નીચ જાતી અને અધોર કર્મની
કરનારીના હાથમાં તું ક્યાંથી આવ્યું ? કાગના કંડે મોતીની માળા,
કોયલાની ભેગી સફેદ ચીજ લસણની જોડે કરતુરી, ફરપતી સાથે
સુંદર બાળા જેમ શોભતાં નથી, તેમ તું આજ મારા હાથમાં
આવ્યાથી શોભા રહીત થયું છે. અરે જેના ધન્ય ભાગ્ય અને જેનાં

પુણ્ય પુન્યનો ઉદય હોય તેનાજ હાથમાં તું આવે અરે રાંઠડા ફળ
તું આ બીખારીના હાથમાં ક્યાંથી આવ્યું બીખારીના હાથમાં
રત્ન આવવાથી જેમ કાંકરો ગણી ફેકી દેછે તેમ આ મુખે તેની
ખુબી નહીં જાણતા પ્રેમાધીન થઈ મને અર્પણ કર્યું પણ તે મારી
પાસે રાખવા તથા મારા હાથમાં શોભવા તથા હું આરોગવા લાયક
નથી (વિચારમાં પડે છે ને થોડીવારે) ત્યારે શું કરવું. મારે
તો નજ ખાતું પુરવ ભવના કરેલા અશુભ કર્મના ઉદયે આ ભ-
વમાં તો હું નીચ કૃત્યોને કરવાવાળી અધમમાં અધમ ગતિને પ-
હોંચવાવાળી તથા પહોંચાડનારી આ વેશ્યા અવતારને પામી આ
ભવમાં પણ ધણા કુર્મ કરી આ પાપી પેટને પોશ્યું છે તો આવતા
ભવમાં મારી આ કરતા પણ માઠી દશા થશે અદ્ધસોસ અદ્ધસોસ !
આ નીચ અવતારમાં આ અમુલ્ય ફળ આરોગી સદાની નીચ કૃત્ય
કરનારીજ રહુ. ધિક્કાર છે નિચ કૃત્યને ! પ્રભુ હવે મને
તેનાથી સદાને માટે દુર રાખો ! (વિચારમાં પડી થોડી વારે
આહાહાં ખરી વાત, ખરાખર છે એ તો આપણા પુરપતિ માળવા-
ધરાનાજ યોગ્ય છે. વાહ વાહ ! ધન્ય છે પ્રભુ તારી અકળ લિલાને
તેં બહુ સારી મતિ સુઝાડી ! તે ભુપતિ આરોગી અમર થશે તો !
સર્વ પ્રજાને સંતોષશે. દુખમોને દળશે. પ્રજાના સંકટ હરશે. ને અદ્ધ
અદ્ધ ન્યાય મળશે માટે ચાલ જીવ ! ઝટ તૈયાર થા ને મહારાજ.
પાસે જઈ આ ફળ તેમને આપી અમર કર અને તું સુખી થા.
જન્મ સુધી જાંખીને ખાવા જેટલું ધન મળશે ને નિચ કૃત્યો કરવા ટળશે.
વધારે વાર દરી મારા સ્પર્શથી મલ્લિન નહીં કરતાં ચાલ બાપુ તને
તારા યોગ્ય સ્થાને પહોંચાડું (દાસીને) દાસી ! લાવ મારો દરબારી
પોશાક અને દાગીનાની પેટી.

દાસી—(અંદરથી) એ લાવી બાઈ સાહેબ ! (લાવીને આપ્યા
પછી) બિચારાને આજ પણ હુંતવો બાકી ન રાખ્યો કે ? હુંતવો
તો હુંતવો પણ બિચારાને જરા પણ મન આપ્યું ? કેવાં અધમ !
મન આપતાં તો અચકાયાં પણ ધન લેતા તો કાંઈ અચકાયાં નહીં,
કેવાં. પકાં ? દર્દનું બહાનું કાઢી બિચારા બોળાને ભુક્ષમાં નાંખી
કાઢી મુક્યો. જાઓ મારાં બાઈ સાહેબ ! છેક તે આમ કરતા હપશું
કે ? કેમ આજ ક્યાં પધારવું ધાર્યું છે ?

અનંગસેના—(રક્ત નેત્રે, બેશ ચચાવલી) તારે બધી વાતની
શી પંચાત ! બહુ હાયલી થઈ ગઈ છું જેમ જેમ તને છુટ આપી

મારા પ્રત્યે પ્રેમ ! જગતમાં જેને આવી સ્ત્રી મળી છે તેનો સંસાર મુખી ને તેનાં પુણ્ય ભાગ્ય સમજવાં. ચાલ હવે ! હવે તેને વધારે વિરહ દુઃખ નહીં દેતાં તેની આસના વાસના કરી તેને વિયોગ દુઃખથી મુક્ત કરે. (પલંગ પાસે જઈ) પ્યારી ! પ્યારી ! તમારી આવી અવસ્થા શાથી થઈ ? (નથી બોલતી તેથી પોતાના અંગવસ્ત્ર છેડાથી પિંગળાના મુખ ઉપર પવન નાંખે છે તે) કમ કાં બોલતાં નથી. તમારા મધુર વચનથી મારા ઉદ્દેગ પામેલા મનને શાંત કરો. મારા ઉપર કૃપા કરો, મને વધારે દુખી ન કરો હું મુઝાઉ છું, મારું હૃદય ચીરાય છે, પ્યારી ! પ્યારી સાવધ થાઓ ને તમને જે દુખ થતું હોય તે મને કહો ? કે તેનો હું સત્વર ઉપાય કરું. અંગ વસ્ત્રના છેડાથી તેના મુખ ઉપર વધારે પવન નાંખે છે તે નહીં ખમાઈ શકવાથી એકદમ બેઠા થઈ).

પિંગલા—(ક્રોધથી રક્ત નેત્રે) જ્યારથી મેં આપને બહાર જવા આવવાની રજા આપી ત્યારથી આપ મારી ક્યાં સંભાળ લ્યો છો ? આખો દીવસને રાત કચેરીને કચેરીજી ! આંહી ગમે તે ચાલ તેની તમેને શી ચીંતા છે ? (હાથથી હડસેલી) જાઓ ! કચેરીને બોલાવો. મને બોલાવશો નહીં. (મેં ચઢાવી પછી અવળ પાસે સુઈ જાય છે).

ભર્તૃહરી—પ્યારી આમ ગુસ્સે થવાનું શું તમને શોભે છે ? મારી જીલ થઈ હવે જેમ તમે કહેશો તેમ કરીશ પછી કાંઈ ? આમ રીસાઈ મને દુખી કરવો એ શું તમને યોગ્ય છે ? (પોતાની તરફ મુખ કરતા પોતાના હાથે ઠેરવવા મહેનત કરે છે પણ પિંગળા મુખ નહીં ફેરવતાં, ભર્તૃહરીના હાથને તરછોડી નાંખી.)

પિંગલા—જાઓ ! મને નાં અડકો ! મારું ગમે તે થશે તેની મારે શી શીકર છે ! તમારું હેત મારાપર નથી તે હું ક્યાં નથી જાણતી. હવે મારી શી ગરજ છે ? ક્યાં તમારે સુંદર સ્ત્રી-ઓની ખોટ છે ? (આંખમાં આંસુ ધાવી ભર્તૃહરીસામું મુખ ફેરવી) આ કરતાં તો મારા માંખાપે મને ગરીબ ઘેર પરણાવી હોત તો ગણું સાઈ ચાત. આમ દુઃખ તો સહન કરવું ના પડત ?

ભર્તૃહરી—વહાલી ! આમ શું બોલો છો તમારા વિન અવરને સ્વપ્નમાં પણ ચઢાતો હોઉ તો તમારા સમ છે. આવ કંઈ વચન ઉચારી મારું કાળજી ન કરો.

પિંગલા—(ગુસ્સાથી) હું મરું તેમાં તમારું શું જાય ? તમોને તો વચમાંથી આડખીલ જાય ને મન ગમતું થાય. હરાય ને ફરાય (હાથથી હડસેલી) જાઓ, જાઓ, ખસો આધા.

ભર્તુહરી—મારા જીગર પ્રાણ ? શાંત થાઓ. શાંત થાઓ, ક્રોધાગ્નિ સમાવો (પિંગલાના શરીર તરફ નજર જતાં શરીર પર હાથ ફેરવી) આ શું થયું છે ? ના કહો તો મારા સમ છે. *

પિંગલા—(ગુસ્સાથી) શું કહું મારું કરમ ? હશે ફનીઆમાં અધર્મ વર્તવા લાગ્યો છે. ક્યાં તમારે જોવું છે કે બાન રાખવું છે ? આજ મારી આ દશા તો—(જોલતાં અટકી જાય છે તેથી ભર્તુહરી અધીરા થઈ)

ભર્તુહરી—શું છે તે કહો તો ખરાં ! કેમ વાત કરતાં અચકાએ છો ? જલદી જોલો, તમને છોડનારનું તથા અપમાન કરનારનું સત્વર નિકંદન કરવા આ મારી શમશેર તલપી રહી છે.

પિંગલા—(જરા નરમ પડી) એ વાત કરવામાં કાંઈ સાર નથી. હોય, એ તો આપણું છોકરાં છે. તે ભુલે, એના કૃત્ય સામું શું જોવું ? પરચો! તો ખીલે પણ ધરના માણસોને શાની ખીક હોય (મનમાં) હવે ઠીક-લાગ આવ્યો છે. આવેલો સમય ચુકવો તે મુખ માણસનું કામ છે. માટે આ વખતે વિક્રમનું વાટી નાંખવા વિલંબ કરવો નહીં.

ભર્તુહરી—(અધીરાધથી) પ્યારી શું છે હું ? કહો તો ખરાં શું કાંઈએ તમારી આજ્ઞા ઉલંઘન કરી છે ? કે તેઓએ તમોને કાંઈ કટુ વચન કહ્યું છે ? ને હોય તે વગર અર્થકરે સત્વર જોલો. તમારો ગુનો કરનારને કદાપી છોડનાર નથી;

પિંગલા—જવા દોને ! એ વાતની હક શી ? એમાં તમારાથી કાંઈ બનવાનું નથી. ખાલી વાત કરવામાં શો સાર કાંઈ સગાને શિક્ષા થાય તેમ છે ?

ભર્તુહરી—(ગુસ્સાથી) ગમે તે હશે તેને હું શિક્ષા કર્યા વગર રહેનાર નથી.

પિંગલા—સ્વામીનાથ ! આપને એમાં મોટો પરતાવો થશે માટે તે વાત ન કહેવરાવો તો ઠીક.

ભર્તુહરી—(ગુસ્સાથી) ગમે તે થાય ! ક્યાં મારા શરીર પર ભારે સંકટ નથી આવતું કે આખું રાજ્ય ધુળ મળી જતું તમારા સુખને માટે તે સત્રજું ખમવા તૈયાર છું પ્યારી.

પિંગળા—જ્યારે તમે આવી હક કંઈ દેશ ત્યારે મારે લાગારીથી કહેવું પડે છે, (લગ્નગી) તમારો માથું વિક્રમજી અને આવી મને પોતાને તાળે યવા ધણી સમજાવી. જ્યારે મેં તેમનું કહ્યું ન માન્યું ત્યારે મારા પર બળાકાર કર્યા માંડ્યો. (બનાવીને) જુઓ આ તેની ગીરાઓ. તે દિવસે પણ એવાજ વિચારથી અને આવેલા હતા. પરંતુ આંખ બિરાજેલા હતા તેથી તે વાત દાખી દષ્ટીથી જાત આપની પાસે કરી. દારીએ તે દીવશે રોકવાથી તે બિચારીને કેટલી શીક્ષા ખમી પડી છે. ! જાતી તેમની મરજી આપને મારીને રાજ્ય બેસાંતી છે. (આંખમાં આંસુ આંખી) પ્રભુ, તમારું મંગલ કરે, ને તમારા આયુષ્યમાં વૃદ્ધી કરે તો તમે છો તે સર્વ છે. રાજ પાટ ને માલખી મરજી આપ વરાજેજ છે. પ્રાણતાય ! આ સાંભળી શું ના ન કરના રો ! મારા સમ છે ! હોય, છેલ્લું છે તે શું પણ આપે એ વાત ધ્યાનમાં ન લેતો.

ભર્તુહર—(આ ખીંતા સાંભળી આશ્ચર્યતાથી) શું વિક્રમ તમારા ઉપર કદાચી કરી ? એ આવું કામ કરે એવું મને બાસતું નથી.

પિંગળા—રચામીતાય ! હું પહેલાંથીજ બજાવી હતી કે આપને મારો વાત ઉપર બહુમો ત્રદી આવે નાહક હક શું કરવા કરી ? એ વાતની ખાતી કરવી હોય તો પુત્ર કામલતા દારીને.

ભર્તુહર—બોલાવો કામલતાને (પિંગળા દારીને બોલાવે છે આવે છે તેને) બોલ દારા આ વાતમાં તું શું જાણે છે ?

કામલતા—(અજાણી યદ્ધતે) શેમાં મહારાજ !

ભર્તુહર—(રક્ત નેત્રે) હોય તે અરખઈ કહી દે, નહીં. તો તને શીક્ષા કરવી પડશે

કામલતા—મહારાજ ! કહેનાં તો મારી જીમ અચકાય છે, પણ આપના હુકમ આગળ હું લાચાર છું વિક્રમભાઈએ આપના હુકમનની મરજી મારી છે. અતુર કામડો વિદ્યા ઉપર બેઠો. શું કાંઈ નગરમાં ખોટ હતી ! તે ઘરમાં આવું કામ કરવા તહેવાર થયા. (હડા વિચારમાં પડે છે.)

ભર્તુહર—વિચાર શું કરે છે જેવી રીતે ખીંતા હોય તે મને અક્ષરે અક્ષર કહે, છુપાવીશ તો સજાને દાયક યદ્ધશ.

કામલતા—(વાત કહેવામાં શરમાતી હોય તેમ) મહારાજ ! વિક્રમભાઈએ આજરોજ આંડી આવી મારી. બાપને એકલાં જોઈ

મને ધમકાવી કાઢી ચુકી તેઓ એકદમ સ્વપ્નગૃહમાં દાખલ થયા. હું નિચે ઉતરતી તેમના નિચ કૃત્યની રીત જાણી હું સદર નીચે લપાઇને બેઠી. આઘસાહેબે જેવી ખુશ પાડી કે હું તરતજ દોડતી સ્વપ્નગૃહ પાસે મઇ તો અંદર ધમાધમ થતી હતી મેં બહારથી કશું કે આઘ સાહેબ શું છે ? શું છે ? તે સાંભળતાં હીમત આણી તેમને અંદરથી સાંકળ ઉઘાડી એકદમ બહાર આવ્યા ને તેઓ એટલા બધાં ગભરાઇ ગયા કે એક કંચાક સુખી કાંધ પણ બોલી ચક્રમાં નહીં. જ્યારે ધણી આસના વાસના અને ઉપચાર વિષે કયાં ત્યારે કાંચક શુદ્ધિમાં આવ્યા ને વિક્રમભાઇના કરેલાં કૃત્યથી ડરી ધડીએ ધડીએ જળજી હી મિકના માર્યા મારી સોડમાં સંતાતા ધણીજ રીતે ધીરજ દેતાં જ્યારે બરાબર શુદ્ધિમાં આવ્યાં ત્યારે વિક્રમ ભાઇએ કરેલાં બળાકારની નીશાની બતાવી, આઘસાહેબે મને આપને આ વાત કરવાની સખત મનાઇ કરી હતી; પણ જ્યારે આપે સંભાળથી પુછ્યું ત્યારે લાચારીથી કહેવું પડે છે. આગળ પણ આ વાતને માટે કેટલો માર મારે ખાવો પડ્યો છે. વળી જતાં જતાં વિક્રમભાઇ એટલું બળડી ગયા કે હીક છે હું બીજી વખત જોઇ લઇશ ! એમ કહી કોથમાં ને કોથમાં એકદમ ચાલ્યા ગયા આમળ મને પડેલા મારને લીધે આજરોજ હું કાંધ કરી ચક્રી નહીં અમો બેરાનું કેટલું જોર !

ભર્તુહરી—(કોથથી ધમધમી) શું તે દુષ્ટ, તેની માતા સમાન પર ધર્યો ? અરે જેરી સર્પ ! મેં જો તને પ્રથમથી આવો જાણ્યો હોત તો તને દુધ પાઇ ન ઉછેરત ! પિંકાર છે તને કે જોને દુધ પાઇ તને ઉછેર્યો તેનેજ તું કરડવા ઉમો થયો ? તારાં કપડી વા-કર્યોથી લોભાઇ તારા ઉપર મેં પુરતો વિશ્વાસ રાખ્યો, તેનું આ ફળ ? અરે દુષ્ટ દુઝાખોર આ વખતેજ તને ઠાર મારવો ઘટે છે.

પ્રિયલતા—(મનમાં) આપણી બાજી હવે બરાબર જાણી. (આસન) પ્રાણુનાથ ! કોથ સમાવો એના ઉપર આટલું બધું ગુસ્સે થવું ઉચિત છે એ તો આપણું છોકરું છે. એ તો એણે અણસમ-જણમાં આમ કર્યું.

ભર્તુહરી—(સકોથથી) નહીં નહીં પ્રિયા ! હવે કાંઈ તમે ન બોલો. હું તે દુષ્ટને સખત શિક્ષા કર્યા વિના છોડનાર નથી. કોઇ હાજર છે ? (સિપાઇ અંદર આવી સલામ કરી)

સીપાઇ—શો હુકમ છે મહારાજ !

ભર્તૃહરી—જાઓ જ્યાં હોય ત્યાંથી વિક્રમને તેડી સત્વર આવો.
(સિપાઇ જાય છે વિક્રમને તેડી લાવે છે, વિક્રમ આવી નમન કરે છે ભર્તૃહરી પદાંગ ઉપરથી એકરમ ઉઠી તરવાર મ્યાનમાંથી કાઢી વિક્રમને મારવા દોડે છે તેને પિંગળા અને દાસી જોરથી પકડી રાખે છે).

જુઓ જુઓ વિષે ખીડી હામ. એ રાહ.

આરે હુષ્ટ દુરાચારી ચંડાળ, ફલ તેં પાપી આ શું કીધું રે,

તુજ મુખ જોઇ ચડે મુને ડાળ. કૃત્ય.

હું જાણતો તો બ્રાત પવિત્ર. કૃત્ય.

સારી દેખાડી તે બ્રાતની રીત. કૃત્ય.

માત્ર કહી દોડ્યો કરવા વ્યભિચાર, કૃત્ય.

ધિક અવતાર તારો નાદાર. કૃત્ય.

પાશ્યો પોણ્યો રાખી બહુ પ્યાર. કૃત્ય.

તેનો કીધો મુજ પર ઉપકાર. કૃત્ય.

બધું જાણી તને કંઈ નહીં દાર; કૃત્ય.

નવ ધડી નહે જા માળવાથી બકાર. કૃત્ય.

(તરવાર મ્યાનમાં નાખી) સીપાઇજો ! તેને એકદમ લઇ જાઓ
તે માળવાની હદ બહાર મુકી આવો.

વિક્રમ—(આ સાંભળી ચકિત થઇ ભરથરી પ્રત્યે)

હું બ્રાત મારા (૨) તમે આ શું ઉચરો વાત;

નથી કાંઈ હું જાણતો, તમ આગે કહું સાક્ષત.

કદી નેવ નીર (૨) મોલે થઇને તે વહે;

સમુદ્ર માળ મુકે પણ નહીં, દાસ એવું દીલ લહે;

કદી પ્રગટે ભાણ (૨) પુર્વથી પશ્ચિમ બ્રાત;

કુટેલ ધડો ભરાય તો પણ કંઈ ન જોવી વાત.

આ દેહ તણા (૨) કદી સાત કટકા નો થાય;

કંઈ નહીં કદી કૃત્ય એવું આ, દેહમાંથી પ્રાણ જાય.

મુજ માત્ર સમાન (૨) જાણું પિંગળાને ભાઇ;

વિચાર દીલમાં આવ્યો ક્યાંથી કહો તે મુજને આંહી.

કંઈ આપ સેવ (૨) લક્ષમણની પેઠે ભાઇ;

મિષ્ટ ભોજનને ત્યાગીને, કેમ વિષ મનમાંહી,

ભર્તૃહરી—(સ્તનેત્રે) અરે હૃદય ! દગાખાજી ! તું હવે તારા પત્ની વાક્યો વધારે વધવા ન દે ! જવાબાથી બળતી દેહમાં તારા, વચન રૂપી કષ્ટ ન નાંખી તારા ઉપર પુરુષ વિશ્વાસ રાખી રાજ્યની સમજી લગામ તારા હસ્તગત કરી તેનું આ રૂળ કે ? અરે નાદાનું કુત્રા તને તારી માતૃ સમાન પર કુદ્રષ્ટી કરતાં જરા પણ શરમ, ન આવી ધીકાર છે તને જ તારું કાળું મોહુ હવે મને વધારે વાર નબળતાવ !

વિક્રમ—(નમનતાપથી) બ્રાતા ? આપના દરેક બોલ બાણ સમાન મારા દેહને બેદ છે આમ કરતાં તો મને આપની શમશેરથી જીવન મુક્ત કરો.

ભર્તૃહરી—(ગુસ્સાથી) અરે બોળાને ભરમાવતાર ? ગુનો કરી ઉલટો મને દમાવે છે હું તારા કાલાવાલા કે કાંઈ પણ સાંભળવા માગતોજ નથી (સીપાઇઓને જાણ સીપાઇઓ આ ? કાળમુખાને) એકદમ મારી નજરથી દુર કરો (સીપાઇઓ પકડનાં જાય છે તેને ખસેડીને)

વિક્રમ—રાગ સીતાના મહિનાનો.

હે બંધુ શાને કરો રીમ, વાંક વિતા મુજ પરે,
થર થર કંપે મારી મુજ કાય, આવા વેણ મુણી અરે,
તમ વેણ પાડે છે છેદ શરિર માંડી આજરે.
પાછળ પસ્તાશો એ ભાત કહું શુભ આજરે.
અરે વડિલ બંધુ તમે, મમ પિતાની સમાન છે;
જાણુ આપ પ્રિયાને માત કેમ અપમાને દીધો,
બ્રાતા હંડો કરો વિચાર ભરમાવ્યા નવ ભમો.
મુઝી આરોપ કોટો વિદેશ પસ્તાશો પછી તમે,
જાણુશો બ્યારે ભરમ ભરમ તમે;

યાદ આવશે મારા વેણ, વિચારોને આ સમે;

ભર્તૃહરી—(જરા ધીરા પડી પિંગળા પ્રત્યે) જોયું પ્રિયા ? હજી પણ કેવાં પ્રપંચ લડાવે છે ? શાણો થઈ તને કેવી શિખામણ આપે છે ? પ્રપંચી માણસો પ્રપંચમાં પુરાજી હોય છે.

પિંગળા—સ્વામીનાથ એ શું બોલું કહે છે ! એમનું કહેવું બ્યાજખી છે આપ સમજી અને ચતુર છો પણ હવે—

ભર્તૃહરી—હવે ન બને કાંઈ પણ તમારે એ વાતમાં વચ્ચે બોલવું નહીં ગુનેગારને શિક્ષા કરવી એ મારો ધર્મ છે પછી આપ તે હોય.

વિક્રમ—બ્રાતા જ્યારે આપ આટલા કાલાવાલાથી નથી માનતા તથા મારા વચન ઉપર ભરોસો નથી આવતો તો હું આપનો હુકમ ઉઠાવવા તૈયાર છું અને કાંઈ આંહી રહેવાની જરૂર નથી પણ મને એમ લાગે છે કે માળવાની ગાદીનું હવે અશુભ થવાના ચિન્હો જણાય છે મહારાજ આપ એમાં શું કરો આમાં કોઈની કસૂર નથી ફક્ત વિનાશકાળે વિપરીત ભુક્તિનોજ પ્રતાપ છે બ્રાત હું જાઉં છું હું તમારા રાજ્યની હદ બહાર જાઉં છું ? હજી વચારો ? સમજો ? કેમકે પાછળથી પરતાવો ન કરવો પડે તો હીક ?

ભર્તૃહરી—(કોધથી) નફર નથી જોઈતી મારે તારી અકક્ષ કે શીખામણુ અમારૂં ગમે તે થશે તેની તારે શી પરવા છે ? અમારા લાગ્યા અમારે બોગવવા છે તું તાર કાળુ કરી આશ્વો જાતે ?

વિક્રમ—શાંત થાઓ ને કોધ સમાવો કામાંધ થઈ અકાષે કરો છો તેનો બદલો તમને પરમેશ્વર જલદી દેખાડશે શીકર ન રાજો માળવાને તથા તમોને છેલ્લી સલામ છે જગદીશ્વર તમા કલ્યાણ કરે ને મહાકાળેશ્વર માળવાને આબાદ રાખે (વિક્રમ પ્રયાણ કરી જાય છે).

પિંગલા—(મનમાં ગાળ થતી લાંબા હાથ કરી ભર્તૃહરી ન દેખતા) કાશ ગઈ હાથ હવે નિરાશ થઈ મારી દાઝ આલાઈ સાલ અયું ને ચોખ્ખું થયું હવે મારું મન ગમતું કરીશ પ્યારાની સંગે કરીશ કરીશ ને કોઈથી નહીં કરીશ પ્યારાની અડચણ ટળી કપટ કળી નહીં કળી આશા સર્વે કળી ને હવે મન ગમતી મોજ મળી ફોટેહ ! ફોટેહ ! બાહુ સઘળી છતિને હવે કોઈની ન દેહી બિતી. ભર્તૃહરી—(પિંગલા તરફ) કેમ પ્રિયા ! શા વિચારમાં હો કેમ હીક થયું ને ?

પિંગલા—(દીલગીરી જતાવી) પ્યારા આપે જાહુજ અધરીત કર્યું. લોકોઅપવાદ શી રીતે સહન થશે ? થોડો થલો દપકો દધ આંહીજ રહેવા દીધા હોત તો સારું હતું.

ભર્તૃહરી—નહીં નહીં પ્રિયા ! એતો મેં ચોઅજ દધું છે. શુનેગાગેપર સજ્જડ છાપ બેસાડવાનો આ મારો હાખસો છે. પ્રાપ્તી વેણ કદી મને દગવા કેવા ઉપાય કરતો હતો ?

પિંગલા—હોર કહોર થાય પાયુ માવિતરે અમાવિતર ન થવું જોઈએ (એટલામાં અદરથી)

દારી—આમ સહેબ ? રસોડા તૈયાર થઇ છે માટે જમવા
આર પધારો.

ભર્તૃહરી—આલો પ્રીયા ! (જમ છે.)

અંક ૩ નો.

પ્રવેશ પહેલો.

સ્થળ ભર્તૃહરીનું આનંદ ભુવન.

પાત્ર—ભર્તૃહરી તેમના મિત્રા અને પાછળથી અનંતસેના અને
દુષ્પાળ તથા સીપાઇઓ વીગેરે.

નિતિસાગર—મહારાજ આપ મહારાણી પર બહુજ ધ્યાર રાખો.
એ અને સ્નેહના લીધે આપ હર ધડી તેમની સમીપે રહો છો એ
ડીક છે પણ નારી જાતનો બહુ વિશ્વાસ રાખવો એ ડીક નહી.

ગુણસિંહ—વળી સુમારતું ઘડપણ ચવાયી તેમાંથી અમાર
જરે છે અને અંગાર આખા દેહને પ્રજ્વલિત કરે છે, મહારાજ !

મદનપાલ—તેમાં તમે મોટી ભુલ ખાઓ છો ભુલ ! જો
એમજ હોય તો શંકર પાર્વતીને શું કરવા સાથે રાખે ? અને

વિષ્ણુ લક્ષ્મી ઉપર સ્નેહ શું કરવા દાખવે ? ધમરને સ્ત્રી સંજ-
વાનું કારણ શું ? મૃદુ વચન ભોલનારી, પ્રસન્ન મુખવાળી, વીશાળ
વેણીવાળી, કંઠ પંચો ભરેલી છે દેહ જેની એવી જે આ તેને જે
પુરૂષે નિહાળી નથી તેનો જન્મ આ જન્મમાં વૃથા સમજવો.

વિદાપી—કોડીલ કંઠ સમાન અમણીત લીલાઓ કરી નીજ
સ્વામીને પ્રસન્ન કરનારી વીનોદ રસથી ભરપૂર સુમાર સજવામાં બહુ

રાગવાળી વળી ખીટા સ્માન સ્તનવાળી કોમળ અને ગાળ અંગવાળી
સુખના સુગંધ વાળી એવી જે નારી જોને આ જન્મમાં ભાવ ધરીને
તરણુ પુરૂષે ભેટી નહી એનો જન્મ આ જન્મમાં વૃથા જાણવો.

શાસ્ત્રીખાવા—પણ તમે બધા અંધારામાં ગોથાં ખાઓ
છો ? જુઓ સાંભળો ? સ્ત્રીથી મળેલું સખ નાશવંત છે, તેનાં તન
નું સેવન ઘણું દુઃખદાય છે તેની સાથે સ્નેહ નકંચી ભરેલી હાંડી
સમાન છે વળી તે સુકૃત્યને તજનારી છે અને મનુષ્યના મનનું
હરેક રીતે ખંડન કરનારી તથા તપને મટાવનારી એવી જે નારી,

તેને જે મુશ્કે રાત દીન સેવી તેણે પોતાનો જન્મ વૃથા ગુમાવ્યો, વળી મનુષ્યને મોહબળમાં ફસાવનાર ધર્મ કાર્યમાં નહારા મંત્રી સમાન સમાધીમાં ભંગ પાડનાર કપટનું તત્ત્વ એ નારીની તમે પ્રસંસા કરો છો કે ? વાહ ભાઈ વાહ !

ભર્તૃહરી—પણ શાસ્ત્ર મહારાજ સદા આનંદમાં રહેનારી અને રાખિનારી વસંતરશ્વત્તા જેવી સુંદર ચરણે નેપુર અને કરે ક કણના ઘોષ ઠરી મન આકર્ષનારી ઇંદુ સમાન મુગવાળી આ નંદ સહ નીચું જોઈને ચાલવા વાળી સધર્મને સાધનારી તથા જમતને વિસ્તારનારી એવી જે મોહના તેનાથી ડોણ મુર્ખ પુરુષ દુર રહે.

નિતીસાગર—મહારાજ ? શાસ્ત્રિયાવા આપને કહેવા શરમાતા હશે પણ હું તે સ્ત્રિઓ કેવા ગુણવાળી હોય છે તે કહું છું ચિંતા ઉપજવનારી પીડા અને દુઃખને આપનારી દોષથી ભરપૂર ભવનાં પાસરૂપ સંતાનના ભંડાર રૂપ કપટ વેશ કરીને મનુષ્યોને સપડાવનારી પાપમાં પ્રવતનારી મળમુવતના દુરંગમ્મ ભરેલી એવી મલીન યુવાની રૂપ મદિરા પીને મસ્ત બની તે ઉન્મત્ત થઈ ચાલનારી ઇન્દ્રિને પરાણે વડગાડનારી ચોખ્ખને મુકવનારી અંગે અચૂક નહારા સ્વભાવ વાળી કામ સમયે પાક પણ મનની પાતળી, બહુ લોભિષ્ટ અને હમેશા જુદું મોલનારી જેવી જે નારી તેના તમે આટલા બધા વખાણુ કરો છો કે ?

મદનપાલ—અરે વાહરે વાહ ? તમારે ઘેર કાળી કુમળ જેવી નારી છે તેથી તમે આજે નિંદા કરતા હશો પણ મને ડોક દી તમારે ઘેર આવવા દો પછી તમારી વાત કે મારાં ભાબીને સંબળું સમજી તમાની ફરજેતી હુંયવું તોજ ખરા.

નિતીસાગર—મદનપાળ મહારાજ સમજ મારી મસ્કરી કરતાં જરાએ લજવાતો નથી કે ? આમાં મેં શું જોઈ કહ્યું ? આ તો મેં ફક્ત દુનીયાની રહી કહી ખતાવો પણ શો રીતે વર્તવું એ તો સૌ સૌનાં હાથમાં છે ને ?

કામસેન—એતો ખરી વાત છે પણ તમારી તો હવે જુવાની જવા બેઠી એટલે સુંગારની વાતથી વિરક્ત હો તેમાં શું આશ્ચર્ય પણ અમે તો ઉગતા જુવાનીયા એટલે અમને એ વાત પસંદ ન આવે.

વિદ્યાધી—જુવાનીમાંતો જરૂર સુંગાર રસની લહેજત લેવી જોઈએ પતંગા ઉડવાળી હંસના જેવી ચાલવાળી મધુર વ

બનથી આતંક આપવા વાળી અંગળ ચિતવાણી, વળી જેનું કૈભાગ્ય
સુંદર છે એવી જે નારી, તેને અમે કેમ તબીબે વેરાગી થઈએ ?
વળી એક કવિએ કવું છે કે.

ઈદ વિગ્રય છંદ.

સહેજ સુવાસિત હોય મધુલડી, સુંદરી તે પર હોય કૃપાળી;
હોય જીવેલ વસંત રત્ન વળી, પ્રત્યક્ષ શીર પુલ્ક તમાલી;
પુરુષને પુરુષાનન જે, પ્રગટ્યું નહી, તે રથજ આ સદે બાળી,
પ્રેમ કરે પછી શું, પછી શું, પછી શું શુભાચ્યો નિજ જન્મજ આલી.

ભર્તૃહરી—નવ યોવનમાં પ્રવેશ કરીને ચંદ્ર સમાન સુખ, વાળી
મનહર તરુણીને પરણીને ઈંદ્ર ઈંદ્રાણી સમાન સુખ ભોગચું નહી
તેને આ જગતમાં અવતરી કૌકટ દેરા ક્યો એમ બાલુનું.

મહનપાળ—આપનું કહેવું યથાર્થ છે મહારાજ ! જેના અં-
ગને વિષે કસ્તુરી અને ચંદનનું વિલેપન કરેલું છે, વળી દેશપાસમાં
સુગંધીદાર તેજો એકી રહ્યા છે, કુમકુમ રીલડી કૃપાળમાં ચળકી રહી
છે, કામના રોહતા પાલનની કીમત જેને પુરુષરી મન વિશે કરી
છે, એવી જે નારી, ચોતાના બાગે કરીને ભોગવી છે તેનું સુખ આ
જગતમાં અવધિ છે.

શાસ્ત્રિ—એ બધું ખરું! પણ સુકિતનું સુખ તો તેનાથી નહીં
મળે, પણ જે પુરુષે ચોતાના હાથે કરી દાન આપ્યું, વિનયથી વર-
લો, સુખથી સત્ય વચન કીધ્યો, ધર્મમાં પરાયણ થઈ પ્રભુ ભક્તમાં
પ્રેમ રાખ્યો, અને વિદેશમાં કાર્તિક વધારી, તે પુરુષને ધન્ય છે; અને
તેનોજ જન્મ આ દુનિઆમાં સદૃશ છે.

નિનિસાગર—અને તેનેજ મોક્ષ સુંદરી આપો આપ વરે છે;
વળી દેવ પુન્દતા બધા સાધનો મેળવીને સુંદર પીતાંબર પહેરીને
દ્યાગુ પ્રવુને પુત્ર્યા નહીં તેઓનો જન્મ તથા સમજવો કૃપાનિધાન !

ભર્તૃહરી—તત્તારા બનેનું કહેવું બ્યાજખી છે. પણ યુવાન પુરુ-
ષોને પરવડે તેમ નથી. કારણ કે સંગારના અનુભવથી તમે વૃદ્ધ
થવા આત્યા છો; અને અમારા જેવાને તેનો અનુભવ કરવો છે માટે
તમારી નીતિ, રીતિની વાત અમારે ગળે કેમ ઉતરે ?

કામસેના—નાજ ઉતરે મહારાજ ! તેઓ તો સંસારનું સુખ ખુબ
અનુભવી તમ થયો એટલે હવે તેમને તે સુખની ઇચ્છા રહી નથી
“અશક્તિવાન ભવેત સાદુ” તેથી આપણને રોકવા માંગે છે તે કેમ બને ?

વિલાસી—નાજ અને નાજા જે પુરુષો યુવાન સ્ત્રીને નિંદે છે તે વ્યર્થ નિંદે છે; અને આ લોકને તેમ પરલોકને દુઃખ છે, કેમકે તપનું ફળ સ્વર્ગવાસ છે; અને સ્વર્ગ અપસરાઓનું કિડારથાન છે.

મદનપાળ—મસ્તિમાં આવેલા હાથીનું ગંડ સ્થળ હેઠવા પૃથ્વી ઉપર શુરા ધણા છે, તેમજ બળવાન સિંહને મારવામાં પણ કંટલાક દુરાળ છે. પણ મદનને વશ કરનાર હું કોઈ પુરુષ જોતોજ નથી.

શાસ્ત્રિઆવા—મદનપાળ! તમે એવું ના બોલો, મદન ધણા જતોએ વશ કર્યો છે, આ સમયમાં પણ માખનયો કોઈ નહીં હોય કે શું? આ દેહ છેક નિરૂપયોગી છે, શરીર મળમુગ અને વિષ્ટાયી ભરેલું ગંડ છે, તથા હાડથી ઉભું કરેલું પાનફૂં છે; અને તેને ચામડાથી મઢેલું છે, તેના શિર મરણનો ભય છે, અને તે ક્યારે પડી જશે તથા અંદરનો પોપટ ક્યારે ઉડી જશે તેનો કોઈ ભરસો નથી. માટે જાની પુરુષોએ સદાકાળ પ્રથ્વર ભજનમાં તત્પર રહેવું યોગ્ય છે.

ગુણસિંહ—મહારાજ!

નારી વીપની વેલડી નારી નર્કની ખાણ,

જાની પુરુષ-ચાહે નહીં ગોથાં ખાય અખણ.

નિતિસાગર—રાજેન્દ્ર ?

નારી દર્શક ચિતહર સ્પર્શે હરતી બલ,

અંભોગે હરતિ વિર્યમ નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી.

માટે માફ માની તો મહારાજ તેનાથી તો દૂર રહેવુંજ સાફ છે.

કામસેન—મહારાજ આ તો કોઈ સંગરની વાતમાં સમજનાજ નથી. અને આડી આડી વાતો કરી ગુંચવણમાં મને નાંખે છે. સૂરસ પ્રેમ અને રતિ સુખને નહીં જાણનારા દામ વગરના મનુર જવા છે તેમજ ચપળા નારીના ચરણની લાત ખાનારા ગુનેગાર છે.

નિતિસાગર—(આ સાંભળી કોધાતુર) મહારાજ હવે હદ

લઘ અમારાથી આવા અપશબ્દો વધારે વખત નહીં સંભળાય શું અમારૂં અપમાન કરવા આજે અમને તેડાવ્યા હતા (શાસ્ત્રી આવડાને અને ગુણસિંહને) ચાલો ભાઈ શું મહારાજ સામું જોઈ રહ્યા છો મહારાજની સમક્ષ આ લોકો આપણું અપમાન કરે છે તો મહારાજની પાછળ કોણ જાણ કેવોએ કર વરનાવતા હશે ! ! !

કામશેન—(હાથ જોડી કરગરી પડી ત્રણને) માફ કરો કાકા સાહેબ માફ કરો આમ છોકરા ઉપર તે રીસ હોય કે! ભુલ્યો હવેથી નહીં બોલું (પરાણે પાછા નીચે બેસાડે છે.)

ગુણસિંહ—ભાઈ જે બોલીએ તે વિચાર કરીનેજ બોલીએ એવી રીતે બોલીએ કે જે બોલ્યાથી કોઇને કોઇ ઉપજો નહીં. સાથ મરે નહીં તે લોકડી ભાગે નહીં તેવી રીતનું વર્તન જોઇએ (ભતૃહરી તરફ જોઇ) જિઓ મંસારમાં ભાવ વાળો પણ પ્રભુની ભક્તિથી રહિત પુરૂષના ચિત્તને ચોરનાર પણ પ્રેમમાં શાહુકાર મનની કઠોર પણ વિલાસસુખમાં દયાવાળી શરીરે સરખા, મધુર વાણીવાળી તે વીધય સુખને આપવા વાળી છે ખરી પરંતુ હરીતા ચરણમાં જેનું ચિત્ત લાગ્યું નથી તેને આ જગમાં જન્મી તે પછી શું કર્યું ?

નીતિસાગર—(ગુણસિંહના કાનમાં) ભાઈ હવે આપણું આંહી કાંઈ આલવાનું નથી માટે વધારે બોલી વૃથા માયાદાંડ શા માટે કરવી ચુપ રહેવામાંજ મગ્ન છે.

શાસ્ત્રિઆવા—ગુણસિંહજીભાઈ અમે તો પાણી રેડી રેડીને થાકી ગયા હવે તમે નકામે શું કરવા પ્રયત્ન કરો છો? સાત સમુદ્રનું પાણી રેડશો તો પણ ઢાળવાળી જમીન ઉપર જરાએ જળનું બિંદુ ઠરવાનું નથી એવામાં પ્રતિહાર આવી નમત કરીને)

પ્રતિહાર—મહારાજ વારાગતા પ્રવેશ કરવાની આજ્ઞા માટે છે હુકમ હોય તો પ્રવેશ કરાવું.

ભતૃહરી—ઠીક આવવા દો.

ગુણસિંહ—શાસ્ત્રિઆવા તથા નીતિસાગર સામી દ્રષ્ટી કરી મનમાં) અરે વળી આ પીડા ક્યાંથી આવી જે રસ્તો બંધ કરવા અમે ક્યારની કાશેશ કરીએ છીએ પણ તેતો વધારે વધારે ખુસતો બન્ય છે (નિશ્વાસ નાંખી) અફસોસ ! અફસોસ ! !

નીતિસાગર—(ધીરેથી) વિનાશકાળે વિપરીત યુદ્ધિ ! આ વખતે આપણું ક્યંત કાંઈ કાંમ આવે તેવું નથી લાગ્યાર ભાવી ભાવ જે બને તે ખરું તે છતાં આખે જોવા અને છતે કાને સાંભળવા શિવાય કાંઈ અવર ઉપાય છે ?

ગુણસિંહ—(ધીરેથી સોખત તેવી અસર સઘળાના નસીબ સાથે છે આ લોકોની સોખતથી તથા સંગારમાં અતિ મગ્ન થવાથી કાંઈ સાર પરિણામ આવે એવું કાંઈ મને દીસતું નથી

મદનપાળ—(ખુશી થતો) વાહ? વાહ! તે પણ આ અવ-

સરે હીક આવી પહોંચી (વારાગના પ્રવેશ કરે છે તેને),

ભર્તૃહરી—કેમ અનંગસેના એવા શા કામમાં ગુંથાયા હતા કે જે મુદ્દલ દેખાતાજ નહોતાં ?

અનંગસેના—શિરતાજ દેવના દર્શનની સમીપ આપનાં દર્શનજ દુર્લભ હતોને ? હું તે કોની પાસે આવું ! આજરોજ સાંભળ્યું કે મહારાજ સાહેબ થોડો થોડો સમય આનંદભુવનને પણ પાવન કરે છે તે સાંભળી આપના દર્શનની અભિલાષથી અત્રે આવી છું ગરીબ નિવાજ !

ભર્તૃહરી—તમે પણ સમયોચિત વર્તનારા છો આલો તમારા મુખ્યવંદ્રમાંથી વાણી રૂપી શીતળ ચંદ્રિકા વરસાવો અને અમારા આનંદમાં વધારો કરો.

અનંગસેના—જેવી મહારાજ આજ્ઞા ?

પ્રેમનો રંગ કાંઈ વીરમાં જાણે;

પ્રેમનો.

શુદ્ધ પ્રેમી તેહ પિછાણે.

પ્રેમનો અજળ રંગ પ્રેમનો અજળ ઢંગ;

પ્રેમનો.

નહી જોડાશે તાણે તાણે.

પ્રેમ મેળવવો નથી કાંઈ સહેલો;

પ્રેમનો.

નહી મળશે વેચાતો દુકાને.

પ્રેમ છુપાવ્યા નહી રહે આનો;

પ્રેમનો.

મુરખ શું ? પ્રેમ પિછાણે.

કામસેન—મહારાજ ! શું તેનો મધુર સ્વર ! કાનને કેવો

આનંદ આપે છે સુંદર વનમાંથી જાણે ખરફ વનસાવી શરીરને કેવી સાથે હાથનો લટકો આવી જે હૃદયને આલ્હાદ કરનારી જે નારી તેને અવરે શું જોઈ વારી હશે ?

ભર્તૃહરી—સંગારતી ખુશી અપાર છે ને તેજ સંસારનો ખરો સાર છે જે તેને જાણતા નથી તેજ ખરા ગમાર છે સ્ત્રિઓજ સંગારતું સ્થાન છે ?

મદનપાળ—મહારાજ સંગારતો સદા જ્યજ્યકાર છે ને તેનો જોડો દીન પરદીન પાર છે લાચાર છે કે તપસ્વિઓ અને વેરાગીઓના શરીરમાં પ્રવેશ કરી શકતો નથી આકીતો કીર્તી આડે જોજ જળકી રહી છે.

અનંગસેના—સ્ત્રીઓના વખાણ સાંભળી ખુશી થતી મર્દ હરી પ્રત્યે.)

છાપાની રાહ.

અચળ રહો તમ સ્થાન, રાન્ય રિક્તિ સંભાળો;

અદલ કરો ધનસાદ, પુત્ર સમ પ્રગતે પાળો.

ફળ લઈ આ અમુલ્ય, હેતથી આજ આરોગો;

અમર થઈ મહારાજ, ભોગના સર્વ ભોગો.

આપ મુખ દર્શન થકી, આશા સર્વે મારી ફળી;

કરજોડીને દુખ દાળીદ્ર ગયાં દળી.

(ફળ ગુણકા પાસે જોઈ ભર્તૃહરી વિસ્મય પામે છે ને),

ભર્તૃહરી—(મનમાં) ગીતીની રાહ.

ફળ દીધેલું પ્રિયાને, આવ્યું ગુણીકાને હસ્ત સ્વાધી;

છે ફળ મેંજ આપેલું, પુછું હું તે લાવી ક્યાંથી.

(ચાસન) અનંગસેના ! આ ફળ તમે ક્યાંથી લાવ્યાં ? લાવો જોઈએ. (ફળ લઈ ચારે બાજુ તપાસી મનમાં) નક્કી એજ ફળ છે એમાં કાંઈ સંદેહ નહીં (ચાસન) ફળ તો બહુ સુંદર છે હો ?

અનંગસેના—આપની દાશીના આગમાં એવું વૃક્ષ છે.

ભર્તૃહરી—એમકે ! (અચરતપણાનું ડોળ કરી) તેનું ઝાડ કેટલું ઉચું થાય છે ? અને તેના પાંદડાં કેવા આકારના ને કેટલાં લાંબા થાય છે ? અને તેને ફળ બહુ થતાં હશે નહીં વાર ?

અનંગસેના—(આ સવાલથી ગભરાઈને મનમાં) હવે શા જવાબ દઈ ? મહારાજજે તો પુરી આંધી લીધી (જરા હિમત લાવી (ચાસન) નૃપતી ! એ તો દીવસમાં એકજ ફળ આપે છે.

ભર્તૃહરી—(મનમાં) અહ ! કેવી સ્ત્રીઓની ચતુરાઈ ! (ચાસન) ચારે તેના પાંદડાંને નમુનો મંગાવશો કે ? આ સાંભળી અનંગસેના સ્તબ્ધ થઈ વધારે ગભરાઈ ને કાંઈ જવાબ આપતી નથી એટલે) કેમ કાંઈ જોડતાં નથી ? આમ સ્તબ્ધ કેમ જતી ગયાં છો ?

અનંગસેના—(નિસ્તેજ વદને) કાંઈ નહીં મહારાજ ! જરા મને પેટમાં દર્દ થઈ આવ્યું છે (હાથેથી પેટ દાખીને) તેથી આપને જવાબ આપવાને વિલંબ થયો માફ કરજો (જાણે ઉધમાંથી ઝગડી જાગૃત થઈ હોય તેમ) ભુલી, ભુલી, મહારાજ ! એ તો મારા સમા પરદેશથી આવેલા છે તેઓ તેમના દેશથી લાવેલા છે તેમજો મને આ ફળ ખાવા સાર આવ્યું પણ તે અલોકિક જોઈ આપને ભેટ કરવા સાર આવી (પેટમાં બહુ દુઃખ થતું હોય તેવો ડોળ કરી વાંકી ચુકી થાય છે અને ડસકાં ભરે છે) મહારાજ સાહેબ

પેટમાં પહુ હું યાચ છે મારે જવાની આગા છે ?

ભર્તૃહરી—(સંકોપ) જ્યાં સુધી આ ફળ સંબંધી સત્ય હકીકત નહીં હોય ત્યાં સુધી તમને જવાની રજા મળશે નહીં.

અનંગસેના—(તમ વચનથી) તે તો હું આપને કહી ચુકી છું મહારાજ ! તે સિવાય બીજી શી હકીકત પુછો છો (પેટ વધારે દાખતી) જાણ છે અરર ! હોય હોયરે ! હો જાણ.

ભર્તૃહરી—(રક્ત નેત્ર) ખરી વાત કહેવી છે કે નહીં ? આમ દોગ ક્યાં સુધા કરવા છે ! ખરો ખુલાસો લીધા સીવાય હોડનાર નથી.

અનંગસેના—મહારાજ ! મેં તો ખરીજ વાત કહી છે. ક્યારે આપણે અહીં આવાં ફળ થાય છે ?

ભર્તૃહરી—(ક્રોધથી) તે હું નથી પુછતો આડા અવળા જવાબ દર્શાવું કરવા નાહક બધાને હરાવ કરે છે ને તું હરાવ યાચે બીજી વાત આગુએ કરી જે સત્ય વાત હોય તે કહી દે કે જ્યો તારો ઝટ છુટકારો થાય. ક્રોધા સીવાય કરોડો ઉપાયે અહોધી એક ડગલું કરતાની પણ આગા થશે નહીં.

અનંગસેના—(આ સાંભળી વધારે મુઝાણમાં પડે છે ને હવે શો જવાબ દેવો તે કાંઈ મુશ્કેલી નથી) મહારાજ સાહેબ ! આપ કયા હક શા સાર કરો છો ? શું હું જોઈ જોઈ છું (પેટ ખેંચી હાથે ખુબ દાખતી) મરી ગઈ હવે નથી રહેવાતું. પેટ કપાઈ ચાલ્યું હોય હોય હાય હાય એ જાપરે ! એમ કહી ખુબો પાડે છે) સાહેબ હવે તો મને કશું નથી રહેવાતું મારો જીવ જાય છે.

ભર્તૃહરી—(આવા દોગ કરતી જોઈ વધારે ગુસ્સો) લાવી સિંધાઈઓ પ્રત્યે બાંધો આને મુશ્કેલી ! ખરી જાંતા કહેવાની હા, ના પાડે ત્યાં સુધી એને કારાગ્રહમાં રાખજો, જાઓ સત્તર લઈ જાઓ. સિંધાઈઓ તેને બાંધવા જાય છે.

શાસ્ત્રીબાવા—(ગુણક પ્રત્યે) ભલા બાપ ! નાહક શું કરવા હરાવ યાચ છે ? જે સત્ય વાત હોય તે જાહેર કરી દીધી એ તો રાજ હક છે બાપુ રાજ હક !

અનંગસેના—(ખેંચે જોડી) મહારાજ સાહેબ ! દાશીને અમય વચન મળે તો સર્વ વાત સાચે સાચી કહી દેશે.

નીતીસાગર—હવે કેવી ઠેકાણે આવી ? નાહક અત્યાર સુધી મહારાજ સાહેબને તસ્દી આપી ? ચૌકમા રત્નનો જખરો પ્રભાવ છે ?

ભર્તૃહરી—જા ! તને અમય છે, જે સત્યવાત હોય તે કહી દે.

અનંગ—(હાથ જોડી શિર જુગી) ગીતાની રાહ

કરો મહારાજ માથ, હયપાળ આવ્યો મુજ ઘર આજે;

તેણે મુજને આપ્યું, આવી આપને અમર થવા કાળે.

આરોગી થાઓ અમર, પ્રજા પાળો પુત્ર તુલ્ય આપ;

ન્યાયવંત થઇ રાજ, કાપો પ્રજાનાં આપ પરિતાપ.

(આ સાંભળી ભર્તૃહરી ચક્રિત થાય છે તે ગુણકા પ્રત્યે.)

ભર્તૃહરી—(ઇનામ આપતી વખત) હ્યો આ તમારી મહે-
નતનો બદલો પણ મને જુદું બોલી અચાર સુધી કયો તેના બદ-
લામાં તમારે તમારું સર્વસ્વ લઇ માગવા છોડી એકદમ આલ્યા જવું
જો તે હુકમનું અપમાન થશે તો તો ઘરમાર હાંટી બે ઇજતે હદ-
ખાર કરવામાં આવશે.

અનંગસેના—(તમીને) બહુ સાડ જોવી મહારાજની આજ્ઞા
જાય છે ને જતાં જતાં મનમાં (લેને ગઇ પુત્ર તો ખોઈ આવી
ખસમ) ઉપકાર કરવા ગઈ તો અપકાર થઇ આવી. ખેર જે થઇ
તે ખરી પણ જીવતી તો રહી. જખ મારે છે. (એમ કહી એકદમ
આલી જાય છે)

ભર્તૃહરી—(સિપાઇ પ્રત્યે) જાઓ ! હયપાળને જ્યાં હોય
લાંચી મુરકટ બાંધી બાંધી લાવો.

સિપાઇ—જી જોયો હજુરનો હુકમ, (જાય છે તે હયપાળને
બાંધીને લાવે છે. હયપાળ નમન કરે છે.)

ભર્તૃહરી—(હયપાળને ફળ બતાવીને) ખોલરે આ ફળ તું
યાંથી લાવ્યો ?

હયપાળ—(જાણે કોઇ ન જાણતો હોય તેમ) શું મહારાજ
ફળ શું ? વાત શી ? એ સંબંધી હું શું જાણું ! મેં તો સ્વપ્ને પણ
એ ફળ જોયું નથી મહારાજ !

ભર્તૃહરી—(ગુસ્સે થઇ) અજાણ્યો બતી વાત છુપાવવા
આહો છે કે કેમ ? બોલ સાચું બોલ.

હયપાળ—શું સાચું બોલો છો મહારાજ ! જે વિષે હું બિન્ન-
કુલ અજાણ્યો છું તેનો કેમ કરો જવાબ આપી શકું ?

ભર્તૃહરી—(વધારે ગુસ્સે થઇ) અરે હાથ લંપટી ! જુદું બોલી
મને વધારે કોઇ શું કરવા ફરિયાદ છે બોલ ઝટ બોલ !

હયપાળ—(માથું ધુણાવીને મનમાં) પુરી થઇ ગુણકાએ દાટ
વાળ્યો. પુરા ફસાયા હવે શું કરવું, (જરા વિચારને) જખમારે છે.

(આસન) રાજેન્દ્ર શું બોલું ? જે વાત હું ન જાણતો હોઉં તે કેમ કરી વાત જાહેર કરું બેગુનેગારને ગુનેગાર બનાવો તો આપ મા આપ છો.

ભર્તૃહરી—(આસનથી નીચે ઉતરી તત્તવાર મ્યાનમાંથી કાઢી હથપાળની ગળચી પકડી) કેમરે પાખંડી ! કગારા ! હમણાંજ ગુણક કહી ગયું કે આ કળ મને હથપાળે આપ્યું છે. તે શું બોલી વાત કે ?

હથપાળ—મહારાજ ! વેશ્યાઓનો શો વિશ્વાસ ! અને એના બોલવાપર શો ભરસો ! વેશ્યાઓના ગુણદોષ તો આપ સારો રીતે સમજો છો ? પ્યારમાં-ફસાવનારી, ધતને હરનારી, નરક કુંડના દાર જેવી, પ્રપચી, લોભી, પૈસાની રાગી, નિર્ધનને તજનારી, એવી જે વેશ્યાઓ, તે બે સત્ય વાત ઉચરતી હોય તો પછી પુછવું શું ?

ભર્તૃહરી—(ક્રોધથી ધમધમી) અરે પ્રપચી ! પાપીઆ ! વ્યભચારી ! પોતાના દોષ ઢાંકવા બીજાના દોષ ઉગાડા કરે છે ! અરે નિય ! નિમકહરામ કુત્રા ! તારે વાચાળપણ બતાવી તારા કરેલા કૃત્યને ઢાંકવા આહ છે કે શું ? લપટી, વિપાંધ, બોલ ! સત્ય બોલ (આમ તેમ ખુબ હલાવે છે તેથી હેરાન થઇ).

હથપાળ—(ગનમાં) સાચુ કહેવા શિવાય હવે છુટવાનો એકે રસ્તો નથી (આસન) આપની રાણી પિં. (કહી બોલતો બંધ થઇ જાય છે. તે થર થરે છે પિં. અક્ષર સાંભળી બીજા બેઠેલા જનો સ્તબ્ધ થઇ એક બીજાની સામું જુએ છે. અને મહારાજના મુખ ઉપર પણ એકદમ શ્યામ શરડો પડે છે અને આખા અંગમાં અનન્ય વ્યાપી જાય છે.)

ભર્તૃહરી—અરે નાદાન ! હવે ગભરાય છે કેમ ? જે હોય તે ઝટ જણાવી દે.

હથપાળ—મહારાજ ! આપની પટરાણી પીં—પીં (બોલતી બંધ થાય છે તેને).

ભર્તૃહરી—બોલ પુરેપુરું બોલી દે, તહી તો આ સમશેરને સ્પર્શ થા (તરવાર ઉગામે છે તે જોઇ થરથરી હોય જોડી).

હથપાળ—મહેર કર મારિ ઉપર બાખરા—એરાહ.

કૃપા કરો નૃપ મુજ ઉપર આજ;

ગુનેગાર છું આપનો મહારાજ.

દયા કરજો આ રંક ઉપર;

લાવ્યો છું કળ અ, પિ—ગ—જા—ની—પા—સ—કૃપા.

ભર્તૃહરી—(તેને ગળામાંથી છોડી દઇ તરવાર મ્યાન કરી).

ક્ષત્રિ કલંકની રાહ.

ધિઃક ધિઃક પાપી ચંડાળ, કૃત્ય આવું તે કેમ કીધુંરે;

હવે આવી બન્યો તારો કાળ, કૃત્ય૦

સિંહ શુક્રમાં તું કેમ પેડો ધાઈ. કૃત્ય૦

હવે કેમ નહીં ફાડી ખાશે સાઈ કૃત્ય૦

ફણિધરના દરમાં ધાલ્યો હાથ કલ્ય૦

શું વિચાર કરી મન સાથ. કૃત્ય૦

ઝુડ ઝાડ સાથે ભીડી તે ખાથ. કૃત્ય૦

ધ્યાં સુધી પહોંચશે તુજ હાથ. કૃત્ય૦

થયો નિમકહરામ નાદાર. કૃત્ય૦

નવ જાણ્યું આપ પરધર ખાર. કૃત્ય૦

અરે દુષ્ટ જ તાર મુખ ખાળ. કૃત્ય૦

તુને દેખી પ્રગટે અંગ જવાળ, કૃત્ય૦

તુને મારતો નથી આ વાર. કૃત્ય૦

તુ મુજ દેશ છોડી જ બહાર. કૃત્ય૦

મારી જ્યાં સુધી વરતાય આણુ કૃત્ય૦

ત્યાં સુધી ન કરીશ રહેઠાણુ. કૃત્ય૦

(ગદ્ય) જાઓ સીપાઈઓ આ દુષ્ટનું ધર્યાર હુંડી લઈ તેને માળ-

વાની હદ બહાર લઈ જાઓ (સીપાઈઓ હયપાળને લઈ જાય છે)

આ બનાવથી ભર્તૃહરી તથા ત્યાં ખેડેલા સર્વ જનો શોકાતુર થાયછે

નિતિસાગર—મહારાજ સાહેબ જોયો જોયો આપે સંગારને

સાર જે રાખે સ્ત્રીપર વિશ્વાસ તેનો આત્મી રીતે થાય નાશ.

ભર્તૃહરી—(શોકાતુર ચહેરે અને નિસ્તેજ વદને) ખરી વાત

ભાઈઓ ! અપાર સુધી હું જે કુંભકરણની ઉંચમાં ઊંચતો હતો તે

આવા વાહનના નાદથી જગૃત થયો છું હવે મારા લાંબા વખતની

ઉંચ જતી રહી છે ? મારાં કરેલા કૃત્યો આજે મને પ્રેરો પશ્ચાત્તાપ

થાય છે ઘડી પડેલા આપના બોલો મને કડવા ઔષધ સમાન લા-

ગતા હતા તે હવે અમૃત સમાન જણાયા ધિક્કાર છે આ સંસારને

ભાઈઓ હવે આ સખા વિષે મારું ચીત લાગતું નથી માટે હવે આ

સખા વિસરજન કરવા ઇચ્છું છું (સૌ શોકાતુર વદને જાય છે)

પ્રવેશ ૨ જો.

સ્થળ—પિંગળાનો મહેલ.

પાત્ર—પિંગળા કામલતા અને ભર્તૃહરી.

કામલતા—(ગભરાતી ગભરાતી દોડી આવી) બાપ સાહેબ બાપ સાહેબ ! બહુ માહું થયું અને હવે મરવાનો વખત આવ્યો.

પિંગળા—(ગભરાટથી) શાથી ? શાથી ? તું આમ ગભરાય છે કેમ ?

કામલતા—શું પુછો છો ? હવે તો મોતજ આવ્યું ! આખા નગરમાં વાત પ્રકાશક થઇ ગઇ છે ને આપ તો હજી અંતર્યામી છો એ શું ?

પિંગળા—શું છે ? શું છે ? કહે તો ખરી હું તો હજી કંઈ પણ જાણતી નથી શું રાજપર દુશ્મન ચડી આવે છે ?

કામલતા—એવું તો કંઈ નથી આ તો આપણું અનિષ્ટ થવાનો સમય આવ્યો કાળની અશ્વારી આપણા ઉપર ચઢી આવશે એમ મને તો લાગે છે.

પિંગળા—(ચીરકાઢને) પણ શું છે કહે તો ખરી એવી શી વાત બની છે તે સાબળી છે કે નેથી તું આટલી બધી ગભરાય ને થથરાટ કરી મુકે છે.

કામલતા—નાસવું હોય તો એકદમ નાસો નાસશો તો બચશો નહીં તો મહારાજની સમશેરને શરણુ થશો તમારી સમજી વાત મહારાજ પાસે જાહેર થઇ છે ને તે હમણાજ આપની પાસે તે વાતની તપાસ કરવા આવશે.

પિંગળા—(જરા હસીને) ઓ હોહો ! એમાં તું આટલી ગભરાય છે વાહરે મુર્ખિ બલેને તે આવે ને તપાસ કરે પણ કરવા નહીં દેવાની કળા તો આપણી પાસેજ છેને ? ભલે ને આખો મામે જાણ્યું પણ મહારાજને સમજાવતા શી વાર ? એતો ભાળાભટ ને ચોખ્ખા ચટ જેવા છે એમના મનમાં પેટલો સલ કાઢતા શી વાર લાગવાની છે પણ આ વાત રાજજીએ ક્યાંથી જાણી ?

કામલતા—હવેપાળજીને આપેલું અમરદ્રુગ ગુણકાના હાથમાં આવ્યું ને ગુણકાએ એ દ્રુગ મહારાજ સાહેબને આપ્યું હવેપાળજી પાસેથી મળ્યું છે એવું ગુણકાએ કહ્યું.

પિંગળા—પછી.

કામલતા—પછી શું કે શુભકારને તથા હયપાળજીને દેશની-
કાલ સમ !

પીંગલા—(આ સાંભળી એકદમ મુર્છિત થઇ જાય છે. કામ-
લતાની આસના વાસનાથી સુદ્ધિમાં આવે છે એટલે વિલાપ કરે છે
અરે દુષ્ટ શુભકાર ! શું તને મારા સુખમાં અદેખાઇ આવી ? મારી
વેરણ કેમ થઇ ? મેં તારું શું બગાડ્યું હતું ? તારી પાસે આવેલું
ધન મને આપી જવું હતું તો હું તને નહાલ કરત અને સુખે રહી
સુખ ભોગવત મહારાજને માનીતી થઇ શું લહાણ કહાડ્યું બીજનું
પુર કરતા તારૂંજ પુર થયું અરે રાંડ તે કીયા જનમતું વેર વાળ્યું
(હયપાળને આદેશી) અરે પ્રિય પ્રાણ ! હવે તમારો વિયોગ મને
કેમ સહન થશે ? (ખુબ રૂવે છે મોજમજ કોણ કરાવશે ? વિદ્વા-
સનાં સુખો હું ક્યાંથી પામીશ ! તમારી શી અવસ્થા હશે ! તમે
આ વખતે ક્યાં ભમતા હશે તમે ભુખથી ટળવળતા હશે ? અ
વખતે પ્રભુ શિવાય તમારી સંભાળ લેનાર કોઇ નથી મને જો પર-
મેશ્વરે પાંખ આપી હોત તો હું ઉડીને જરૂર તમારી સંભાળ લેવા
આવત પણ લાચાર ? જતા જો સમાચાર કહાવ્યા હોત તો તમોને
નહી જવા દેતાં ગમે તેમ તમારી ગોઠવણ કરી મારી નજર આગ-
ળજ રાખત (ચોધારે આંસુએ) અરે હાય ! હવે, મારા દીવસ
દુઃખમાં શી રીતે જશે એમ કહી મુર્છિત થાય છે વળી થોડી વારે
શુદ્ધિમાં આવે છે.

કામલતા—બાઇ સાધવ થાઓ અને સ્વસ્થ થાઓ મહારા-
જની સ્વારી આવે છે.

પીંગલા—કામલતા તું કહેતી હતી તે વાત, ખરી કરી પણ
તું જો તો ખરી કે મહારાજને ગાળાની માફક કેમ ગમડાવું છું ને
(આજો લુછી નાંખી તથા મોઢો સાફ કરી ઠાવકાં થઇ બેઠાં છે,
ને મહારાજ પ્રવેશ કરે છે એટલે ઉભી થઇ પ્રણામ કરી બેસાડે છે
ને જોડમાં પોતે બેસે છે કામલતા બાનુ કાઢી જતી રહે છે, પ્રાણ-
નાથ ! આજતો બહુ રોકાયારે ?

ભર્તૃહરી—હાં આજ બહુ જરૂરીઆતનો કેશ હોવાથી આ-
ટલું મોઢું થઇ ગયું ને પરિશ્રમ ધણો પડ્યો છે દુષ્ટો કેવા દગલબા-
જને પ્રાંચી ! હાય તોળા ! (પિંગલા ભર્તૃહરીના પગ અને અંગ
દાખવા જાય છે એટલે) રહેવા દો રસીલી ! તમારા કોમળ કરોને

ક્યાં તસ્તી આપો છો એ તો આ શરીર દાખવા લાખ છે એ તો મોજમજને વિલાસ સુખના ભોક્તા છે.

પીંગલા—પ્રાણનાથ ! એ સઘળો આપનો પ્રતાપ છેને !

ભર્તૃહરી—હા હા ! પણ એ બિચારા અવરને સ્પર્શ કરવા મદ્દ માહે છે.

પીંગલા—(સ્મિત હાસ્યથી) એ બિચારા આપના સ્પર્શ વના અવરનો સ્પર્શ કરતાં તો નથી.

ભર્તૃહરી—પણ એ સુખે રહેવાવાળાને નિચ કામની પ્રવર્તિ બહુજ ગમે છે પણ મેં તમોને આપેલું અમરદ્રુણ લાવોને :

પીંગલા—કેમ વળી તેનું આને શું કામ પડ્યું છે ! શું આજ સુધી તે બેસી રહેતું હશે ! તમે ખાવા આપ્યું હતું કે રાખી મુકવા !

ભર્તૃહરી—ના ખાવા આપ્યું તો હતું.

પિંગળા—ભારે તો હું ખાધ ગઇ, અને શી ખખર કે તમે ખાધું માગસો આવી ખખર હોત તો હું બુડી આરોગી થું કરવા જત રહેવા દેત નહીં.

ભર્તૃહરી—વાર તમે પ્રાસન કરી ગયાં તે તો હીક કર્યું અને તેજ માટે તે દ્રુણ તમને આપેલું હતું પણ તમે તે દ્રુણ દાંતે તોડી ખાધ ગયા કે કાંઇ હથીઆરથી કાપી ખાધ ગયા ! અને તેનો ફળી-જો તથા છીલટાં વગેરે રહેવા દીધા છે કે !

પિંગળા—આશ્ચર્ય જેવો ડોળા મદ્દ હાસ્યથી) ખ્યારા નાથ આપ આવા વિચિત્ર સવાલ કેમ કરો છો ? આજ કાંઇ દેશી વસ્તુ ખાધી છે કે શું ?

ભર્તૃહરી—હા ! હા ! ખાધી નથી પણ પીધી છે પણ કહો તો ખરા કે તમે તે શી રીતે ખાધું ?

પીંગલા—(સ્ફોધથી) જે રીતે ખત્રાતું હશે તે રીતે ખાધું એમાં આટલી ખધી પંચાત ?

ભર્તૃહરી—(મનમાં) કેવો કરદ ખજાવે છે ! પણ ખખર નથી કે હમણા તે સઘળું હવાની માફક ઉડી જશે (ચાસન) આમ છલુકાઓ છો શું ? કહો તો ખરાં.

પીંગળા—(નસકોરા પુલાવી) છરીથી વળી ખીન શાથી ખાધું હશે

ભર્તૃહરી—છરી લાવો બેઠાં.

પીંગલા—(ગુસ્સાથી) વળી છરીનું શું કામ ! કોણ જાણે તે તો ક્યાંયે પડી હશે.

ભર્તૃહરી—તમે કેમ આજ વિચિત્ર સ્વભાવ વાળાં જણાઓ છો જે પૃથ્વું છું તેનો ખરાખર ઉત્તર આપતા નથી અને ઉલટા સામા ઝણકા કરો છો. છરીનું કામ ફક્ત એટલુંજ છે કે તે ફળ આપનારે કીધું છે કે જે હથિઆરથી આ ફળ કાપશે તે હથિઆર જે કાંઈ અમુક્ય ચીજ થઈ જશે. એવો તેનો પ્રભાવ છે તે જોવા માટેજ હું છરી માગું છું વહાલી !

ભર્તૃહરી—(જરા રક્ત નેત્રે ક્રોધાતુર ન થાઓ ? હું પૃથ્વું તેનો ખરાખર જવાબ આપો. ખાઓ જોઈએ મારા સમ.

પિંગલા—ખાધું હોય તો આપના સમ છે.

ભર્તૃહરી—મારે ગળે હાથ મુકો તો ખરું માનું.

પીંગલા—(ભર્તૃહરીના ગળે હાથ મુકી) સ્થો હવે કાંઈ.

આવા વરેમી ક્યાંથી થયા છો જાઓ મારા સાહેબ, છેક તે અવિ-શ્વાસી થતા હમથું.

ભર્તૃહરી—(આવા ઉડાકે જવાબ સાંભળી એકદમ ક્રોધથી રક્ત થઈ ફળ ખતાવીને) બોલ ત્યારે આ ફળ ક્યાંથી આવ્યું ?

પિંગલા—(ફળ જોઈ ગભરાય છે પણ હીમત રાખી) શું દુનિયામાં આવું એકજ ફળ થતું હશે ખીજ નહિ થતો હોય) (ક્રોધથી) ક્યાંથી આવ્યું એ મને શું પુછો છો.

ભર્તૃહરી—(ક્રોધથી) પ્રપંચની પુતળા ! તારો દમામ જવા દેને સાચે સાચું કહે કે આ ફળ તે કોને આપ્યું હતું ?

પિંગલા—(જરા રક્ત નેત્રે) આવા કદુ બોલ બોલો કેમ મારા દેહને દમો છો. હું શું કરવા ખીજને આપું ! આપના કરતાં ખીજ કોણ મને વહાલા છે.

ભર્તૃહરી—(ક્રોધથી) છાની રહે કાળા કૃત્ય કરનારી કુત્રી ? તારાં નીચ કૃત્ય છુપાવવા મને હવે વધારે ના છેતર ?

પીંગલા—(જોસથી) આ શું બોલો છો સ્વામીનાથ ? આપ ક્રોધના ભાવ્યાથી ભમી ભુલ ખાઈ જાને વચન પ્રહાર કરો છો ?

ભર્તૃહરી—અરે બસ ! બસ ! નિચ વ્યભીચારણી ? તારી ઝેરી ઝખાન બંધ કર પેતાની કસુર કમુલ નહીં કરતા ખીજને શીર શાને આરોપ મુકે છે ? બોલ ! સત્ય બોલ ? આ ફળ તે કોને

પિંગલા—(ભરતુહરીના કોષથી દમ નહીં આતાં) મેં તો કોઇને નથી આપ્યું, આપ્યા વિના શું બોલું?

ભરતુહરી—ત્યારે ક્યાંથી આવ્યું?

પિંગલા—મને શી ખબર પડે (નરમાશયી) કદાચને અહીંથી કોઇ ચોરી ગયું હોય ને તે આપની પાસે કોઇ લાવ્યું હોય તો પ્રાણ ભણે.

ભરતુહરી—તે તો તું પ્રથમ કહી ચુકી કે મેં આપું છે તો પછી ચોરાઈ ક્યાંથી જાય?

પિંગલા—પ્રાણ ફળોની સાથે તેને મોકલું હતું તે ફળો મેં રાતના સમય ખાધેલાં તેથી તે કદાચ રહી ગયું હોય તો શી ખબર.

ભરતુહરી—(કોષથી ધમધમી) અરે દુષ્ટ આરાધવાળી, તારે કપટ બધું કળાઈ ગયું છે. શા સર્વે અવગું બોલી પ્રપચ લડાઈ છે બોલ સાચું બોલીશ તો શિક્ષાથી મુક્ત થઈશ. (પિંગલા નહીં બોલવાથી) કેમ મુંગી રહી. હમણાં તો તડાટ તડાટ જવાબ દેતીયોને.

પિંગલા—(નરમ પડી રડવા જેવો ચહેરો કરી) સ્વામીનાથ, અમળાપર આ શો અપરાધ, ખોટી લઈ કરી બિન ગુનેગારને જોર જીલમથી યુનોહ કયુલ કરાવી ગુનેગાર બનાવવો એ ક્યાંની રીત? આપ શણા થઈ આ શું આદરી બેઠા છો?

ભરતુહરી—આવાં વચન સાંભળી મ્યાનમાંથી તરવાર કાઢી ક્ષત્રિ કલંકની રાહ.

એ દુષ્ટ પાપીણી લુડી તાર વ્યભીચારી તું કેમ થઈ?

તારા હવતરને ધિક્કાર વ્યભીચારી૦

કેમ વિચારી તે માનને જાત. વ્યભીચારી૦

વળી લગ્નવ્યા તે સક્તરા તાત વ્યભીચારી૦

પુને કેમ મુજ્યુ આવું કામ. વ્યભીચારી૦

તે કેમ ભિડી કરવા હામ? વ્યભીચારી૦

મને તજી નિયતી માન્યુ મુખ. વ્યભીચારી૦

નહોતો તજતો ઘડી તાર મુખ. વ્યભીચારી૦

લુપ્ત થયો તારામાં હે નાર વ્યભીચારી૦

તેનો ખતાવી આપ્યો તે મુને સાર. વ્યભીચારી૦

કહી નીચ ઓની જાત. વ્યભીચારી૦

એવી ધણા ગ્રંથોમાં છે વાત, વ્યભીચારી૦

તને કેમ નં આવી શરમ? વ્યભીચારી૦

કેમ જુદી તું સ્ત્રીનો ધર્મ ? વ્યભીચારી૦

તુજ વેણથી તબ્યો મેં બ્રાત, વ્યભીચારી૦

હવે આજથી છે તું મુજ માત વ્યભીચારી૦

(ગદ) કાળાં કૃત્યને કરનારી કુલટા ! સ્ત્રી હત્યાના દે.પને લીધે તને આ સપ્તશરને શરણ કરતો નથી પણ આજથી તારૂં પાપી મુખ જોવું મારે હરામ છે, તેમ રાજપાટ અને સર્વ સંસાર મુખ સર્પની કાંચળીની જેમ તારા દુષ્ટ કર્મથી તબ્બું છું. માળવાની જમીનને તળાંજળી આપું છું. દુષ્ટ ! હવે તારી મરણમાં આવે તેમ ચાલજે હું જાઉં છું. (ભર્તૃહરી જાય છે ને પોંગળા મુર્છિત થઇ જમીન ઉપર પડે છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ—વિચાર ભુવન.

પાત્ર—ભર્તૃહરી એકલો.

ભર્તૃહરી—(સોરઠ ગજલ) અગર નથી પદ્મભૂષી જેના ધર,
રિષે ધિક્કાર છે તે જનને એ રાહ.

પ્રિયા તુને ધિક્કાર છે, સત કોટીવાર ધિક્કારે.

પતિવ્રતા તુને જાણતો, અરે નિવડી તું નાશનરે. પ્રિયા.

નથી નારી સગી કોઇની, જાણજો જન તે નકી.

વિપયમાં એ અંધ થઇ, ન જાણે ઉજળા અંધારરે, પ્રિયા.

સ્ત્રીની મતિ પાનીએ, એ છે અજ્ઞાની જાતરે;

મન ગમતો નર નકો તે માણે, મનમાં નહિ કંઈ વિચારરે.

લાજ વહાલી નહી તેહને, છે ખુદીહીન ગમારરે. પ્રિયા.

અથના રક્ષણહારની, સાથે તું રમી જારરે;

મુજ ભૂપને તું મુકીને, નીચ સાથે કેમ થઇ તું તૈયારરે. પ્રિયા.

નહિ આવી કાંઈ શરમ તુને, કે આ શું કર્યું કાજરે;

તુજ માટ બ્રાતને મેં તબ્યો, એ દુષ્ટ તને ધિક્કારરે. પ્રિયા.

(ગદ) અરે કુલટા ! આવી સધળી સહામીના સ્વામિને તજ અશ્વલાઠ અને મુતર ઉઠાવનારના પ્યારમાં પડી ? અરે કુકર્મને કરનારી તારો આવોજ આશય હતો તો પ્રથમ મને જીવનો મારી નાંખી તારે ગમે તેમ કરવું હતું. તારી નીચ જીતિને લીધે મને રમકડાની પેઠે રમાડી મારું સર્વસ્વ હરી લીધું છે. તારા રતિ મુખને માટે મારા શીર આપી દુખતો જોજો મુક્યો છે અરે દુષ્ટ તું કાળો

કેર કરી મારી શુદ્ધ શુદ્ધ હરી મને ચેતન રહિન કર્યો છે. તું તારી નહીં પણ જંગલમાં વસી જીવેના પ્રાણુ હરનારી નાહારી સમાન છું. તારા ચરિત્રથી પટા મારી આખે આંધવાથી હું કાઠ કળી ન શક્યો, તારા ખોટા હાવભાવને હું સાચા માની એક બંદીવાન તરીકે તારી હાજરીમાં રહ્યો, વિશ્વાસને વશ થઈ તે નચાવ્યો તેમ નાચ્યો, અરે દુરાચરણી, તે તારી મન દોરાડીથી મારા સુખ વૃક્ષનું છેદન કર્યું. અરે અધમાઅધમ! પાપણી! સહોદર દોહી! મારા ભ્રાત્રને તારા દુરાચારના યોગે વિયોગ કરાવ્યો. અરે પિશાચણી! તારા કેટલા અવશુણુ લક્ષમાં લાવું, તારા આવા કૃત્યથી વગર અગ્નિએ માંડે અંગ ભડ ભડ બળે છે.

સ્ત્રીઓનાં ચરિત્ર અન્યથા છે. તેઓ તેમાં કુશળ ને પાવરધી છે. તેઓનાં ચરિત્રથી ગમે તેવા હીનતવાન પુરુષને પણ હઠાવી નાખે છે. નિય સ્વભાવવાળી જે હરનીશ પર પુરુષને ધ્યાતે ધરનારી તે પોતાના પુરુષને મારી નાખવામાં ચુકતી નથી. અસત્ય વદવામાં પુરે-પુરી પ્રવીણ અને સહેજ કહેતામાં આખે પાણી લાવવામાં અતિ હુશિયાર હોય છે ગમે તેટલી ડાહી પણ માતી પુરુષોએ તેની શિખામણુ વગર વિચારે ગ્રહણ કરવી ઉચિત નથી, લાખો ચરિત્રથી ભરેલી, નિય સાથે પ્રિતને જોડનારી, કંઠણુ હૃદયાવાળી, કુમતિથી ભરેલી, મમા કરવામાં મશહુર, ગરજ વખતે ગરીબાઈ બતાવનારી, પોતાના સ્વામી સાથે બાથ ભીડનારી, સહેજ વાતમાં શ્રાપ દેનારી, શિરપર આજ ચડાવવા પાછું વાળી નહિ જોનારી, પોતાની જીવાનીનાં પુરુષને વશ રાખનારી, રીઝમાં ચરણને ચાંપનારી. રાંસમાં મરણને શરણુ કરનારી, ભોળવી સર્વ હરનારી, તેમજ રામવશ થઈ ન્યાય કરનારી, નર્કનું દાર, ક્યેશનું ધર, પાપનું સ્થાન, સ્વર્ગનું આ-ડોહણુ, નિય વૃત્તિનો ભંડાર, કુચલીનો કોદાર, એવી નીચ સ્ત્રીઓની તરાંપમાં જે પુરુષ સપડાય છે તેઓનું જીવંતર ફોગટ છે. વિપત્તિ વેલી, અને અનેક અવગુણોથી ભરેલી એવી, પ્રેમદાઓની પ્રીતમાં પડશે તે મારાથી પણ અધિક દુઃખતા દુગર તળે ચગદામ મરશે. મારે કલટા સ્ત્રીઓનો સર્વથા ત્યાગ કરવો એજ ઉત્તમ છે. (આંખમાં આંસુ લાવી) અરે હાય! દુષ્ટ હું તારા કેટલા અવગુણો મંભાડે! તારા કૃત્યનું સ્મરણુ થતાં માંડે ચિત ચીરાય છે અને રોમે રોમે ક્રોધાનંબ પ્રગટી મારી નસેનસ ભસ્મિભુત કરે છે. અરે નિય વૃત્તિની મારા પ્યારા બંધુને પણ વિયોગ કરાવવામાં ચુકી નહિ? અરે હાય

(ગડનો રડતો) સહીયર હુખ શું દાખવું. ઓ રાહ.

હાય બંધુ હાય હાયરે, કીધો દેશ નિકાલ;
આવ દોડીને ઓહી તું, મળવા મુને હલ. હાય.

કટુ વચનનો માર દધ, કાઢ્યો હાલ બેલાલ;
માફ કરજો તું આવને, તારો સમાવી કાળ. હાય.

પ.પી પીંગળાના પ્રભોધથી, મુઝ્યો માથે આરોપ;
એહ દુષ્ટાએ બહુ કર્યો, ભાઈ મારારે કોપ. હાય.

આવીને રાજ સંભાળજો, પ્રજા પુત્ર સમાન;
અદલ ન્યાય તું તોળજો, રાખી દીલમાં ભાન. હાય.

પીંગળાના દુષ્ટ કૃત્યથી, તણુ ભાઈ આ રાજ;
કરશે ન વિશ્વાસ નિયાનો, કહું આર્ય સમાજ. હાય.

(ગદ્ય) બંધુ ! બંધુ મેં મારી અજ્ઞાનતાએ તને દેશવટાનું ભારે
હુખદાઇ મોટી ભુલ કરી છે. તારાં તે વખતનાં માર્મિક વચનોનો સાર
નહિ સમજ્યો તેથી આવો વખત આવ્યો છે, તને દેશનિકાલ કરતી
વખતનાં વાઙ્યો તે વખતે પ્રહાર સમ જણાતા હતા તે આ સમયે
દરેક દરેક બોલ અમૃતમય લાગે છે, અરે ભાઈ ! હું કેવો અધિક
કે તારો મારા ઉપર કરેલો સઘળો ઉપકાર ભુલી જઈ વિષયમાં બંધ
અધ તને નાહકે હુખ સાગરમાં જંપલાવી દીધો. અરે વિક્રમા ?
તેનો બદલો આ સમયે આવી તું તારી સમજેરથી વાળ. કલટાની
પ્રપંચ જળથી ફસાઇ તારા સુખનું સત્યાનાશ વાળનારને એકદમ
રેશી નાંખ ! અરે વહાલા બંધુ ! તારી શી દશા હશે ? તે કોઇ
દિવસ તાપ તડકો નથી જોએલો અને નહિ અનુભવેલો તેનું અસહ્ય
મંદકટ કેવી રીતે સહન કરતો હઇશ ? ધણાં ફાડી ખાનારાં અને જીવ
લહેણ પથુ પક્ષીઓ આમ તેમ ધુમી આનંદમાં ફરનારા
એવા નિરંજન વનને તે શી રીતે પ્રસાર કર્યો હશે. તને કોઇ
દુષ્ટ પ્રાણીએ તારા આત્માને દેહથી જુદો તો નહી કર્યો હોય ?
ધિકાર છે તાગ વિષયાંધિ ભાઈને કે કામને વશ થઇને કમજાત
કામનીના કહેણથી તને કટુ વચનનો પ્રહાર દધ રખડતો રઝળતો
કર્યો. જે આ સમયે તારા સુખદ સમાચાર ક્યાંકથી મળે તો જળતી
અગ્નિ કાંઈક શાંત પામે, અને તે રૂડા સમાચાર આપનારાનાં દરિદ્ર
હર કરી નાંખું. અસ્તિતા સુખદ સમાચાર સાંભળવાનું આ કર્ણ-
નાં ભાગ્યમાં ક્યાંથી હોય ! અહો માગ પ્યારા બંધુ ? આ વખત
તું ક્યાં હઇશ ? હું તને હવે મારી ચર્મ ચક્ષુથી ક્યારે જોઇશ ?

અરે વહાલા ! તને થોડીજ ખબર છે કે તારી દુરદશા કરનાર
ભાઈની શી અવસ્થા થઈ છે ? જે અપાર સુખનો ભોક્તા હતો
તે અત્યાર અતંત દુખના દાવાનળમાં બળ્યા કરે છે. તું આવ,
બેઠા અને તારા પર કરેલા અપકારનો અદલો લે, આ માળત્રાની
પાયમાલી થતી ગાદીને સંભાળ ને ન ધણીઆતિ પ્રગ્લતો સ્વામી
થા. હવે આ તારો કાગાંધ માધ કાંઈ પણ કામને લાયક રહ્યો નથી.

વિષય ! તે તારા પંજમાં અનેક જનોને સપડાવી લેજોના જન
માલતું, તેજોની છોર્તીનું, ધનનું અને સર્વ રાજ્ય શક્તિનું નિકંદન
કર્તુ છે તારામાં લુપ્થ થએલા નરો, માત, બેન કે દીકરીની ખાટને
જોઈ શક્યા નથી, મોટા મોટા દેવો પણ તારી અપાર શક્તિને
તામે ધર્ષ ગયા છે તો પડી પામરનું શું ગળું ! અરે દુષ્ટ કામ !
તાં નામ સાંભળતાં જ મને કંપજી છુટે છે. માં નિકંદન કરનાર,
તથા મારા ભ્રાતથી જુદો પડાવનાર પણ તું જ છે. અરે મેં તાં
શું બગાડ્યું હતું ? કે મારા ઉપર પણ ત્રાપ મારવા ચુક્યો તહીં.
જે તાં સેવન કરે તેનું આ ફળ ? ખીજ દેવોનું સેવન અને સ્મરણ
કરવાથી અસહ્ય સંકટ નિવારી અપાર સુખને આપે છે ને તું તો
તેથી વિપરીત આલે છે. તાં સ્મરણ માત્ર દુષ્ટાઈ છે, તો સેવન
કર્તાથી શું ન કરી શકે ? પંડિત પુરુષોએ તને ધિકાર્યો છે, તથા
શિવજીએ તને ભસ્મ કર્યો છે, તે શિક્ષાને તું યોગ્યજ છે. તારો
આભાસ ફક્ત આટલો જુલમ કરે છે, તો તું પોતે સાક્ષાત હોય
તો કાશુ જાણે કેવો દાટ વાળે ? ધિકાર છે પાપી તને ! તું દેવ
નહી પણ દાનવ છું ! ચોર છું ! ચંડાળ છું ! હુટારો છું !
હિંસક છું, મદીરાવત છું એની એની રીતે અનેક અવગુણોથી
ખરેલો છું. તને જે પુરુષ પોસે છે તેને પણ ધિકાર તથા તને જે
જહુ માન આપે છે તેને પણ ધિકાર છે. કરણ કે તું તો નર્કમાં
લઈ જનાર સયતારો છું. સ્વર્ગ સુખને અટકાવનારો એવા હે કામ !
તને હેલા પ્રણામ છે. જો આ એક ઈંદ્રીના વશ થવાથી મહા દુખ
તથા મરણના શરણ થાય છે તો મનુષ્ય પાંચે ઈંદ્રીના વહેપારથી કેમ
અસહ્ય સંકટ ન પામે ?

આ સંસાર પણ અસાર છે, તેમાં લુપ્થ રહેનારને જમતો
માર ખાઈ નર્કની વેદના સહન કરવી પડે છે. તેમાં અને અપવા-

દોનો બોલે શીરપર આવી અપકીર્તિને આપવાવાળો છે. આ અ-
સ્થિર સંસાર કામ, ક્રોધ, લોભ માત્ર અને માયાથી ભરેલો છે, તેમ
અનેક કહેતે આપવાવાળો છે, એવા સંસારપર મમતા રાખનારને
ધિકાર છે.

આ નાશવંત સંસારમાં જે પ્રાણીઓ માંડે માંડે કરી મનને
અતિ સંતાપે છે, પણ હે ચેતન ! એ તો તારું તલભાર પશુ
નથી. એ તો જ્યાં છે ત્યાં રહેવાનું છે. ફાકટ શાને ફાંફા
માર છે.

અરે પ્રાણીઓ ! સંસારમાં જન્મી તે શું સાર્યક કર્યું ? આખો
ભવ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મમતા ને મત્તમરને વશ થઈ એજે
શુભાળો. કંચન કામતીમાં લખ્ય થઈ પરમાત્માને ન પીછાન્યા,
એક ઘડી પણ તેની ભક્તિ ન કરી, મરણ હમેશાં પગ તળે રહે
છે. અને કાળચક્ર હમેશાં શિર પર ઘુમે છે. તેઓ ઓચિંતા આવી
પોતાના સપાટામાં ગ્યારે સપડાવી નાંખશે, તેની જરાએ ખબર
પડતી નથી. આજ સુધીમાં મનુષ્યનો શો ધર્મ છે તે તે ના પિછાણ્યો ?
અનેક રાગ રંગમાં દોરાધ જે કરવાનું તે તે ના કર્યું ? હાથ !
હવે મારી શી વસ્ત્રે થશે ? આખી છાંદગીમાં કાંઈ પણ સુકૃષ્ઠ કર્યું
નથી, તેમજ પ્રભુ ભક્તિમાં જરા પણ વખત ગાળ્યો નથી, તેમ
ચિત્તમાં જરા પણ ચિંતવન કર્યું નથી આખો ભવ મોજમજમાં
ને વિલાસ સુખમાં કાઢ્યો તેનું આ સંસારમાં તો આ ફલ મળ્યું;
પણ હવે પ્રભુ પાસે કેવી શિક્ષાને પાત્ર થઈશ ? મેં, એવકુદે જરાપણ
વિચાર નહીં કર્યો ? અને છેકજ અંધ બની ગયો ? આ ગંદી ક.યા
ઉપર રાગવાન થઈ તેને તેલ, અત્તર વિગેરે સુગંધીદાર પદાર્થો લગોત્રી,
તથા સુવસ્ત્ર અને અલંકારથી શોભાવળ કરી મિષ્ટ ભોજન અને
નિર્મળ જળથી સંતોષી છે. પણ જરાએ તેને ધર્મ ફલમાં
જોડી નથી, તેમ ધન પણ એકદુરુ કર્યું, અને તેને વિષય સુખ
વિગેરે મોજશોખમાં લગાવ્યું પણ ધર્મ કાર્યમાં જરાએ પણ
જોડ્યું નહિ. અરે ધિકાર છે મારી મનોવૃત્તિને ! આ સંસાર
નાશવંત છે એવું જ્ઞાતીઓના સુખથી ઘણીવાર સાંજોલું તેની
આજ મને પકિ ખાત્રી થઈ, હું જેને મારી વસ્તુ સમજતો હતો
તે તો પરાધ જણાઈ.

અહો હો ! આ સંસારનું આવું સ્વરૂપ છે ! આલોચતાં માંહે
પોલંબોદ્ધાન માત્રુમ પડે છે ને ! આ બધો ડાક ડમાળ ઉપરનોજ
છે ને શું ? કોની સ્ત્રી, કોના ભાઈ, અને કોના સહોદર આ

બધી મોહબળ ને શ્રમ બળ છેને શું? આ જીવતો એકલો જ જાય છે ને? એકલો આવી એકલો જનાર છે. મેં તો આજ સુધી જીવી ભમણામાં ખોટાં ગોધાં ખાધાં આ ધન, દોલત, રૂપ, રંગ અને સરીરે સૌ નાશવંત છે તો તે હવે સમજાયું. શી તેના પર મમતા! અને કેવી તેના પર રસાકસી? શું માફે? અહાહા! સંસારની શી અજ્ઞાન માયા છે? કાળજી સમ કામની ઝોરડીમાં પેલી ગુલતાન બની કાળાશ લાગવાનો ભય ન રાખી નાશન બન્યો? કેવી મુર્ખતા? મળ, મૃત અને ત્રિષ્ટા વિગેરે દુરગંધ પદાર્થોથી ભરી અને બનેક રોગોથી ભરપૂર એવી અસુરી કાયામાં અંધ બની તેમાં પરમ સુખ માતી સ્વર્ગ સુખની જરાએ લાલસા ન રાખી? અરે કેવી મોટી મુલ છે? હવે આવા અસ્થિર સંસારમાં વધારે વાર ન રોકાતાં કાંઈ નોની ગુરૂ મેળવી, તેમની ઉપાસના કરી પરમ સુખને પ્રાપ્ત કરે. આલ પાનડા! સર્વ મોહમાયા તથા દે. (નય છે.)

પ્રવેશ ૪ થો.

સ્થળ યોગાશ્રમ.

પાત્ર - દ્રુપદાક યોગીએ અને પાછળથી ભર્તૃહરી.

સર્વ સાધુઓ - (ધૃષ્ટરનું બળન કરે છે) ધરો નિરંજન ધ્યાન એ નહ.

ધ્યાન એક ધર તણુ ધરનારે (૨)

આ સંસારમાંથી ખરેખર મરનારે.

જપો સદા નિરંજન નામ, (૨)

એહી આયગા સાથ આપણી, ફળ ન આવે કામ.

તન સગાં માત ખેત ભાઈરે, (૨)

પુત્ર પુત્રી ને ભાઈ બનેવી. ખોટી એ સગાઈ.

ખોટી હે ધન દોલત માયારે, (૨)

રોમ રોમ હે રોગ ભરેલી, એ કૃચ્છી કાયા.

સસ એમ હરી નામ સચ્ચારે, (૨)

એ ધિના આ જગતમાંથી હે, ખરે સર્વ કૃચ્છા.

ભર્તૃહરી - (ગુરુ ઉભો રહી ચર્ચા જોતો હતો તે મનમાં) જણાય છે તો મહાત્માઓ, અને ધર્મ મુર્તિઓ! આમની પાસે યોગ લેવામાં કાંઈ જાતનો સહેલ નથી. લાવ, અંટ નહર ચાલ તેમની પાસે જઈ યોગ ગૃહણ કરી આત્માનો ઉદ્ધાર કરે. (જોગીઓની) નજીક જઈ બે હાથ જોડી, સંવને નમસ્કાર કરે છે. નમો નારાયણ! (રાજ્ય પોશાક ભર્તૃહરીને આવેલો જોઈ બધા અજ્ઞાન થામે છે.)

ગોરખનાથ—ક્યું બચ્યા ! ધવર કાપડું આપાં હે ?

ભર્તૃહરી—આપના ચરણની હરનિશ મેવા કરવા માટે.

ગોરખનાથ—અમારે આશ્રમમે સંસારી જીવકા કુછ કામ નહી.

ભર્તૃહરી—ગુરુનાં એ સંસ્કારનો લાગ કરું તો તો રહેવા દેશેને ?

મહેન્દ્રનાથ—ક્યા અરજ ? મગર સંસારટ્ટી મોહુ જલસે નીકલના બડા મુશ્કેલ હે. કહેના સીધાં હે, મગર ચલના બહોત ખારી હે.

ભર્તૃહરી—યોગીરાજ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. પણ સંસારથી કંઠાજેસો પ્રાણી દૂરીવાર તેને ગણતો નથી.

ગોરખનાથ—જ્યાં તક લપા હુવા દુખકા સમરન હોતા હે, વાં તક સંસારપર વૈરાગ્ય આતા પનં જ્યાં દુખ ભુલા પિછે વોહીના વોહી.

ભર્તૃહરી—બધા એવા નબળા ન હોય.

નારણભારથી—અચ્છા. મરે અમારા ધર્મ પદ્માયન થક જાયગા ?

ભર્તૃહરી—ધશ્વરકૃપાથી અને ગુરુ મહારાજની સમદ્રષ્ટીથી સૌ થશે મહારાજ !

ગોરખનાથ—તુમ કોન હો ઉસકા પહેલાં બરતન કરો પીછે બિચાર કર યોગ દીયા જાયગા.

ભર્તૃહરી—યોગીરાજ ? હું માળવતો રાજા ભર્તૃહરી 'હું' (ભરથરી નામ સાંભળતાં બધાં સ્તબ્ધ થઈ અરસપરસ એક બીજના સામુ જુએ છે.)

કુંથડનાથ—જન તો તુમારેશે કુંઠ ન હોગા.

માણિકનાથ—અરે વો ક્યા ભેખ પાવેગા.

નારણભારથી—સલ હે માણિકનાથ ! વો ચાર દીન રહે કર

અપની ક્રિયા દેખકર ભગ જાયગા.

ગુલામદાર—હાં હાં સલ ખાત હે. યોગ પાલના ઝોર ક્રિયાવાન હોના વો કુંઠ લડકેકા ખેલ નહી હય. વો તો બડા શ્રદ્ધાવાન નરોકા કામ હય.

બ્રાહ્મણ—મહારાજ સાહેબ ! તમારે તે આ શું ? આપને તે યોગ શોભે ? આપ તો રંગમહેલમાં રહેવાવાળા તે આવી કુંપડીમાં રહી રકડય કેમ ? જાઓ મારા સાહેબ ! જેવા આવ્યા તેવા સીધા ઘેર.

વિગેરે લઈ પહેરી તૈયાર થાય છે એટલે ખીજ સાધુ પ્રત્યે) બોલો
કનકી સાથે કોન જતા હય.

માણેકનાથ—આપકી આજ્ઞા હોવે તો મે કનકી સંગ
જાનેકું તૈયાર હું.

ગોરખનાથ—બહોત અચ્છા જાઓ તુમ કાકી સંગ, ઓર
ક્યા જાત હોતી હય સો સખ ધ્યાન રખના વૈરાગ્યસે ડગતા મતદેતા
(માણેકનાથ તથા ભર્તુહરી પ્રત્યે) જાઓ આનંદ કરો.

ભર્તુહરી—ગુર મહારાજ ! આ આ કપડા તથા ઘરેણા
(બ્રાહ્મણને જતાવીને) આ બ્રહ્મચરિને સેવાની આજ્ઞા કરો.

ગોરખનાથ—બહોત અચ્છા (બ્રાહ્મણને) હઠાવે સખ.

બ્રાહ્મણ—કલ્યાણ મસ્તુ ? શુભ ભરતુ ? કહી સર્વ હઠાવી
ખોજામાં લઈ લે છે.

પેથકનાથ—(આવીને) ગુર મહારાજ ? ભોજન સર્વ
તૈયાર થયું છે પધારો.

ગોરખનાથ—હા ચાલો (બ્રાહ્મણને) તુમબી ઇધર શુમકે જતા

બ્રાહ્મણ—બહુ સારુ ગુર મહારાજ ! (સર્વ જાય છે. અને
પાછળથી ખુશી થતો) હાશ ! આજ તો ખુબ મજા પડી આજ
તો શુકન સારા થએલા (કાંઈ વિચારીને) ખસ ! ઘેર ગયા પછી
તેની તાત (જાય છે.)

પ્રવેશ ૫ મો.

સ્થળ પીંગળાનો મહેલ.

પાત્ર—પીંગળા અને દાસી પાછળથી ભર્તુહરીને માણેકનાથ.

પીંગળા—(રૂદન કરતી) જનુનિ છોવોને જોપીયદના એ રાહ.

અરર કલ્યા આ મે શુ કીધું, કીધો નહી વિચારણ.

સ્વામિ લજ ગયા મુજને, તરછોડી આવરણ.

અરર દશા શી મારી થશે.

લાજ ધરી નહી કોઈની, સુખે સેવ્યો વ્યભિચારણ.

અધ જની રૂદ બહુ રચ્યા; રૂટ કામ વિકારણ.

અરર.

માલતી—ગાઈ સાહેબ ! રૂદતાલાપ ક્યાં મુઝી કરશે ?

મહારાજ સાહેબ ગયા છે તે દિવસથી આપ અન્ન પાણી પણ લેતા
નથી તેથી પ્રથમ કરતા પણ અડધી કાયા નથી રહી. ને કામ
વિણુયું તે ફરી સુધરવાનું છે ? કાર્ય કરતાં પહેલા વિચારવાનું હતું
હવે પસ્તાવો પર શું થાય ? ને રૂદતાલાપ આમ જારી રાખશે.

તો આંખો જોશો તો પણ મહારાજનું મોં નહીં જોશો. અત્ર તજશો તેની સાથે પ્રાણ પણ તજશો એમાં શું સાર ? અત્ર પાણીનો આધાર રાખી ધર્મ ધ્યાન અને પ્રભુ ઉપર પ્રીતિ રાખશો તો સ્વર્ગનું પણ મુખ જોશો. ખાલી મરણ થશે તો નર્કનુંજ શરણ છે પછી જેમ આપને રૂએ તે ખરું.

પિંગલા—ગળી આ દેહ ! દેહેજ બધો ડાટ વાળ્યો છે તે ? હવે હું જીવતી મુત્તા સમાનજ હું ઝટ મોત આવે તો બાલું સાઈ ? કે આ દુઃખ મુખ કોમળે બતાવવું ન પડે.

માલતી—ગાઠ સાહેબ એ કાંઈ દોરી નથી તે તોડી નાંખીએ એ તો ધધરે ધાર્યું હશે તે થશે. માટે શોક મુઠી દીધો કે જેથી શરીર સાઈ રહે અને ધર્મ કાર્ય થાય, ધર્મ ધ્યાન કરો, પ્રભુને સમરો, ને આ ભવમામરથી તરો, આમ કરવાથી કાંઈ પણ દી વળવાનો નથી. (એટલામાં ભર્તૃહરી ભાણેકનાથ સાથે આવી મહેલ નીચે અન્નેખં જગાવે છે તે સાંભળી.)

પિંગલા—જ દાસી બહાર આવેલા ચોગીને ભીક્ષા આપ (દાસી ભીક્ષા આપવા જાય છે. ત્યાં ભર્તૃહરીને દેખવાથી પિંગલા પાછો પાછી દોડી ગઈ.)

માલતી—ગાઠ ! ગાઠ ! મહારાજ ચોગી વેશે પધાર્યા છે.

પિંગલા—જા ભુંડી જા. આ વખતે મરુકરી ન કર. મહારાજ સાહેબ તે ક્યાંથી આવે. ચારે બાજુ તપાસ કરાવતાં એમનો તો પત્તોએ નથી.

માલતી—જોડું જોલતી હોઉ તો આવો મારી સાથે (અને બહાર આવે છે ને ભર્તૃહરીને જોગી વેશે જોઇ પિંગલા મુર્છિત થાય છે થોડીવારમાં દાસીના હાથારથી સાવધ થાય છે એટલે)

પિંગલા—(આંખમાં સહિત) પ્રાણનાથ ! આપે આ શું કર્યું હજી મુઠી હું માઈ સ્વામ મુખ આપને બતાવવા કેમ જીવતી રહી છું ? મહારાજ મારાં કરેલાં કૃત્યની માશી આપી નિરાધારને બચાવો. મારા દુષ્ટતા સામું તો નહીં પણ સર્વ પ્રજના અને ખીજ રાણીઓના સામું તો જીવો. સ્વામીનાથ ! (ખુબ રૂદન કરે છે તે જોઇ.)

ભર્તૃહરી—

રાગ ઉપરનો.

શોક વધા તું શાને કરે, ભીક્ષા દેતું માયજી;

તુજ કારણ મુજ આતને દીધો દેસ નીમલજી.

ભિક્ષા દે માધ મુજને.

પીંગલા—અધરિત કર્મે મે અતિ કર્યું કરો કટારથી કારણ;

પણ કન્નેડી કહું આપને, મારો ન વચન પ્રકારણ.

ભેખ તજો આ માલવ પતી.

ત્રાંક કરો માફ માહરો, અર્જ કરૂં ફરી આજણ;

કફ નહી ફરી આવું હું, નહીં જનો આ વારણ. ભેખ.

ભત્રુહરી—જટ કર ભિક્ષા તું દે મુને, ખોટી થાવુંજ માયણ.

વાર થયે શુર કોપશે, નવ ખોટી કર નાયણ. આપ.

પીંગલા—માતા કહો ન સ્વામી મુજને હું છું તમારી નાણ;

રહો સ્વામી રસોઇ કરે રાંધું ખીર કંસાણ. ભેખ.

જમીએ ભોજન સાથે ખેસીને, હોંચીએ હોંચોળા ખાટણ;

રહીએ સદા ઉછરેજમાં, વાળ રમીએ ચોપાટણ. ભેખ.

ભત્રુહરી—કંસારમાં હોળી મુક તું, ખીર વિષ્ટા સમાનણ

હોંચોળે આગ લગાડને, ચોપાટ રમે જન જનનણ. આશ.

જેમ લાગ્યો મને બહુ પ્યારો, બુરો આરે સંસારણ;

સગુ નથી કોઈ કામનું, એક ધરા ધરા આધારણ. આપ.

પીંગલા—માનો સ્વામી કહું માહરું, કરો કોધનો ત્યાગણ.

ધ્યાત ધરે તમે ધરાનું, રહી એકાંત વાસણ. ભેખ.

એક વર્ષત અહ્યા જનકી, કુના સતીમાં સરદારણ;

વિધિરે ફર્યો બ્યારે તેહનો ચલ્યું કલંક એકવારણ. ભેખ.

ભત્રુહરી—ભુંગામાં ભુકું કહું, વ્યભીચારીને વ્યસનણ;

એમાં અંધો જો જને, શુભાવે રાજને ધનણ. આપ.

દુનીઆની દરમ્યાનમાં, વ્યભીચાર છે નારણ;

ચુડ ભરાયી એણે જોહને, તેનું જાલવું અભાગણ. આપ.

પીંગલા—તમ વિના મુની સેજ આ, દીસે છે સ્વામીનાયણ.

ફૂપા કરી આવો મહેલમાં કહું જોડી હાથણ. ભેખ.

પીંગલા—અવળો દષ ઉપદેશ તમે, કોને ભુલાવ્યું જ્ઞાનણ.

ભગવામાં શુ ભગવાન છે, એતો ખાલી તોડાનણ. ભેખ.

ભત્રુહરી—બસ ! વધુ નવ ખોલીને, નહીં મુને સંતાપણ;

વૃથા વિશ્વંય શાને કરે, ઝટ ભીક્ષા તું આપજી. આપ.

ધૃમ્મજ ન ભીક્ષા દેવા તણી, તો જમ્મએ અમ ધામજી;

સુખી રહોને સદા તમે, માતા છેલા પ્રણામજી. આપ.

(ભર્તૃહરી-તથા તેની સાથે આવેલો સાધુ બંને જણા પિંગ-
ળાના હારથી જવા માંડે છે, થોડે દુર જાય છે એટલે પિંગળા પાછા
બોલાવી ભિક્ષા આપે તે લઈને ચંદ્રિકાના મહેલે જાય છે. પિંગળા
બેશુદ્ધ થઈ જમીન ઉપર પડે છે તેને દાશી સાવચેત કરે છે એટલે).

પીંગળા—અરર ગતી શી મારી, યાશે હવે પ્રાણ,

તમ વિના રહેશે કેમ, દ્વિધમાં આ જન.

વિયોગ મેહાશે મુને, કેમરે હવે;

દુખી થઈ હું તો પ્યારા તમારે ગયે.

ઉતાડું સુગાર સ્વામી, શરીરેથી આજ;

આપ વિના શોભે નહી, અંગે તે મહ રાજ.

લાવ દાશો ઘોળા વસ્ત્ર દેહે તે ધરું;

આજથી સ્વાદ મિષ્ટ, દુર હું કરું;

દુ.ખ માંહી દીન કેમ, મારારે જશે;

હાય હાય દાશી મારી ગતિ શી થસે.

(દાશીના ખભા ઉપર માથું નાખી ચોધારે રૂએ છે છે જોઈ
નિસ્તેજ મુખે)

માલતી—માઈ માટેજ ! આપ આમ રૂઢનાલાપ ક્યાં સુધી
કરશો ! શોક સમુદ્રમાં હુમે શું મળવાનું છે હવે તો ધર્મ ધ્યાન
કરો ને પ્રભુજીને એક ચિત્તે સમરો. જેથી આ દેહનું કલ્યાણ થાય.
અને આવા સંસારમાં દુઃખથી મુક્ત થવાય શોક કરે કાંઈ સુખ થ-
વાનું નથી આંખમાંથી આંસુ કાઢી મુકો સરિતા વહેવરાવસો તોપણ
આપનો ગએલો આધાર શરીરનું સર્વ છુપણ શરીરનું ઠાંકણ અને
સુખદુખનો સાથી હવે ધ્રુવ મળનાર નયો. માટે વૃથા શોક તજ
કરેલા પાપનો પશ્ચાન્નાપ કરી વ્રત નિકમ ધરી પ્રભુની ભક્તિ કરો.

પીંગળા—મારી બહાલી દાસી ! તારી આ શિખ મારા કર્ણ
અમૃતમય લાગે છે પણ મન વાર્યું રહેતું નથી શું સ્વામીનાથનો
મારા પર પ્રેમ કેવો ? કૃપાદ્રષ્ટી ? અને કેવો ભરસો ! એક શબ્દ
નિકળતા પડેલા સર્વ તૈયારજ ? ગોડો હો ? શું તેમના
ગુણની ગુણના કરું ? હું કેવી દયાહીન ? નિર્લજ પાપિણી સ્વાર્થી
દ્રોહી, કે જે આવા ભોળા બહીક અને શુદ્ધ સ્નેહવાળા સ્વામિને
છેતરવા કગવા અને પ્રપંચ જનમાં દ્રસાવવા મૃદી નદી અરે

આ બધું સંભાળતા મારી છાતી ભરાઇ આવે છે (ખુબ રમે છે અરે આ કરતાં મુએલીજ જન્મી હોત તો વધારે સાર થાત કે આવો અવસર ન આવત ! અરે હવે રાજતું તથા પ્રજતું શું થશે ? તે વ્યભીમારને વસ થઇ વિક્રમભાઇનો વિયોગ કરાવ્યો ? અરે ધિકાર પડ્યો મને કે એક રતી ભર રતી સુખને માટે ગર્વને અસહ્ય સંકટની સાંકળમાં સકડી દીધા હાય ! અફસોસ ! પ્રભુના ન્યાયાસન આગળ શું જવાબ દઇશ ? અરે હવે મારી શી ગતી થશે ? (પાછી મુઠિત થઇ જમીન પર પડે છે.

પ્રવેશ ૬ ઠો.

સ્થળ ચંદ્રીકાનો મહેલ.

પાત્ર—ચંદ્રિકા અને દાસી પાછળથી ભર્તૃહરી અને માણેકનાથ ભર્તૃહરી અને માણેકનાથ આવી મહેલ નીચે અલેખ જગાવે છે તે સાંભળી દાસી અટારીમાં આવે છે ભર્તૃહરીને જોઇને ચંદ્રિકાને તેડી લાવે છે ચંદ્રિકાને હલેલી જોઇ (.

ભર્તૃહરી—મૈયા બિલા દે દે (ચંદ્રિકા મહારાજનો અવાજ જોળખવાથી નિચે આવી).

ચંદ્રીકા—ઝાધવજ સંદેશા કહેજો શ્યામને એ રાહ.

કેમ કહો માતાજે મુજને કંથજ.

નારીને મા તો નવ કહેવાયજો.

શો અપરાધ પડ્યોરે મારા વાલમા.

ભેખ સ્થા જોઇને કંપે મારી કામજો.

કેમ કહો.

એકને કારણુ સઘળીરે શાને તજો,

આવો સ્વામી મારા મેલની માંયજો,

નહી મુનેરે એના જેવી જાણતા.

આપણુ સુખ ભોગવીએ રહોને આંહીજો.

કેમ કહો.

સુખ સ્વપ્નામાં આપતું મેં દીઠું તથી

માટે નહી જવા દઉં તમને કયાંયજો.

દષ દીલાશો આપે ઉતારી કુપમા.

વરત વાઢી નાંખી કુવાની માંયજો.

કેમ કહો.

અધટીત આ કહેવાયે મારા છત્રજ;

સ્વિકારો મુજ અરજ સ્વામીનાથજો,

દાસીની દયારે લાવો દીલમાં

કહું છું આપને જોડીને હું હાયજો.

કેમ કહો.

ભર્તૃહરી— સોરઠ ગજલની રાહ.

નથી વાંક નારી તાહરો છે વાંક મુજ નશિયનો.
કિધો મેં વિશ્વાસ ત્રિયાનો તેથી દુઃખ પામ્યો માતાઓ
સપડયો તેની સંગમાં તેથી વિમાસવું પડ્યું બહુ નથી,
બીક્ષા દે તું ઝટ મુને સત્ય કહું છું માતા તુને
નવ આશ રાખતું માહરી હઠ કર ન ખાલી માન કહું
નથી સાર કાંઈ સંસારમાં તેમાં ધરો તમે પ્યારના;
ચેતો ચીતમાં તો ચેતાવું હું દુર રહી બજો ભગવાન નથી.
(દાસી પાસે ફળાદી મંગાવી ચંદ્રિકા પોતાને હાથે બીક્ષા
આપે છે તે લઈ ભર્તૃહરી કુસુમમાળાને મહેલે જાય છે ચંદ્રિકા અ-
સ્પૃશ્ય કરતી મહેલની અંદર દાખલ થાય છે.)

પ્રવેશ ૭ મો.

સ્થળ કુસુમમાળાનો મહેલ.

પાત્ર—કુસુમમાળા દાસી ભર્તૃહરી અને માણેકનાથ.

(ભર્તૃહરી મહેલ નીચે આવી અણેખ જગાવે છે તે સાંભળી
દાસી ઝડપે આવે છે ભર્તૃહરીને જોઈને અંદર દોડી જઈ કુસુ-
મમાળા પ્રત્યે)

દાસી—(ગભરાયેલા સહેરે) બાઈ બાઈ ? આ જોગીયાને
એક તો જશુ મહારાજન ન હોય !

કુસુમમાળા—(જરા રકતનેત્રે) જા જા રાંડ ગાંડી ! આવું;
બોલતા શરમાતી નથી ક્યાં મહારાજની સુરતને ક્યાં એ જોગીની સુરત.

દાસી—હ્યો આવો ત્યારે જરૂબે બાઈ સાહેબ ! બંને ઝરૂબે
આવી જોગીઓને નિહારે છે એવામાં ભર્તૃહરી)

ભર્તૃહરી—મૈયા બિક્ષા દેદે (શબ્દ ઓળખવાથી કુસુમમાળા
તથા દાસી નીચે આવે છે એટલે),

દાસી—(કુસુમમાળા પ્રત્યે) કેમ બાઈ ! ખરી વાત કે !
નહોતા માનતાને !

કુસુમમાળા—(ભર્તૃહરી પ્રત્યે રાગ ગોપીચંદનો.

પ્રણેશ પતિ મારા આવા વેશે આવ્યા ક્યાં થકી ?

ભર્તૃહરી—બિક્ષા દે માતા ખોટી કરેરે હવે શા થકી

ઝટ બિક્ષા તું દેને મુજને ખોટી ના કર માઈ

ગુરુ મુજ પર બહુ ચીડાશે જો ખોટી થાઉં આંહી બિક્ષા.

કુસુમમાળા—માતા માતા શિદને કરોછો હું તમારી નાર
વાંક પડ્યો શું પ્રીતમ મારા પ્રાણુવન ભરથાર પ્રાણુશ.

ભર્તૃહરી—નથી વાંક માતા તાહરો છે મુજ કર્મનો વાંક મુજ કૃતિથી પામ્યો દુઃખ હું, એમાં શું કરે કોકરે ભિક્ષા.

કુસુમભાળા—અવર તણા ગુનાને લીધે રાતે કરો અને શિક્ષા કાંતો અને સંગે લીધો જન્મ નહીં દહિ ભિક્ષા પ્રાણેશ.

ભર્તૃહરી—જેની તમારી મરજી માતા અમારે જોગીઓને ભિક્ષાની શા ખોટી આનંદ રહો (જન્મ માટે છે એટલે)

કુસુમભાળા—અરે હય ! આવા કંઠણ હૃદયના નાથ ક્યારે થયા વાંક ! છાતી ફાટ રૂદનને જોઈ તેમનું મન જરાએ ન ઓગળ્યું એ તો આલ્યા જશે (નિરાશ ચહેરે) લાવ છેલ્લી વારે મારા હાથને પવિત્ર કરે (જતાં જતાં રોડી)

નાસોછો કેમ નાથ મારી ભિક્ષા લ્યો સ્વામી દુઃખ કરી જાઓ નહીં સારું કહું શ્રીશ નામીરે પ્રાણશે (દામી પાસેથી થાળ લઈ ભર્તૃહરીને ભિક્ષા આપે છે તે લઈને ચંદનાવતીને મહેલ જાય છે કુસુમભાળા નિમેષ નેત્રે ત્યાંની ત્યાંજ સખવત સ્તબ્ધ ઉભી રહે છે)

દાશી—ચલો આમ સાહેબ ચાલો મહારાજા તો ગયા (નહીં મોલવાથી બેભાન અવસ્થામાં દાસી હાથ પકડી મહેલમાં લઈ જાય છે)

સ્થળ ચંદનાવતીનો મહેલ.

પાત્ર—ચંદનાવતી દાસી ભર્તૃહરી અને માણિકનાથ

ચંદનાવતી—દાસી ! મહારાજા પિંગળા બેનતા કૃત્યથી ફટાળી ક્યાંય નાસી ગયા સંભળાય છે તે ખરી વાત છે કે ! એમજ હોય તો આખી માળવા રોકાઈ અને બહુજ વિપરીત થયું કેહેવાય ! અને તેમાં વળી મહારાજાની મોટી ભુલ ગણાય ? કે એ ક્રના ગુનાને લીધે ખીજા નિરપરાધિને શિક્ષા ! અજબ કાયદો !

દાશી—આમ સાહેબ ! મહારાજા જતા રહ્યાની ખરી વાત છે અને તેઓ યોગી વેશ ધારણ કરી દરેક મહેલને આંસુનો વરસાદ વરસાવતા આ તરફ આવવા નીકળી ચુક્યા છે.

ચંદનાવતી—(આશ્ચર્યતાથી) હે ! આ શો ગજબ (એ માણિકનાથ સહીત ભર્તૃહરી આવી અંગેજ જગાવે છે તે સાંભળી ચંદનાવતી ત્રિષે આવી ભર્તૃહરીને પગે લાગી) આ શું ! દાસીપર આ શો ગુનમ ! એકા એક મારી નગરે શું દેખું છું ?

હમકુ છોડ ચલે જન માધુ એ રાહ.

પ્રાણુન ય મારા મુગો એક વિનતી, જોખનવંતા આ નાર મુરેરે;
જીવાની પુરમાં જાય છે કેમ નહી નેત્ર આપ ખુલેરે પ્રાણુ.
રહી હમેશા રમો મુજ સંગે ખેત્ર ખેલો આંધી અનેક તરેરે;
જોગી અને નર ઘર વિનાનો હોય અમમર્થ ને અમ કરેરે
ક્ષત્રિ થઈ શું કાયર થાઓ ! રામાઓ કાંઈ મનથી જરીરે;
વાહ ! વેશ આવો શું જેસજ લાગે આવા કોમળ સુંદર શરીરે પ્રાણુ
એકને કારણ તમે સર્વ શાને શું ? આરને એવી પેમે રે;
નહિ નારી મધી એી જાણો, વિચારી મનમાં આવ દેખેરે. પ્રાણુ.
ભર્તૃહરિ—મુખો પ્રજા તમે અવધપુરની જો કજની તમે વાલી એ રાહ.

વિષય મધ તું પિને નારી આ શું બકે મસ્તાન બની
વિષય રંગથી મો રંગવા, જીવ્યા કુંચી ચત્રાવે વણી
વિષય વિષ છે ભુકું બામની આંતરમાં જો વિચાર કરી
પિધું હજાલજી ઝેર એ જોહને વિના મોને તે ગયા મરી
કીધો રંગનો ભંગ વિચારી નારી અંગ અગ્નિ જાણુ
જવાળથી જાળે અંગ બધુએ દોડે સ્પર્શ માનવ શાનું
વણીક ખુદ્ધિથી જોય વિચારી સત્રજો આ મંસાર તજ્યો
નાશવત આ દેહ જાણોને, બાવે ભગવો વેસ સજ્યો
સવાર્ય તજી છે સો સગાઇ, જુઠો આ મંસાર બધો
ચેત ચેતીને ચેતવું હું છોડ છોડ હકવાદ સધો
વૃથા નિલજે સાર નથી જે ખોટી નવ કર તું નારી
સમજીને ઝટ નિક્ષા દે દે, આનંદે માતી મારી

ચંદનાવતી—સ્વામીનાથ ! આપ આ શું વદો છો ? આ-

પત્ની પ્રિયતમને માતા કહો એ શું શોભે છે ? આપ મારા
ઉપર અપાર પ્રેમ બતાવી મને હર ઘડી આનંદમાં રાખતા તેમાં એ-
કાએક આ શો ફેરફાર ? શું તમે મારા ઉપર પતંગ રંગ જોવો
પ્રેમ રાખતા હતા કે ? ના ના સ્વામીનાથ આપને હું નહી જવા
દહિ (રડે છે) મરા મનથી તો શું પણ તનથી આગળ રહેવા નહી
દહિ (ખુબ રૂદ્ધ કરેછે) જો પ્રથમજ આપને આવા વિશ્વાસઘાતી
જાણ્યા હોત તો પ્રેમમાં ન અંજાઈ આપના પાલવ ન પડત ?

ઉતારી વચમાંથી વરંત કાપી નાંખી ઠેઠ પતા-

ળમાં પટકી નાંખી હાય હવે મારી શી દસા ? (ખુબ રૂદ્ધ
કરે છે.)

માણેકનાથ—મૈયા ! અળ રડને સે કયા કાયદા ? કોઇ આ-
 દમી ખુરે કંદમે કસેકે અપની ત્રિયાક હમેશ કે લીયે દુખી કર
 બતા હય ! પણ અય તો સખ ધન મોક્ષ દે કર સુદૃઢ કરતેક બતા
 હય તો ખુશી સે રમ્મ દેની ચાઇએ મત ગમરાએ માછ ! ચલો
 ભિક્ષા દેદો ડેર મત કરો બહોત વખત હુવો શુક્ર છ કદા હોયગા
 મોહ જલમેશે નીકલા હુવો શીર ઉસમે કેસા ફમેગા ? ખિયારો !
 મત ગમનાઓ ! જાઓ મૈયા જાઓ ભિક્ષા લાકે ઝટ દેદો નિરાશ
 બની દાસી પાસે મહેલમાંથી અહાર મંગાવી પોતાને હાયે આપે
 છે ને રૂદ્ધ કરતી મહેલમાં જાય છે ભર્તૃહરી અને માણેકનાથ ભિ-
 ક્ષા પોતાના યોગાશ્રમ ભણી જવા નીકળે છે.

પ્રવેશ ૯ મો.

સ્થળ રસ્તો.

પાત્ર—ભર્તૃહરી માણેકનાથ સુંદરબા અને પાછાથી પ્રધાન
 વિગેરે નગર જતો તથા નગર નારીઓ

ભર્તૃહરી તથા માણેકનાથ યોગાશ્રમ તરફ જાય છે તેટલામાં
 આર્ગમાં ભર્તૃહરીની પુત્રી સુંદરબા મળે છે તે ભર્તૃહરીને જતા
 અટકાવી તેને વળગી ત્રિલાપ કરે છે

સુંદરબા—ચંદ્રમુખીને એકલી ઝાડીને આવ્યો તહીં એ રાહ.

કરો પિતાજી કોપ શો આ દીન કીંકરી પરે,

કરો તહીં નિરાશ આજ પુત્રી બાળ તરારીરે કરો.

મરી ગઇ છે માત મારી, મુકો કોના આધારથી

જોગ લૂછ જંગલ જાઓ, પુત્રી નીરવાર કરી કરો.

હું છું કુંવારી પિતાજી દયા, લાવી કાંઈ મુજ પરે;

હવે શી આ નયમાં જાઓ છો આપ તેથી અરે. કરો.

કૃપા કરી આ પુત્રી પર દયા લાવો કાંઈ મન જરી;

તુમ વિતા આ કિંકરી, શોચ કરી જાશે મરી.

ભર્તૃહરી—રાજાએ પ્રજાને પુત્ર સમ પાળવી એ રાહ

નવ ઉદાસ થાવું પ્યારી પુત્રીને જરા,

છે સંસારમાં શા-શાર વિચારજો જરા

તુજ માટ બંદોબસ્ત સર્વ એ કર્યો

શીકર ન કરીશ કાંઈ દીલથી જરા

કલેશ કર ન બાપુમારી જા સુખેથી ઘેર

ધર્મ સાધન સાધજે તું પ્રેમથી અરા,

(સુંદરબા ભર્તૃહરીને વળગી વળગીને બહુ રડે છે તેથી) બાપુ

રડ નહીં ! રડ નહીં ! આ તારો બાપુ નથી પણ આ તો જંગલને
જેગી અને પુરો વૈરાગી છે, ચૈતન રહીતને બોલાવવામાં જેમ વૃથા
મહેનત કરવી તેમ તારો કલેશ તથા પ્યાર આ સમયે વૃથા છે.
કલેશ નહીં કર ને ધર ભણી સુખે સીધાવ ! જ બાપુ જ ! હવે મને
ખોટી ન કર સમજાવીને વીદાય કરે છે ને રડતી રડતી જાય છે
એવામાં પુરના લોક આવે છે ભર્તૃહરોને દેખીને સાનંદાશ્રુથી દુરથી)

પ્રજા—અમારા શીર છત્ર ! અમારા માથાના મુગટ ! આપ
ઉભા રહો ઉભા ! અમે અનાથની અરજ સાંભળો (સઘળી પ્રજા
ભર્તૃહરીની પાસે આવી અને યોગીઓને વીંટાઈ વળી ભર્તૃહરીને
વીનવે છે)

પ્રધાનજી—ગોપીચંદ લડકા બાદલ વરસ્યોરે કુંચનમહેલમાં એ રાહ.
ઓ રાજન મારા; મુજને મુકીને ક્યાં જાઓ છો;

સેનાધીપતિજી—ઓ સ્વામી મારા કેમ તમેરે અકળાઓ છો;

પ્રધાનજી—રાજ તમારું કોણ સાચવસે ! કહોને મારા નાથ;
જાઓ છો જંગલના વિષે, રાજ લગામ કોના હાથરે. ઓ.

સેનાધીપતિ તુમ વિના નવ ગોઠે મુજને, માલવપતિ રાજન;
શોકાય દીસે તમારું મહારાજ મહાજનરે,

ભર્તૃહરિ—ઓ સુર વિવેકી શાને માટે ગભરાઓ છો;

નથી વાલુ કાંઈ રાજ મને આ, નથી વાલો સંસાર;

જરા દુખી નહીં થાઓ ભાઈ, સુખે સીધાવો દારરે,

નગરશેઠ—ઓ માળવરાજ, અમને તજીને ક્યાં જાઓ છો.

આપ વીના આ શહેર મને તો લાગે શમશાન જેમ,

કહું મારું માનીને રાજ ચાલો રાખી રહેમરે,

ભર્તૃહરિ—ઓ સુર વિવેકી, શાને માટેરે ગભરાઓ છો;

કરોડ ઉપાય કરો તો પણ નહીં દઈ શહેરમાં પાય,

જે જે વચનો આન ઉચારો, અંતર લાગે લાયરે,

વિદુશક—ઓ દીવ્યમર પ્યારાં નમેરા તમે થાઓ છો.

નથી વિક્રમા બંધુ તમારો કરશે કોણ આ રાજ,

સંગારતી શીખ તમ વિના કોણ દેશે મને મહાજરે. ઓ.

પ્રધાન—એક પોંગળા પાપી માટે કરો ન સર્વ દીલગીર;

દુઃખ જંગલના સહેવા દોહલા સુકોમળ આપ શરીરરે,

વિદુશક—જેગી થઈ ભગવા અંગ ધર્મો, (શુ) તેમાં વસે ભગવાન

એક નારીના દુઃખથી કાયર, થઈ શું જાઓ રાયરે. ઓ.

ભર્તૃહરિ—ઝંઝુ વદીને દુઃખી કરોના શાણા સહ સજ્જન.

જવા રોકા નહી જરાએ ગભરાય છે મુજ તનરે. એ
(એવામાં નગર નારીઓ આવે છે તે પશુ વિચારી જાને)

શ્રીઓ—

રાગ મરશીયો અગર પરશીયો

અરી હોય હાપરે માલવપતિ તે આ શું કયું
માલવપતિ તે આ શું કયું મુખ સર્વે અમારે રે હયુ અરી
શીને તણ ત્રણસે સાઠ નારી, તેમાં હતી તમને પિંગળા પ્યારી
કેમ મુકને જાઓ આવારી અરી.

નથી ખાત અહિં રે તમારો વાંક નથી પડ્યો કાંઈ તમારે,
શીને મુકોછો શિર દુખ ભારે, અરી.

આપ સમુદ્ર તુલ્ય કહેવાઓ કેમ દોષ પીગળો મન લાવા
શાણી સમજી મનને શું જાઓ અર.

કુંવરી સુંદરવા છે બહુ નાની એ તમથી નથીરે અજાણી
એ તમથી નથીરે અજાણી અરી.

કોણ કરશે તમારે આ રાજ, નથી વિક્રમભાષ માં રાજ
કોણ કરશે રાજના કામકાજ, અરી.

બેળ આંખે જોયો નથી જાતો, શોક દીલમાં નથી કાંઈ માંતો,
માટે બેળ ઉતારો આ રાતો, અરી.

કાંઈ મનમાં દયા તમે લાવો, નહોતો અમને સાથે લઈ જાઓ,
કાંતો શહેરમાં પાછા આપ આવો. અરી.

અર્તુહરિ—જેનો ! અમે ભાઈઓ ! કહ્યાંત છોડો વાટ નવ
રોકો મીઠ્યા મોટી ન ચાઓ ! આંસુપાત ન કરો કરોડો ઉપાયે
શહેર ભણી પાછો નહી ફરે. આ સંસારનો હવે સંગ નહી કરે
મારો વેગ પતંગ રંગ નહી સમજતા જાઓ આપુ જાઓ અને મને
જવા દીયો.

અર્તુહરી—

ઉપલી રાહ.

નહિ કહ્યાંત કરો પ્રજા મમ, જાઓ નગરમાં આવાર,
હવે હું નથી આપતો રાજ, દુખ નવ ધારો લગાર,
જેને છોડ્યું તેને મહુ નવ, નથી તેમાં કાંઈ સાર;
કોનીરે માતા કોનારે બાપા, કોનો કુટુંબ પરીવાર,
જુઠ ધન જુઠી કાયા, જુઠે સર્વ મંસાર,
રાજ મને શમશાન સમ લાગેરે, મહેલ છે ચીતા સમાન;
વન લાગ્યુંરે મને અતિ વહાલું ભણુ ત્યાં સુખે ભગવાન
સર્વ પ્રજા—(ચોધારે આંસુ વર્ષાવતી) મહારાજ આમ છે નિ-

રાજ ન કરો કોમળ અંતઃકર

ગયું ? અમને નધણીઆતાં ન કરો, અને દુખસાગરમાં ડુબતા ન જુઓ. આપના ધર્મને ધમકાવી ક્યાં કાઢી મુક્યો ? અરે પિતા સમાન પ્રજા-પતિ ! અમારી પીડાને હરનાર, આજ પીડાને પરાણે વળગાડના કેમ તૈયાર થયા ? દયાને દુર ન કરો, અમારી વિનતી સ્વીકારો ને રડતી પ્રજાને હસાવો. ચાલો. કાંતો લઈ ચાલો.

માણેકનાથ—(જગ રક્ત નેત્રે) કાયકુ ખાલી સનાને હો ? વોતો સાફ સાફ કહેતા હય કે ચંહાય વો કરા મગર મે નહી આને વાલા, તો પન એહી ડી એહી આત ? ચલો ચલો એ કયા ? ખાલી આદમીકુ હલેકાત કરતા ? જાઓ, સમ અપને મુકામ.

ભર્તૃહરિ—માધવો તથા માનાઓ ? તમે ગભરાઓ નહીં, રડો નહિ. હવે મને વધારે સતાઓ નહિ, હું ફરી માલવા શહેરમાં પગ મુકનાર નથી. તમે નાહક શું કરવા હેરાન થાઓ છો ? જાઓ આપુ જાઓ ! સુખે ઘર બણી સીધાઓ અને આનંદ કરો, ઇશ્વર તમારે સર્વ સારું જ કરશે. (નિરાશ વદને ચોધારે આંસુ વર્ષાવતી સર્વે પ્રજા તગર બણી જાય છે અને ભર્તૃહરી તથા માણેકનાથ ચોગાશ્રમ બણી જાય છે)

પ્રવેશ ૧૦ મો.

સ્થળ ચોગાશ્રમ.

પાત્ર—કેટલાક યોગીઓ અને પાછળથી ભર્તૃહરી ને માણેકનાથ.

કંથડનાથ—(નારણભારથી પ્રત્યે) દેવો ભારથીજ નેને ઉસ વખત નહી કહાયા કે રાજ લોગમે યોગ નહી પદ શપ્તા ! જ્યાં તક અપની સ્તંડા દરમન નહી હોતા હય, અગર પ્યારી ચીજ પર ધ્યાન નહી જતા હે જાં તક મનમે વૈરાગ હહરતા હય ઉન લોકકા વૈરાગ્ય પતંગ જેમા જાણતા.

નારણભારથી—જડે આદમીઓ મન દ્યાર્દ રહેતા હય જે કોઇને જરા કાલાવાલા કીયા કે ઉસકા મન પિંગવા !

ગુલાબદાસ—વો તો ગયા સો ગયા, લેકીન માણેકનાથને ખી પિછા નહી બેજ.

કંથડનાથ—ઉનકુ ખી યોગસે બ્રહ્મ કીયા હોગા.

નારણભારથી—વોતો બિગડે એસા નહી હય. મેરેકુ ઇનકી પક્ષી ખાતી હયે. પીછે તો રામ જાને

કંથડનાથ—બિગડનારકે આગે બિગડનારકી કયા મિસાત !

ગુલાબદાસ—(જરા ગભરાટથી) દેવો ? દેવો ગુર મહારાજ આતે હયે (ગોરખનાથ તથા મચ્છંદનાથને આવતા જોઇ, સર્વે શાંત

ચમ પોત પોતાને યોગરથા કાવકા ચમ ખેસે છે.)

ગોરખનાથ—(મચ્છેન્દ્રનાથ સાથે આવીને) કયું? હજી ભરતુદરી નહીં આયા?

શુભાખદાસ—જીસક મજાક રંગ લગતા હય વોઘ આખર વેરાગવાન રહેના હય. પતંગકા રંગકા કયા ભરોસા?

ગોરખનાથ—ખરે તો સમજમેં એસા નહીં આતો હય મીઠે તો ભગવાન જાને.

જાનકીનાથ—(ભરતુદરી તથા માણેકનાથને આવતા દેખી આશ્ચર્યતાથી) દેખો દેખો! માણેકનાથકી સાથ હી ભરતુદરી આયા હય! (સર્વે તે તરફ જોઈ જરા નિસ્તેજ જાને છે.)

મચ્છેન્દ્રનાથ—(જરા આનંદથી) નહીં, નહીં, આયા ખસ ખડા શ્રદ્ધાવાન!

ગોરખનાથ—મેરેકે ઉસકા પકા ભરોસા થા. (માણેકનાથ તથા ભરતુદરી આવી ગોરખનાથને સાષ્ટાંગ દંડવત કરે છે ને બીજા યોગીઓને પ્રણામ કરી લાવેલી ભીક્ષાનો જોળી ગોરખનાથ પાસે મુકી સોંપી છેલ્લા ખેસે છે તેને) કયું ખચ્યા! ધતની ડેર.

માણેકનાથ—ગુર મહારાજ! કયા મેં ડેરકી ખાત કહું એસ શ્રદ્ધાવાન ઓર ટેકી પુરૂષ આજ તક મેંને કોઇ ન દેખા. કયુવરકા રાણીઓકા સ્વરૂપ! ઓર ઉસકા બીલાપ! ચાય તેસા સમરજીત પુરૂષ હોગા તો બી ઉસકા સ્વરૂપ દેખ સ્તબ્ધ હો જાવે. ઓર ચાય એસા કહણ હૃદયકા પુરૂષ હોવે વોખી વિલાપ સુનકે નમ્ર જાતી જામ કયા ઉતકે પુત્રીકા વિલાપ? ઓર કયા ઉતકી પ્રજાજનોકા વિલાપ! હૃદસે જહાદે એસા વિલાપ સુનકે પથર બી ફટ જાય તો આદમીકા તો કહેના કયા ખસ! ખસ! હૃદ! બેહદ!

મચ્છેન્દ્રનાથ—(આશ્ચર્યતાથી) એસા! તય તો સચા ખડા રાગવાન! એસા વિલાપ સુનકે જરાબી મન નહિ ડગા? વાક ખચ છે ઉતકો?

કંથડનાથ—(મચ્છેન્દ્રનાથ પ્રત્યે) કયું નાથ તુમતો કોરે કોરે ચલ આયેને? કે વહાં તમારા ચીત ભરા રખકે આયા હો!

ગોરખનાથ—(કંથડનાથને ધમકાવી કાઢે છે ને ભરતુદરીને ગુર મંત્ર આપે છે.)

મચ્છેન્દ્રનાથ—ચલો મહારાજ! અજ મંધ્યા પુજન ઓર આરતીકા ખખત હવા.

ગોરખનાથ—હાં ચલો. (સર્વે જાય છે.)

સમાપ્ત.

18427

પ્રિઆપરકાલઆવીપડે તેભાક્ષાભાગીને પોતાનેતીર્થહરી ને તે આ
ત્કાલને ઉસંધવો પશુકોપનું કરજતોનકરવું ॥૧૨૫॥ અને પોનાનાને
પિપ્પતેમણે ધર્મનીમીત પોનાને આપ્યુંલેઅમતે વેચવું નહી તે તેઅમ
દ્રવ્યથાપોતે જીનકાષકતે દેખને નવુંલેવું એવીરીચેનેજી નાવું નવુંકરીયે તે
નિયંત્રકેલેવાય ॥૧૨૬॥ અને ભાદ્રવાસદી ચતુર્થીને દીવસેગણપતીનિપૂજાક
વીતથા આસો વહીચતુર્દશીને દીવસ હતુમાનની પૂજા કરવી ॥૧૨૭॥
પને અમારા આશ્રિતનેસર્વે સત્સંગી તેમનાધર્મની રક્ષાકરવાને અર્થેએ
વેવંતા ગુરુપણાને વિશેઅમેસ્થાપન કર્યોએવા ને તે અર્થોધ્યાપ્રસાદ ને
સુવીર તેમણે મુમુંજીજનને દીક્ષા આપવી ॥ ૧૨૮ ॥ અને પોતાના
આશ્રિત ને સરવે સત્સંગી તેમને અધીકાર પ્રમાણે પોતપોતાના
ખર્ચેવીશે રાખવા અને સાધુને આદરયકરી માનવા તથા સતશાસ્ત્રનો
મન્યાસ આદર થકી કરવો ॥ ૧૨૯ ॥ અને મોટા ને યોગી
ખને વિષે અમે સ્થાપન કર્યાં એવા ને શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ અં-
દક શ્રીકૃષ્ણનાં સ્વરૂપ તેમનિ ને સેવા તેમથા વિધિયે કરીને કરવી ॥ ૧૩૦ ॥
ખને ભગવાનના મંદીર પ્રત્યે ગાળ્યો ને હરદરકાં અત્રાર્થિ મનુષ્ય તેની
પાતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે અખતે દાને કરીને આદર થકી સંભાવના
પૂરી ॥૧૩૧॥ અનેવિદ્યાર્થિ બણ્યાવ્યા નિશાશે કરાવવી તે પણ તેમાં

શ્રીહરિફરનાયનમઃ

શ્રીરસિકકાવ્યનું સંગ્રહ

અથશિક્ષાપત્રીલિખ્યતે.

સ્તોત્રઃ વાગેમરથરિચતારાધા શ્રીશયસ્માસ્તિવક્ષસિ
વૃંદાવનવિહારતં શ્રીકૃષ્ણં હૃદયિતયે ૧

અર્જુનઃ શ્રીસહજનંદ સ્વામિ ને તે પોતાના અત્મજી
શિક્ષાપત્રીને લિખતાયકા પ્રથમ પોતાના મહાદેવ ને શ્રીકૃષ્ણ બ્રમ
તેમું ધ્યાન રૂપ મંગલાચરણ કરે છે હું ને તે મારા હૃદયને
શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ધ્યાન કરું છું તે શ્રીકૃષ્ણ રૂવા છે તે
ગાથા પડખાને વિષે રાધિકાજી રહ્યાં છે અને જેના વક્ષ ર
વિષે લક્ષ્મીજી રહ્યાં છે અને વૃંદાવનને વિષે વિહારના કરનારા